

ERFARINGER VED HÅNDTERING AF KRONEBANKSAGEN ¹⁾

AF PETER GARDE

Indledende note, særlig for ikke-danske læsere:

Regionsbankerne Sjællandske Bank og Frederiksborg Bank (FB) fusionerede den 4. maj 1983 med virkning fra nytår 1983, i praksis først fra nytår 1984. Den ny bank antog i foråret 1984 navnet Kronebanken (KB) og var Danmarks 7. største. 18. december 1984 afsløredes en betydelig krise, og i foråret 1985 konstateredes hensættelsesbehov på ca. 1.300 mill. kr. hidrørende fra FB's gamle engagementer, hvoraf ca. 660 mill. kr. fra et engagement med industrikoncernen Flexplan, som dels byggede hospitaler i Nigeria på en regeringskontrakt og dels opkøbte danske virksomheder. Senere overtoges banken af Provinsbanken.

Statsadvokaturen for særlig økonomisk kriminalitet indledte strafferetlig undersøgelse særlig omkring forholdet til Flexplan og rejste 22. december 1986 tiltale imod a) underdirektør fru I. P., som var chef for erhvervsregionen i FB (og KB), igennem hvilken engagementet med Flexplan passedes, b) direktør E. L., FB og KB, som fra 4. maj 1983 til årets udgang havde det formelle direktionsansvar for bl.a. erhvervsregionen og to gange i denne periode forelagde engagementet for bestyrelsen ved bevillingsudvidelser, c) ordførende direktør W. B. H., FB og KB, som i hvert fald i en periode havde haft en form for direktionsansvar for engagementet og formelt var »hovedkontakt« til Flexplan.

Tiltalen var den samme for alle tre og omfattede 1) mandatsvig efter straffeloven (no: »utroskap«, sv. »troløshet mot huvudman«) ved uden om bestyrelsen og med utilstrækkelig sikkerhed at lade banken yde Flexplan lån og garantier på ca. 660 mill. kr. mod højest bevilget 360 mill. kr. samt med et konstateret tab på 463 mill. kr., 2) overtrædelse af bl.a. bogføringsloven dels ved at undlade bogføring af 16 garantier, små og store, dels ved urigtige oplysninger om Flexplan-engagementet, 3) overtrædelse af banklovens § 23 – ifølge hvilken en banks kredit til en enkelt kunde kun må overskride 35% af egenkapitalen under iagttagelse af visse formelle regler, incl. indberetning til det statslige tilsyn med banker, og kun må overskride 50% med tilsynets dispensation – idet engagementet oversteg ca. 70% af KB's egenkapital, da det var størst, 4) samme lovs § 54 ved afgivelse af urigtige oplysninger over for bestyrelsen. Domfældelse efter straffeloven kræver bevis for forsæt.

Ved Hillerød kriminalrets dom af 2. december 1988 skete frifindelse i en del af bogføringsforholdene, ligesom E. L. stort set frifandtes, da det ansås sandsynligt, at han næsten ikke havde befattet sig med engagementet; alene ad nr. 4) idømtes han 14 dages hæfte betinget ved to gange groft uagtsomt at have givet bestyrelsen urigtige angivelser om engagementet. W. B. H. og I. P. kendtes stort set skyldige med mindre reduktioner og idømtes fængsel i 3 år, henholdsvis i 1 år, idet straffen for I. P. gjordes betinget under hensyn til hendes i forhold til W. B. H. underordnede stilling og hans betydelige indflydelse over hende. Af de meget betydelige forsvarersalærer, mere end en halv mill. kr. for hver, tilpligtedes de at udrede: W. B. H. tre fjerdedele, I. P. halvdelen, E. L. en tiendedel, W. B. H. endvidere en kvart mill. af revisorhonoraret (på omtrent 3 mill. kr.).

W. B. H. ankede dommen til Østre landsret, som ved dom af 21. marts 1990 frifandt i nogle yderligere, mindre bogføringsforhold, men i øvrigt stort set stadfæstede kriminalrettens bevisbedømmelse. Omfanget af det beviste forsæt til mandatsvig præciseredes som differencen mellem det af ham kendte engagement og de af ham med føje antagne sikkerheder, »i hvert fald 180 mill. kr.«, d.v.s. mindre end det objektivt foreliggende. Straffen fastsattes til fængsel i 2 år

1) Foredrag afholdt den 8. november 1989 ved Foreningen af Statsautoriserede Revisorer's kursus »Revision af pengeinstitutter« på Hotel Nyborg Strand.

under hensyn til W. B. H.'s manglende forsæt til egen vinding og til, at en del af overskridelserne i 1984 kunne skyldes uheld, herunder militærkuppet. Straffen gjordes fortsat ubetinget under fremhævelse af det grove misbrug af stillingen samt sagens karakter og omfang.

Dommen er ikke søgt indbragt for Højesteret og er således endelig.

To gange er det faldet i min lod som straffedommer at skulle leve mig ind i en helt fremmedartet verden, som helt afveg fra strafferettens sædvanlige milieu. Vi dommere, som selv er særdeles fredsommelige, konventionelt borgerlige personligheder, venner os efterhånden til den trøstesløse skare af ungdomsforbrydere, narkomoner, gamle forhutlede hønsetyve, spiritusbilister – jeg har haft to 25-domsjubilarer for tyveri og har frakendt en mand førerretten for bestandig for sjette gang – og selv de mere omfattende sager er blot lidt mere tidkrævende end de små, men ikke væsensforskellige fra eller vanskeligere end disse. Jeg tænker herved på Danmarkshistoriens største brandstifter, i det mindste efter Skipper Clements nedbrænding af et større antal jyske adelsgårde i 1534 og feltmarskal Horns hærgninger i Skaane i 1644, medens tiltalte i min sag havde ansvaret for ca. 30 brandstiftelser med skader for ikke under 130 millioner kroner, 37 døde, herunder 35 ved en hotelbrand, samt kvælning af en ung pige, han havde forsøgt at voldtage. Sagen var tyngende på grund af tiltaltes åndssvaghed, som forlængede forhørene kolossalt, særlig fordi vi måtte foretage en stor del af dem på gerningsstederne, hvortil kom, at en tidligere sigtelse imod en anden person i drabsforholdet nødvendiggjorde særlig grundig efterforskning og afhøring, inden vi mente at turde acceptere tiltaltes tilståelse som tilstrækkeligt bevis; men den var ikke væsensforskellig fra andre sager.

Men to gange måtte jeg forlade disse trygt velkendte sager og sætte mig ind i en helt ny verden. Første gang var *provsteretssagen* vedrørende den kvindelige præst i Lyng-Uggeløse sogne og hendes tjenstlige forseelser. På alle punkter var sagen afvigende fra den daglige dont: Den eventuelle overtrædelse havde ikke den klart og utvetydigt strafværdige karakter som f.eks. et knyttnæveslag, en rudeknusning, men vedrørte alt for sent fremmøde ved en nadvergudstjeneste og ejendommelig adfærd efter fremmødet, udeblivelse fra annonceret træffetid med indsætning af kirketjeneren som bagvagt, groft fornærmelige bemærkninger til sognebørn eller underordnede ansatte etc., alt sammen af vital betydning for menigheds- og kirkelivet samt sjælesorgen, men unægtelig nyt for straffedommeren. Medens den typiske straffesag omhandler en eller nogle få enkeltstående handlinger, som kan gennemgås til bunds på en enkelt retsdag, skulle jeg – og provsten, som bistod mig – efterforske flere års embedsførelse. Vi afhørte femogtyve vidner over 12 retsdage og skrev en retsbog på 126 pp. ud over den afsluttende, mere kortfattede beretning på 16 pp. Da det var sin sag at finde dage, hvor både provst og bisidderadvokat kunne møde, for ikke at tale om så celebre vidner som biskoppen, og vi også skulle afvente advokatens skriftlige slutindlæg, blev jeg først færdig omtrent et år efter den første modtagelse af sagen, på hvilket tidspunkt jeg skulle bedømme troværdigheden af indbyrdes modstridende erklæringer, afgivne mange måneder forinden. Det var den

gang den største sag, jeg nogen sinde havde haft, og det forekom mig på randen af det forsvarlige at behandle en sådan sag i den mundtlige retsplejes traditionelle former.

Hvis nogen måtte være interesseret i denne sags intrikate aspekter, kan jeg henvise til mit manuskript fra et foredrag i Institut for systematisk Teologi i København, gentaget i Aarhus Universitets teologiske fakultet og trykt i tidsskriftet »Fønix« i 1987.

Kronebanksagen, som jeg modtog omtrent samtidig med afslutningen af præstesagen, førte mig ligesom denne ind i en helt ny verden, men var blot af et langt voldsommere omfang. Ved sagens begyndelse kort efter anklageskriftet af 22. december 1986 – det var en værre julegave – ankom op imod 30 ringbind akter, resultatet af to års grundig efterforskning og bestående af politirapporter fra tidligere afhøringer, de tre tiltaltes tidligere skriftlige indlæg under sagen – særlig een af de tiltalte havde mange gange og under påberåbelse og vedlæggelse af mange bilag talt sin sag på forhånd – brevkopier, regnskaber, herunder fra den vigtigste kunde Flexplan, interne notater, revisionsmateriale fra den interne og eksterne revision, bestyrelses- og direktionsprotokoller samt bevillingssager for to år, endelig de af politiets revisor, firmaet Seier-Petersen, udarbejdede, meget fyldige revisionsrapporter. Under domsforhandlingen fortsatte efterforskningen og yderligere et par ringbind kom til. Jeg har ikke talt, men opimod 40.000 pp. akter har der været efter det mig af sagens anklager oplyste. Ca. 60 vidner stod på anklagemyndighedens første vidneliste, og i den sidste ende afhørtes 58, hvortil kommer endog særdeles fyldige forklaringer fra de tiltalte. 600 pp. retsbog blev det til i det hele.

Også de involverede *pengesummer* var af et omfang, jeg aldrig havde set før. Min største bedragerisag, en ganske intrikat serie besvigelser i forbindelse med automobilhandel, nåede kun en halv million i alt, og et par meget flittige indbrudstyre har rundet millionen. Men her kunne en forklaring omtale småbevillinger på en million som »chicken-feed«, og en af de tiltalte sagde ved gennemgangen af en meget vigtig sikkerhedsbeskrivelse på i alt 477 mill. kr., et af de vigtigste og hyppigst fremdragne dokumenter i sagen – jeg kan det nok udenad endnu – da vi afhørte ham om nogle af de mindre poster på omkring en halv snes mill., at dem havde han glemt, men selv om sikkerhedernes samlede omfang havde været hundrede eller endog halvan-dethundrede mill. kr. mindre, ville bestyrelsen utvivlsomt have bevilget alligevel. Som måske bekendt endte vi med at antage et faktisk engagement på ca. 611 mill. kr., da det var størst, mod bevilget 360 mill. kr., med sikkerheder, som trods nominal angivelse af ca. 477 mill. kr. aldrig oversteg ca. 250 mill. kr., samt et tab på ca. 463 mill. kr., hvori dog var indeholdt tilskrevne renter på skønsmæssigt allerhøjst 50 mill. kr.

Det allerførste praktiske problem var overhovedet at komme i gang. Vi fandt en

dag, hvor vicesstatsadvokaten og de tre forsvarsadvokater alle kunne komme og have deres dagbøger med, og så reserverede vi et halvt hundrede dage fra 2. april 1987 og året ud. Mere end to dage pr. uge kunne vi ikke tage, hvis forsvarernes almindelige sagførerforretninger ikke skulle gå i stykker, og selv måtte jeg også have tid til i hvert fald en del af mit sædvanlige arbejde, ligesom vi skulle nå at renskrive de fyldige retsbøger fra gang til gang.

Justitsministeriet bevilgede ti timers ekstra retsskriverarbejde pr. uge samt en halv fuldmægtig, som kunne passe en stor del af mine normale sager, men de største måtte jeg beholde selv, særlig et meget stort narkotikakompleks med efterhånden et halvt hundrede implicerede, som jeg anstændigvis ikke kunne bede andre sætte sig ind i. Arrestantsager måtte jeg også fortsætte med at behandle: Når mine yngre kolleger havde kalenderen fuld og jeg »kun« skulle arbejde med Kronebanksagen, var det naturligt, at jeg passede grundlovsforhør og fortsatte disse sager til dom, f.eks. en meget stor voldssag fra Sandholmlejren – desværre lige akkurat liggende inden for min kreds – hvor syv eller otte (den ene frifandtes) sunni-muhamedanske palæstinensere havde holdt »folkedomstol« over tre shiitiske libanesere, idømt to af dem stokkeprygl og eksekveret dommen på stedet – jeg regner ikke med, at »folkedomstolen« oprettedes for at aflaste en travlt optaget kriminaldommer! Så gar en sag om ca. en milliontedel af Kronebanksagens værdier måtte jeg tage, nemlig 690 kr. – banksagen handlede om ca. 660 mill. kr. – idet en kommunal overbibliotekar var tiltalt for tjenstlige uregelmæssigheder for dette beløb. Selv den mildeste bødestraf, og det var det, hun fik, kunne medføre afskedigelse – og det var det, der skete, så det var det eneste naturlige, at chefen behandlede den sag. Som De kan høre, er et lille dommerembede i en væsentlig henseende atypisk i forhold til nyere gængs organisations-teori, idet delegation i stor stil er utænkelig. Administrationen, som normalt ikke er særlig byrdefuld, og da slet ikke med et så stort og pligtbevidst personale som mit, kan godt delegeres, men ikke den væsentligste sagsbehandling.

Bedre blev det ikke af, at jeg både i 1987 og 1988 som følge af stillingskift for både min assessor og min yngste fuldmægtig røg ind i vakancer på flere måneder og derfor måtte beholde en endnu større del af sagsportefeuillen selv bortset fra de sidste måneder under selve domsskrivningen, hvor jeg lod næsten alt andet ligge og dermed oparbejdede en større pukkel af restancer, som først flere måneder ind i 1989 blev høvlet ned. Jeg brugte 75-80 timer pr. uge på sagen i de sidste måneder, og havde jeg haft en hustru, havde risikoen for skilsmisse været overhængende. Stresssymptomer og pirrelighed har jeg næppe kunnet undgå, og jeg er mit personale taknemmelig, at de har kunnet holde mig ud i den periode. En stor del af disse vanskeligheder skyldes, at sagen ikke som så godt som alle andre sager om alvorlig økonomisk kriminalitet er ført ved Københavns byret med dens p.t. 17 kriminelle afdelinger, hvor den uheldige afdeling, som fik en sådan sag, kunne fordele resten af sagsbyrden med ca. 6% til hver af de andre straffefafdelinger, medens jeg er alene

bortset fra to yngre jurister, som også skal passe skifteretten – selv retten i Herning, hvor sagen om »Jydekompaniet« pågår, kan fordele sagerne på tre dommere. At sagen kom til mig, skyldtes, at Kronebanken som bekendt opstod ved en fusion inddragende den i Hillerød domicilerede Frederiksborg Bank, og at ulykkerne havde deres udspring i denne bank. Ganske vist kunne anklagemyndigheden have sendt sagen til Københavns byret, idet de eventuelle overtrædelser fortsatte i København efter flytning af bankens erhvervsregion, hvor uheldene var skete, men jeg kan ikke kritisere valget af Hillerød: Det er uheldigt, at et meget vigtigt sagområde udelukkende præges af een retskreds' opfattelser, herunder om strafudmåling, så det var naturligt at gå til en anden ret, når anklagemyndigheden havde et frit valg, og afstandene er jo ikke større, end at anklager og forsvarere kunne nå frem og tilbage fra København samme dag.

De første 50-60 dage var i øvrigt ikke nok, og vi måtte fortsætte bevisførelsen op til i alt ca. 70 dage indtil 13. april 1988; og derefter indtraf en betydelig forsinkelse ved den ene forsvarers alvorlige sygdom og operation, således at proceduren trak ud til 6. oktober. Dommen var skrevet og afsagdes på Austerlitz-dagen 2. december 1988 – og endnu mangler landsretten og eventuelt Højesteret.

Det næste problem var *lægdommerne*. Heldigvis er vor retsplejelov således indrettet, at selv om anklagemyndigheden kræver en straf over nævningsgrænsen, 4 års fængsel, er sager om økonomisk kriminalitet – hvad jeg plejer at kalde »papirsager« – ikke nævningsager, men foretages med domsmænd modsat den angelsaksiske verden. For nogle år siden foreslog en betænkning om økonomisk kriminalitet indførelse af en særlig klasse erhvervskyndige domsmænd, blandt hvilke lodtrækning skulle foregå til de enkelte sager af denne art, men det gik ikke igennem; det overordnede synspunkt er fortsat, at almindelige lægdommere med passende vejledning og ordentlig instruktiv bevisførelse og procedure skal kunne fatte samtlige sager. Det samme gælder for så vidt dommerne; jeg er hverken ekspert i teologi eller bankvæsen og har blot fået de to store sager, fordi jeg er kriminaldommer i Hillerød – her modsat Sverige, hvor der i hvert län blandt de tingsrätter eller underretter, som dækker länets område, er udvalgt en særlig »eko«-domstol, dvs. økonomisk domstol til de største sager af denne art. Jeg måtte altså ikke håndplukke de dygtigste domsmænd. Omvendt kunne jeg ikke tvinge nogen, som plausibelt kunne godtgøre, at deres arbejde eller forretning ville gå i stykker ved to hele dages fravær pr. uge igennem det meste af et år, og at udvælge to ad gangen – samt en fast suppleant – ved lodtrækning fra listens nr. eet og nedefter kunne tage alt for lang tid. Jeg sendte derfor listen over de første 50-60 møder ud til et meget stort antal domsmænd på én gang og spurgte, om de over hovedet havde mulighed for at medvirke. Alle skrev venligt tilbage og seks acquiescerede ved at deltage; dette tal forekom lige akkurat stort nok til lodtrækning, så jeg rullede seks sedler sammen og lagde dem i en skål som ved en bedre tombola, hvorefter jeg lod yngste elev udtrække tre navne med

bind for øjnene som en slags lykkens gudinde. Altså tre, selvom kun to skal medvirke efter loven, for jeg turde ikke risikere den enes forfald undervejs og havde derfor hele tiden reserven siddende. I Københavns byret har man nogle gange bl.a. i Glistrup-sagen, men ikke kun i den, tilladt sig den luksus at have to juridiske dommere, dels for at have en reserve, dels for at dele arbejdsbyrden særlig ved domsskrivningen, dels og vigtigst for at give retsformanden nogen at tale med. Det var der ikke mulighed for i Hillerød, og jeg kan forsikre Dem, at jeg var meget ensom, da jeg ikke kunne drøfte sagens problemer med noget menneske bortset fra småsamtaler med domsmændene i pauser o.l.

Men jeg havde meget held med domsmændene incl. reserven. De var usædvanlig interesserede, fulgte godt med, og en af dem, en kommunal tjenestemand i den økonomiske forvaltning, kunne fortælle mig ikke så lidt om regnskaber, fornemmelser om ansvarsfordeling inden for større organisationer etc. Og de lærte sagen! Et lille eksempel: Da jeg tilkaldte domsmændene til den afgørende sidste votering – indtil da havde de successive fået hele den berettende del af dommen, den såkaldte narratio, samt sammenfatningen af parternes procedure – havde jeg formået mine piger til at arrangere en kolossal Madam Blaa. Ved domsmændenes ankomst sagde jeg, at de ikke fik kaffen, med mindre de kunne sige, hvem af sagens hovedpersoner havde sagt, at »der er altid kaffe på bordet ved mine møder«. »Retoft!« råbte de med én mund, dvs. bankens bestyrelsesformand, landsretssagfører O. Retoft, og bemærkningen omhandlede stemningen ved et ganske vigtigt møde umiddelbart efter den tiltalte underdirektør Inge Pedersens fratræden fra banken, hvor problemet var, om hun – som af hende selv hævdede – alene neutralt havde redegjort for formanden om erhvervsafdelingens problemer, eller om hun var blevet kraftigt bebrejdet sine tidligere handlinger – som af den tiltalte ordførende direktør W. B. Hansen hævdede, hvis holdning under hele sagen har været, at Inge Pedersen har handlet bag hans ryg, og at han og den øvrige øverste ledelse greb ind, da dette afslørede.

Det sidste bringer mig ind på et af de væsentligste *bevisproblemer* ved sagen, som på en måde kan siges at forene de vanskeligste aspekter ved mange forskellige sagstyper. Ved klassiske forbrydelser er det afgørende problem altid, hvad er sket og hvem har gjort det, medens der sjældnere er juridiske vanskeligheder af betydning. Tag en drabssag: Den tiltalte er enig med alle os andre om, at drab er en alvorlig forbrydelse og fortjener streng straf, men det er bare ikke ham, der har gjort det. Anderledes ved sager om økonomisk kriminalitet, om overtrædelser i erhvervslivet: Meget ofte er gerningsmandens identitet kendt, og ikke sjældent véd vi også, hvilke handlinger han har udført, men strafbarheden, den juridiske bedømmelse bliver det store problem. Handlingerne er meget ofte i sig selv lovlige, sædvanlige for virksomheden, måske endog rosværdige, og blot omstændighederne i øvrigt, motivationen, gør dem ulovlige og strafbare. Således her: Selvfølgelig skal en bank låne penge ud, det

er dens raison d'être, og lige så selvfølgelig skal den støtte en stærkt ekspanderende virksomhed med potentielt yderst givtige udenlandske kontrakter som in casu Flexplan. Men på et eller andet tidspunkt bliver det naturligvis ulovligt, dels efter den mere firkantede formelle regel i Banklovens § 23 om 35%- og 50%-grænserne, dels måske endog efter straffelovens mandatsvigsregler, hvis der ikke blot mangler de særlige modregnelige guldrandede sikkerheder, nævnt i Banklovens § 23, men så gar forretningsmæssigt forsvarlige sikkerheder.

Kronebanksagen forenede alle vanskelighederne ved de forskellige sagstyper. Som allerede antydte var strafbarheden ved det passede særdeles vanskelig at konstatere og krævede meget grundige overvejelser, og lad mig her fremhæve det af forsvarene og de tiltalte med megen styrke fremførte – og selvfølgelig rigtige – anbringende, nemlig at alle forretningsmæssige og økonomiske problemer skulle ansues, som de tog sig ud for den handlende i handlingens øjeblik, men ikke med bagklogskabens troldspejleglas i øjnene, hvorved med H. C. Andersens ord fra »Sneedronningen« »alt Godt og Smukt, som speilede sig deri, svandt der sammen til næsten Ingenting, men hvad der ikke duede og tog sig ilde ud, det traadte ret frem og blev endnu værre«. Og deri havde de selvfølgelig ret.

I denne forbindelse kom vi til at høre meget om et militærkup i Nigeria den 31. december 1983, hvorved Flexplans tidligere forhandlingspartnere styrtedes. Det gjordes af forsvaret gældende med megen styrke og vil formentlig også for landsretten blive gjort gældende, at såfremt dette ikke var sket, ville Flexplan have haft så betydelig fortjeneste på sin store kontrakt om bygning af et antal hospitaler i Nigeria, at hele engagementet var faldet ud til fortjeneste for banken i stedet for ruin. Omvendt hævdede anklagemyndigheden, dels at den nigerianske kontrakt under alle omstændigheder var spekulativ – de ganske særlige forhold incl. massiv korruption var kendt også før kuppet, hvor man bl.a. i den vigtigste sikkerhedsoversigt under benævnelsen »Ansvarlig kapital i Nigeria« uden nærmere forklaring medtog den lokale guvernørs løfte om at reinvestere bestikkelsen i Flexplan som sikkerhed til 100% – dels at en stor del af lån og garantier til Flexplan vedrørte spekulationsprægede køb af mindre solide danske virksomheder som en form for risikospredning.

Sikkerhedsoversigtens direkte vildledende form var i øvrigt noget af det, retten anså som mest graverende under sagen. F.eks. var en tvivlsomt sikret transport i et nigeriansk bankindestående på ca. 79 mill. kr. kilet ind mellem to indenlandske bankindeståender og lige efter fire poster indenlandske værdipapirer. De indenlandske bankindeståender var anførte så ufuldstændigt, at bestyrelsesformanden opfattede dem som modregnelige »særlig sikre« krav i Banklovens forstand uagtet en bestående risiko for bedre prioriterede krav. »EKR-sikret«, dvs. garanteret af eksportkreditrådet, var anført ved to af de allerringeste poster. Godt og skidt var blandet hulter til bulter og det hele adderet til et samlet beløb.

Inden jeg forlader dette punkt, vil jeg blot nævne, at den værste korruptionshisto-

rie ikke var kendt på handlingstidspunktet, men først lige inden bankens sammenbrud, hvor Flexplans direktør underrettede banken om, at det forventede overskud for 1984 var tabt på grund af de ny magthaveres krav om en ekstra »kommission« på 45 mill. kr., delvis dog modregnelig i endnu ikke udbetalt »kommission« til den afsatte guvernør, som afsonede 105 års fængsel for bl.a. bestikkelse! Derimod nævnte allerede et mødereferat fra foråret 1983 en passant præsidentens valgkampagne på samme linie som et beløb på ca. 60 mill. kr.

Foruden det forretningsmæssige var de sædvanlige juridiske fortolkningsproblemer særlig vanskelige i denne sag, det vi jurister kalder *subsumptionen*. I den foreliggende sag var rejst tiltale efter andet led i straffelovens mandatsvigsbestemmelse, omhandlende den, som for derved at skaffe sig eller andre uberettiget vinding påfører en anden formuetab ved i et formueanliggende, som det påhviler ham at varetage for den anden, at handle mod dennes tarv.

For domfældelse kræves, at hvert led i denne bestemmelse er opfyldt uden undtagelse, og dertil kommer strafferettens almindelige forsætskrav, som ikke nævnes i hver paragraf, men er underforstået overalt. Forsvarerne gjorde gældende, at ikke et eneste af disse led var opfyldte. Eet punkt stod i hvert fald klart fra den første dag og rokkedes aldrig: Ingen af de tre tiltalte havde handlet for at tjene på det selv, og ingen havde fået personligt udbytte; tværtimod har alle mistet særdeles gode og vel-lønnede stillinger og har fået knust en karriere. Ingen har handlet med hensigt til at skade den bank, de havde været tilknyttet i mange år og utvivlsomt været glade for at tjene. Dette aspekt gjorde naturligvis sagen til en smertelig oplevelse for alle – det er nu en gang lettere for en anklager og en dommer at kræve, henholdsvis idømme hårde straffe, når tiltalte ikke blot juridisk har forsyndet sig, men også har en sort sjæl og har handlet for at berige sig selv eller skade andre, og det forelå under ingen omstændigheder her. Men når dette er sagt, er det lige så klart, at et moralsk for-dømmelsesværdigt motiv – hvad den tyske straffelov i andre sammenhænge kalder »nedrige bevæggrunde« – ikke kræves for at domfælde for mandatsvig. Uden at jeg i dette foredrag vil foretage en pedantisk gennemgang af samtlige strafbarhedsbetingelser i mandatsvigsbestemmelsen og påvise deres anvendelighed på Kronebanksagen – det er, hvad dommens 40 pp. lange kapitel om præmisserne bl.a. indeholder – vil jeg blot sige, at det juridiske forsætsbegreb går langt ud over, hvad vi i daglig tale omtaler som hensigt eller motiv. Det at forudse en risiko for formuetab som overvejende sandsynlig følge af sine handlinger er efter dansk ret nok, og det er, hvad kriminalretten anså bevist. Lad mig igen understrege, at dette spørgsmål ikke er definitivt afgjort, sålænge landsretten ikke har talt.

Udover den forretningsmæssige, økonomiske bedømmelse og de afgørende juridiske spørgsmål kom det fra de mere gængse straffesager kendte klassiske spørgsmål: *Hvem har gjort det?* Regions-, senere underdirektør Inge Pedersen, hvis navn er på næsten samtlige relevante dokumenter i sagen, har lige fra den første dag, hvor

hun afhørtes af politiet, indtil proceduren fastholdt, at hun ganske vist har udført alle de faktiske handlinger, besørget alle eller næsten alle lån og garantier til Flexplan, men at hun har gjort alt i forståelse med, ja mange gange efter direkte ordre fra den ordførende direktør W. B. Hansen, i mindre omfang direktør Erik Larsen. Sidstnævnte bestred blot sin egen skyld, medens W. B. Hansen *con tutta forza* sendte spyd tilbage mod Inge Pedersen. Dette medførte den for anklagemyndigheden ikke ubehagelige situation, at meget barske krydsafhøringer af hver af de to hovedtiltalte kunne forventes fra den anden forsvarer, og at det var næsten umuligt for den ene at forsvare sig uden at skærpe mistanken imod den anden. Særlig Inge Pedersens erindring om gamle møder, relevante papirer etc. var meget betydelig, og fra mit podium kunne jeg – og end mere retsskriveren – ikke undgå at se, med hvilken sekretærmæssig ekspertise hun bistod sin forsvarer ved hans i øvrigt glimrende defensorat.

Da som før nævnt Inge Pedersens navn fandtes på alle dokumenter, men næsten aldrig W. B. Hansens, krævedes en meget betydelig bevisførelse, hvis anklagemyndigheden skulle gøre sig blot nogen forhåbning om at godtgøre W. B. Hansens skyld ud over en hver rimelig tvivl. F.eks. forelå lige fra begyndelsen misvisende oversigter over engagementet og sikkerhederne opstillet efter det under sagen hyppigt forekommende »nettoprincip«, dvs. at sikkerheder, forventede fremtidige indbetalinger etc. på forhånd var fratrukne direkte i engagementet, hvorefter læserne, typisk medlemmerne af bestyrelsen, måtte få det indtryk, at engagementet var mindre end det i virkeligheden var. Disse dokumenter var ubestridt udfærdigede og underskrevne, evt. blot forsynede med initialer, af Inge Pedersen, og så godt som hver gang opstod spørgsmålet om eventuelt medansvar eller muligt hovedansvar hos W. B. Hansen, som på grundlag af disse oversigter havde forelagt eller i det mindste overværet forelæggelsen af engagementet. Der førtes her et meget omhyggeligt indiciebevis; f.eks. havde ved tidligere lejligheder, langt inden den af anklageskriftet omfattede periode – anklagemyndigheden nøjedes med årene 1983 og 1984 – W. B. Hansen i hånden skrevet et udførligt koncept, som derefter maskinskreves af Inge Pedersen totalt uden ændringer og forelagdes i hendes navn; i hvert fald ét af disse dokumenter forelå i sagen i både W. B. Hansens håndskrift og Inge Pedersens renskrift. Der var intet galt ved disse tidligere dokumenter i sig selv, men de var dog skadelige for W. B. Hansen derved, at Inge Pedersens forklaring om at have anvendt den samme arbejdsproces i samvirke med ham ved senere lejligheder, hvor dokumenterne var klart vildledende for bestyrelsen og formentlig af strafbar karakter, blev mere troværdig. Ligeledes kunne visse papirer fra Inge Pedersen i den relevante periode indeholde både groft vildledende opgivelser – dvs. af facit kunne intet udlæses, men mellemregningerne viste den rette sammenhæng incl. at facit ikke stemte – og senere på samme side mere neutrale oplysninger. W. B. Hansen anerkendte at have set eller hørt facit, men ikke mellemregningerne, og hævdede således at være vildledt på linie med bestyrelsen; her bestod indiciebeviset i en påvisning af, at han ved samme eller

anden lejlighed direkte havde anvendt tallene fra de neutrale og formentlig sandfærdige og ordentlige oplysninger fra samme side af dokumentet, således at benægtelsen af at have set resten af dokumentet mistede troværdigheden. Om sådanne indiciebeviser gælder to ting: For det første kan det ikke udelukkes, at en højere instans vil bedømme indiciernes samlede bevisende vægt anderledes end jeg, og for det andet kræver det betydelig påpasselighed, både flid og overblik, at holde indicierne sammen og huske, at et dokument, et regnskabsudkast, et mødereferat fra én lejlighed kan have betydning ved bedømmelsen af et andet fænomen. Det var som at gå op til embedseksamen og skulle have hele stoffet præsent; jeg mener at have haft det ved voteringen og færdigskrivningen af dommen i november 1988, men allerede nu kan jeg mærke, at noget af stoffet er ved at glide væk.

Men ikke blot Inge Pedersens forklaringer og dokumenter fra hendes hånd var af betydning ved bedømmelsen af det store bevisspørgsmål. Hvordan tog situationen sig ud fra den anden side, Flexplan? Meget grundig bevisførelse, særlig afhøringer af alle implicerede, mest den ubestridte chef Jørgen Olsen over tre hele dage: Med hvem havde han talt og hvornår, fra hvem havde han bevillingerne etc.? Også herfra emanerede ret væsentlige indicier om sjældne, men afgørende strategiske samtaler med W. B. Hansen. Også her skulle bevisførelsen helt til bunds; jeg husker således problemet om, hvordan og af hvem en garanti til Flexplan til en italiensk forretning var bevilget, idet det på forhånd alene var klart, at bestyrelsen i hvert fald ikke havde bevilget den. Afhøringerne gav totalt modstridende forklaringer fra de to hovedtiltalte; Flexplans deltagere i det relevante møde støttede til dels, men ikke éntydigt Inge Pedersen, og under alle omstændigheder foregik den afgørende samtale mellem de to tiltalte i enrum uden vidner – men nærlæsning af tidsplanen for mødet og afsendelsesklokkeslettet på den italiensksprogede telex-blanket viste, at Inge Pedersen havde afsendt den utvivlsomt i forvejen oversatte tekst straks efter denne samtale og en passende tid til at komme tilbage til kontoret, og det fik vægtskålen til at tippe over til, at retten anså bevist, at W. B. Hansen havde medvirket. Om jeg – vi – har nået det rette resultat, får stå hen, men på ny kan tilhørerne måske få et indtryk af, hvor meget der skal undersøges.

Af stor betydning var også forholdet til bestyrelsen og den øvrige direktion dvs. de fra Sjællandske Bank kommende direktører. Hvis anklagemyndigheden ikke kunne bevise uvidenhed hos disse organer om de afgørende spørgsmål, først og fremmest omfanget og arten af engagementet med Flexplan samt om de stillede sikkerheder, måtte retten følge forsvarrets påstand, hvorefter et eventuelt ansvar var skubbet videre op til bestyrelsen eller den samlede direktion. Mandatsvig kunne der i så fald ikke være tale om, i det højeste medvirken til overtrædelse af Bankloven. Det er som bekendt frygtelig vanskeligt at bevise noget negativt, og bevisførelsen omfattede en nøje gennemgang af mødereferater i hele perioden, bevillingssagerne, afhøring af samtlige bestyrelsesmedlemmer og direktører. Nogle af disse afhøringer var af næ-

sten pinlig karakter – det var som om enkelte tidligere medlemmer af bestyrelsen næsten ikke huskede, at de over hovedet havde været medlemmer, og i hvert fald ikke erindrede, at de nogen sinde havde medvirket til at bevilge 360 mill. til Flexplan, end-sige, og det var jo for retten et afgørende punkt, om det nogen sinde havde været på tale, at engagementet i virkeligheden var flere hundrede millioner højere. Der blev brug for mange synonymer for det ikke at huske, når jeg dikterede til retsbogen. Men også ordentlige, flittige mennesker, som tog deres hverv alvorligt, havde været holdt i uvidenhed om de afgørende punkter. Dette gjaldt bestyrelsesformanden og næstformanden, det gjaldt et meget kritisk og meget spørgende bestyrelsesmedlem, der til trods for betydelig vedholdenhed aldrig nåede frem til den uhyggelige sandhed, og det gjaldt først og fremmest de fire direktører fra Sjællandske Bank, herunder en direktør, som midt i forløbet overtog det umiddelbare direktionsansvar for den relevante afdeling og forsøgte at trænge ind i afdelingens noget uigennemsigtige forhold. Om vi har nået det rette resultat, får stå hen til den endelige dom, men i hvert fald foregik afhøringerne med betydelig grundighed, og jeg for min del er overbevist om de fires absolutte sanddruhed.

Netop disse fire direktørers hårde og efter min opfattelse ufortjente skæbne gjorde indtryk på os alle under domsforhandlingen. Intet kan bebrejdes den direktør, som til daglig passer et andet område, i øvrigt med en anden geografisk placering, at han – som forklaret af en af de fire – ved bedømmelsen af et vanskeligt forståeligt engagement stoler på en redegørelse fra den meddirektør, der synes at kende dette til bunds. Jeg har enkelte steder i dommen udtalt mig kritisk eller måske anerkendende om andre personer end de tiltalte. Det var naturligvis unødvendigt i en sag, som ikke vedrørte disse andre personer direkte – og af den grund skal man være og var vi forhåbentlig også forsigtige med at udtale os dadlende om trediemænd, idet hele sammenhængen set fra disse personers side ikke kunne være oplyst under en straffesag, hvis egentlige emne er de tiltalte personers skyld og intet andet – men da sagen unægtelig har vakt betydelig opsigt, ja faktisk er af historisk karakter, var det os om at gøre at rense de personer eller institutioner, som med urette var fremdragne som muligt medansvarlige. Udover direktørerne fra Sjællandske Bank gælder det særlig Tilsynet for Banker og Sparekasser, for hvilket gælder, at dets ansatte ikke har mulighed for at efterforske mere end hvad de bevilgende myndigheder har tildelt dem ressourcer til. Bedømmelsen af disse udenforstående organer havde dog for så vidt betydning for sagen, som det var et hovedpunkt for W. B. Hansens forsvarer – dette gjordes gældende med megen skarphed og dygtighed – at godtgøre, at når ingen andre råbte vagt i gevær, var den ordførende direktør berettiget til at udgå fra, at alt var i orden. Jeg kommer senere tilbage til revisionens særlige rolle.

Afhøringer af alle disse personer, bestyrelse, øvrige direktører, revisorer, Banktilsynet, var, som det ses, dels af betydning for spørgsmålet om, hvorvidt et ansvar overhovedet bestod, men naturligvis også for spørgsmålet om, hvorvidt W. B. Han-

sen eller Inge Pedersen var den ledende kraft, samt om Erik Larsens rolle. Udbyttet var begrænset, for så vidt angik den for de fleste ubekendte Inge Pedersen, men nøje afhøring af bestyrelsesmedlemmerne viste, at W. B. Hansen for mange af dem syntes at kende sagen til bunds; selv de mindst erindrende bestyrelsesmedlemmer kunne fortælle om det møde, hvor W. B. Hansen havde gennemgået Flexplanengagementet ved hjælp af transparenter og »over-heads«. De fire direktører forklarede endvidere om et, som det syntes, nært samarbejde mellem W. B. Hansen og Inge Pedersen.

Ikke blot opad var det nødvendigt at afhøre grundigt, men også nedad til *ansatte på samtlige niveauer*, særlig i kreditkontoret eller kreditkontorerne – fusionen mellem de to banker indtraf jo midt i perioden – blandt Inge Pedersens underordnede i erhvervsregionen og endelig i den interne revision, og også her var nøje afhøringer nødvendige. Vi afhørte så gar en ansat om et forhold, som faldt helt uden for sagen, men som, da de to hovedtiltalte havde afgivet totalt modstridende forklaringer, måske ved nærmere efterforskning kunne sige lidt om den generelle relative troværdighed. De ansatte kunne naturligt nok sige mere om Inge Pedersen end om den dem fjernere W. B. Hansen, men selv om de kun havde iagttaget hendes handlinger direkte, havde hun til stadighed udtalt sig om sit samarbejde med W. B. Hansen, hans godkendelse af hendes dispositioner etc. Igen skulle indicier indsamles og afvejes: På den ene side havde vi kun eller næsten kun Inge Pedersens egne ord som refererede af de andre ansatte om W. B. Hansens forhold – i virkeligheden kun trediehåndsforklaringer – men på den anden side var det svært at tro, at Inge Pedersen længe før det gik galt skulle forberede en senere tilbagetogsvej ved at belyve sin chef.

Et af de største spørgsmål ved troværdighedsbedømmelsen under sagen og derudover af umiddelbart menneskeligt dramatisk karakter var, om det var muligt at forene Inge Pedersens påberåbte nære forhold til W. B. Hansen under det fælles ansættelsesforhold med hendes meget hårde udfald imod ham under straffesagen. W. B. Hansens forsvarer fremhævede diskrepansen som et væsentligt, ja afgørende indicium for hendes manglende troværdighed, medens hendes egen forsvarer og anklageren gjorde gældende, at hun under hele forløbet havde handlet i loyalitet over for W. B. Hansen, endog så vidt, at hun ved den første, delvise afsløring havde påtaget sig skylden selv og forladt banken uden at påberåbe sig rygdækning hos ham og først havde vendt sig imod ham, da han ved bankens senere offentlige krise havde skudt hele skylden på hende.

I øvrigt fik man et ikke helt godt indtryk af, hvad man efter behag kan kalde ånden, kulturen, samarbejdsforholdene: Ved mindst én lejlighed var en underordnet ansat ganske klar over, at hun ved sin medunderskrift på en indberetning til Industriministeriet om nogle af ministeriets krævede sikringskontis udvisende bekræftede en direkte løgn, men Inge Pedersen gav hende en forklaring, som dog ingen kunne forestille sig godkendt af ministeriet, og henviste til W. B. Hansen, og da den sædvanlige

medunderskriver, afdelingens daglige næstkommanderende, var forhindret, underskrev hun. Jeg vil ikke bebrejde hende det skete – der må kræves meget mod for at sige fra, når man betænker de hierarkiske kommandoforhold og de tiltaltes ret imperiale ledelsesstil, og der var da heller aldrig tale om at rejse tiltale imod hende for meddelagtighed – men der er ikke meget tilbage af den kontrol, som kravet om dobbeltunderskrift burde indebære. Næsten endnu værre var det, at souschefen, som underskrev ved andre lejligheder, blot udgik fra, at hans chef, som underskrev først, havde undersøgt forholdene. Han er måske nok personlig i salveten – der rejstes ikke sigtelse, og han modtog ved afsløringen alene en uformel mundtlig reprimande, men afskedigedes ikke – men det giver et uheldigt indtryk af organisationen.

Jeg kan forstille mig, at dette forum er nysgerrigt med hensyn til, hvad jeg måtte have at sige om *revisionen* og dens rolle i denne triste sag. På papiret var alt organiseret særdeles smukt: Hver af de to fusionerende banker havde to anerkendte revisionsfirmaer som generalforsamlingsvalgte, »eksterne« revisorer, og efter fusionen fortsatte eet firma fra hver side som en naturlig kontinuitet. Derudover havde begge banker en revisionsafdeling, under sagen kaldet den »interne« revision, i Sjællandske Bank ledet af en statsaut. revisor, som i øvrigt tidligere havde været ansat hos det eksterne firma, som fortsat reviderede banken, i Frederiksborg Bank ledet af en mand med meget lang erfaring på stedet, om end uden den formelle uddannelse. Førstnævnte skulle være chef for den samlede revision efter fusionen og sidstnævnte næstkommanderende. Endvidere forelå udførlige instrukser begge steder, og der udarbejdedes ret hurtigt efter fusionen en fin instruks for den samlede revision, i øvrigt under interesseret medvirken af den ene af de tiltalte. Der forelå dog flere faremomenter; en Achilleshæl er ikke et tilstrækkelig vidtgående billede, snarere var som hos Wagners Siegfried hele ryggen sårbar.

Først og meget vigtigt, det syntes som om Frederiksborg Banks revision, både intern og ekstern, aldrig havde taget tilstrækkeligt hensyn til, at een bestemt afdeling, erhvervsafdelingen, koncentrerede behandlingen af måske en trediedel af bankens engagementsmasse og derfor burde revideres hyppigere og grundigere end de mange, mange små filialer i Nordsjælland. E fortiori kunne man sige, at det allerstørste engagement i den allerstørste afdeling måtte kræve en ganske særlig opmærksomhed, ikke blot en dokumentrevision, men også en nærmere gennemgang af sikkerhedernes bonitet, måske endog overvejelser om hensigtsmæssigheden, under alle omstændigheder en total klarlægning af ejer- og koncernforhold, det sidste også af hensyn til Banklovens § 23. Overvejelser om afdelingens organisationsform – det er vist det, man kalder forvaltningsrevision – kunne og burde have åbnet øjnene for uheldige forhold såsom underbemanding i forhold til sagsbyrden og muligt delvis svigten- de kvalitet hos mange af de der beskæftigede, herunder at kun afdelingens chef syntes at kende sagerne til bunds, medens de menige kun havde dokumentekspedition

ad hoc. Men så vidt jeg umiddelbart kunne se, var man ikke opmærksomme på disse forhold – jeg kommer om et øjeblik til, hvorfor revisionen af denne særlige afdeling endog forsinkedes i den relevante periode. Koncernforholdene har ej heller været klarlagte ordentligt under forløbet.

Da den ny revisionschef, som i sommeren 1984 ved en godt foretaget undersøgelse skabte den første klarhed over engagementet med Flexplan, hvilket medførte Inge Pedersens afgang og Kronebankens egne forsøg på at redde situationen i den sidste tid inden sammenbruddet, samme efterår gennemførte en generel undersøgelse af afdelingen, kom alle disse mangler klart for en dag, men det burde været sket længe før, måske år før. Inge Pedersen gjorde gældende bl.a. over for bestyrelsesformanden ved sit sidste møde med denne, at hun havde bedt om ekstra personale. Jeg vil ikke her antyde, at Frederiksborg Bank generelt havde for lille personale – dertil véd jeg overhovedet ikke nok – men at erhvervsafdelingen og muligt revisionen har været enten underbemandet eller fejlorganiseret, forekommer umiddelbart hævet over tvivl.

Den formentlig værste enkeltstående fejl – for så vidt det ikke var noget værre – var opregningen af Frederiksborg Banks tre største engagementer i revisionsprotokollatet for 1982, hvor Flexplan og det af Flexplan med 100% ejede datterselskab D.O.C.C. var anført hver for sig med summer, der lige akkurat berørte 35%-grænsen. Helt katastrofalt blev dette forhold, da netop regnskabet for 1982 lå til grund for fusionsdrøftelserne og den rette sammenhæng aldrig oplystes for fusionspartnern Sjællandske Bank. Det er ikke for meget sagt, at med viden om, at Frederiksborg Bank havde et engagement på ca. 70% af egenkapitalen, ville Sjællandske Bank aldrig have indladt sig på fusionen uden grundigere undersøgelser, som med sikkerhed ville have inddraget Banktilsynet og muligt politiet. I så fald havde jeg ikke haft en Kronebanksag, men muligt en Frederiksborg Bank-sag. Som jeg kommer til om et øjeblik, er det aldrig opklaret, hvor fejlen er opstået, men såfremt den ikke direkte kan henføres til en eller flere af de tiltalte som et led i et forbryderisk forsæt – og et sådant bevis kunne ikke føres éntydigt – var det ligegyldigt under straffesagen, om fejlen og den manglende opdagelse heraf mest sandsynligt må tilskrives den ene eller den anden af ikke tiltalte personer. I øvrigt var der også fejl omkring samme forhold ved den tidligere fusion mellem Frederiksborg Bank og Universal Bank, idet de samme revisorer i protokollatet vedrørende Universal Banks sidste selvstændige regnskab inden fusionens gennemførelse nok nævnte, at bankens to største kunder, to Flexplan-selskaber, begge overskred 50%-grænsen, men ikke, at der var koncernsammenhæng, således at engagementet i virkeligheden overskred 100% af egenkapitalen.

Det andet faremoment syntes at være meningsforskelle om, hvor ansvaret for revisionen lå, særlig dokumentrevision og spørgsmålet om sikkerhedernes tilstedeværelse, idet det var åbenbart, at både regnskabet for 1982, Frederiksborg Banks sid-

ste, og for 1983, fusionsbankens første, indeholdt klare fejl på disse punkter. Frederiksborg Banks revisionschef forklarede, at han ved den første af disse to lejligheder direkte over for en af de eksterne revisorer havde påpeget den uberettigede separering af de to koncernselskaber, men fik tilkendegivelse om at lade det stå, hvilket han respekterede, da ekstern revision var bestemmende i forhold til intern revision; da han anså direktionen for part i sagen, henvendte han sig ikke til denne og tilkendegav ej heller sin afvigende opfattelse i intern revisions eget protokollat. Den af ham udhængte eksterne revisor huskede ikke denne bestemte begivenhed, men de eksterne revisorer gav som med een mund udtryk for, at størstedelen af arbejdet udføres af bankens egen revision, og at dette særlig gælder dokumenternes tilstedeværelse og i det hele formalia, således at eksterne revision »blot« skal vurdere sikkerhedernes bonitet på det af intern revision givne grundlag. Og der stod vi. En vanskelighed ved håndteringen af en så stor sag er, at det ikke er muligt på stedet at konfrontere indbyrdes uforenelige forklaringer, således som retten kan gøre, når tiltalte og vidner møder samme dag i mindre sager. I Kronebanksagen afhørtes de relevante personer med måneders mellemrum og kom fra alle dele af Sjælland, så det var umuligt at genindkalde de første vidner og tage hårdere fat med foreholdelse af de senere forklaringer. Jeg citerede i dommen den gængse revisionspåtegning »i overensstemmelse med god regnskabsskik etc. etc.«, incl. en passus om den tilfredsstillende karakter af intern revisions funktion, in extenso uden kommentarer, og den opmærksomme læser, som er nået frem til dommens pag. 245 uden at kløjs i det, må kunne læse gennem linierne, også uden den udtrykkelige kritik i dommens præmisser pag. 553, at jeg ikke har kunnet tiltræde den klassiske formular in casu, men at ansvaret synes skubbet fra den ene til den anden og retur.

Et *trede* punkt synes at have været i hvert fald en antydning af følgagtighed hos Frederiksborg Banks revisorer over for direktionen, dvs. de tiltalte, hvilket fremkom ved en af forklaringerne om det første af de to relevante regnskaber, hvorom en af de eksterne revisorer sagde, at når man er i tvivl, afæskes ledelsen – direktionen og bestyrelsesformand – en udtalelse, hvorhos konceptet til protokollatet medtages til et møde med ledelsen inden færdigskrivning. Separeringen af koncernselskaberne kaldte samme vidne et udtryk for bankens »holdning«. Jeg understreger på ny, at da sagen ikke handler om revisorerne, har der ikke været grund til at gå i dybden med disse spørgsmål, men man får unægtelig en fornemmelse af, at direktionen, altså en eller flere af de tiltalte, har haft en uheldig indflydelse på revisionen af sig selv.

Medens disse tre punkter mest eller næsten kun vedrører Frederiksborg Bank inden fusionen, var en *fjerde* årsag, nemlig selve fusionen, måske den væsentligste grund til den samlede revisions manglende afsløring af forholdet. Det var naturligt tilsigtet at sammenlægge de to revisionsafdelinger til en stor afdeling med den største banks, dvs. Sjællandske Banks revision som fortsættende og dennes chef som chef for den samlede revision, ligesom den geografiske placering naturligt var ikke

Hillerød, men Ringsted og måske på længere sigt København. Og det var lige så naturligt, at ikke alle afdelinger kunne sammenlægges straks ved fusionens vedtagelse den 3. maj 1983, men at de to banker i den daglige praksis fortsatte hver for sig til udgangen af 1983. For revisionens vedkommende vedtoges fortsættelse af de to afdelinger til udgangen af 1983, herunder særligt samarbejde mellem de fortsættende eksterne revisorer fra Frederiksborg Bank med denne banks interne revision og på samme måde for Sjællandske Bank, således at man først sammenlagde definitivt i begyndelsen af 1984 ved aflæggelsen af det samlede regnskab for 1983. Meget tyder dog på usikre kompetenceforhold i mellemprioroden, og direktør Bach Andersen fra Sjællandske Bank udtalte, at bl.a. meningsforskelle om den fremtidige forretningsgang, som først var færdiggjort noget ind i 1984, medførte, at den ny meget dygtige revisionschef formelt var chef uden at have de fornødne muligheder for at virke som sådan i hele bankens område, medens den tidligere revisionschef i Frederiksborg Bank alligevel ikke havde den samme kompetence som før fusionen. Endnu værre var det, at et planlagt eftersyn i erhvervsafdelingen udskødes flere gange, til dels fordi afdelingen i slutningen af 1983 som et led i fusionen flyttedes fysisk fra Hillerød til København, således at alt lå i flytterod, da revisionen måske kunne have været i gang. Og netop i hele denne periode steg engagementet dramatisk og, som det viste sig, ødelæggende for banken, fra ca. 215 mill. kr. ved årsskiftet 1982-83 til ca. 495 mill. kr. ved næste årsskifte og ca. 611 mill. kr. i sommeren 1984.

Denne »organisatoriske turbulens« – et flere gange under sagen hørt og ret ramrende udtryk – som følge af fusionen gjaldt end mere direktionen. Tiltalte W. B. Hansen havde ubestridt den reelle bestemmelse med hensyn til de større engagementer i Frederiksborg Bank indtil i hvert fald november 1982, et halvt år før fusionen; herefter gjorde han gældende at være abdiceret fra enkeltsagerne, idet fusionen tog al hans tid; tiltalte Erik Larsen, den eneste anden mulighed, idet trediedirektøren var ved at afgå på grund af alder, har ikke anerkendt at have overtaget området. Ved fusionen vedtoges, at en direktør fra Sjællandske Bank skulle overtage erhvervsafdelingen »senest« ved nytår 1984, og at Erik Larsen i de mellemliggende otte måneder skulle overtage området. Således som retten anskuede sagen, blev Erik Larsen i realiteten holdt helt udenfor, og derefter var det så det afgørende bevisspørgsmål, om Inge Pedersen styrede alene, eller om W. B. Hansen reelt havde den bestemmende indflydelse også uden at have den formelle kompetence. Formentlige kompetencestridigheder mellem W. B. Hansen og direktøren fra Sjællandske Bank efter 1. januar 1984 – det var spørgsmålet om, hvorvidt W. B. Hansen som såkaldt »hovedkontakt« til bl.a. Flexplan havde herredømme over engagementet eller ej – forhøjede ligeledes usikkerheden.

Ja, så gar på bestyrelsesplan opstod forvirring – og som det viste sig, ødelæggende forvirring – på grund af fusionen: I Sjællandske Bank behandledes alle større bevilgningssager grundigt i bestyrelsen, medens Frederiksborg Bank havde oprettet et så-

kaldt »kreditudvalg«, et slags »indre kabinet«, hvor bevillingssagerne forelagdes enkelte medlemmer herunder formanden, hvorefter den samlede bestyrelses behandling blev mildest talt summarisk. Ved fusionen vedtoges den formentlig værst mulige løsning, nemlig at dette kreditudvalg fortsatte til årets udgang, og at Sjællandske Banks område i samme periode oprettede et eget kreditudvalg, hvorefter der fra første årsskifte oprettedes et fælles udvalg, dvs. at Frederiksborg Banks erhvervsafdelings meget store sager indtil da forbehandlede i et kreditudvalg bestående af ganske få medlemmer fra kun Frederiksborg Banks del af bestyrelsen, hvilket atter betød meget reducerede muligheder for den ny samlede bestyrelse for at følge med i denne periode.

Det kan næppe undre tilhørerne, at hele denne organisatoriske usikkerhed, tvivlen om, hvorvidt den formelle eller reelle kompetence lå hos den ene eller den anden, hvorvidt de faktiske magtforhold svarede til løsningen på papiret, hvorvidt der i overgangsperioden mellem fusionens vedtagelse og det første årsskifte anvendtes hjemmelavede ad hoc-ordninger etc., i meget høj grad vanskeliggjorde rettens arbejde med at udrede, hvem der havde ansvaret for denne eller hin transaktion – eller undladelse – under sagen.

Jeg har détailleret udtalt mig om de formidable praktiske bevisvanskeligheder, altså de klassiske problemer, som for så vidt ikke var artsforskellige fra straffedommerens sædvanlige virksomhed, om end unægtelig af ganske andet omfang, omtrent som forholdet mellem en siameserkillling og en bengalsk kongetiger. Men det var jo ikke de eneste problemer i sagen. En gammel veninde sagde ved sagens begyndelse, at jeg, der jo var »økonomisk idiot«, måske ikke var den bedst egnede dommer til at behandle netop en sådan sag – nu vel, hun havde ikke helt uret, jeg har aldrig været en ørn til at investere eller blot skaffe mig selv givtige skattefradrag, og jeg har ingen erfaring om banker. Jeg forsøgte da også at læse lidt, bl.a. ved at skaffe lidt elementært uddannelsesmateriale fra Bankforeningen og studere andre domme om mandatsvig i pengeinstitutter, men det blev ikke til så meget. Det viste sig heldigvis, at den danske straffeprocessform er tilstrækkelig god til, at også *de inden for et særligt livsområde på forhånd ukyndige dommere* har mulighed for at erhverve, naturligvis ikke den sagkundskab, som er fornøden for selv at kunne drive eller arbejde i en virksomhed af den relevante art, men i det mindste for at forstå arbejdsgangene etc. Der kræves en meget grundig sagsforberedelse fra anklagemyndigheden – og det forelå her – en tilsvarende ordentlig afhøringsform fra anklager og forsvarere – og det forelå ligeledes her – og endelig tilstrækkeligt mod hos dommeren til at stille supplerende spørgsmål, når han ikke er sikker på at have forstået alt første gang. Protokolationsformen tvinger også dommeren til at spørge den ekstra gang, der kan skabe klarhed, nemlig når han dikterer forklaringerne i koncentrat til retsbogen; har han ikke selv forstået forklaringen, bliver diktatet derefter, med Tegnér's klassiske

ord: »Det dunkelt sagda är det dunkelt tänkta«. Den omhyggelige protokollering er tidkrævende, men vitalt nødvendig, idet parterne og den afhørte selv kan gribe ind i tilfælde af misforståelser, og sker dette ikke, står forklaringen fast, dvs. at den afhørte ikke senere kan sige, at han aldrig har sagt indholdet af protokollatet, men højst, at han den gang selv tog fejl. Endvidere betyder den koncentrerede retsbog, at retten – og landsretten under den senere behandling – kan tillade sig at se helt bort fra tidligere versioner, herunder politirapporterne; mange tusinde sider af disse blev i Kronebanksagen reducerede til »kun« 600 pp. retsbog.

Som sagen skred frem, fik jeg umærkeligt tilstrækkelig indsigt til i hvert fald at kunne afsige og skrive en dom, og jeg lærte ikke så lidt af tankegangen og fagsproget. Jeg husker, at jeg for nogle måneder siden ved et dommermøde blev attraperet af den landsdommer, der kort forinden var forflyttet som retsformand til den afdeling, som skulle have ankesagen, og som derfor lige var begyndt at læse dommen. Han sagde, at jeg havde anvendt rigelig svære ord; nu vel, jeg må erkende, at en livslang kærlighed til romersproget måske har farvet mit vocabularium mere end hvad godt er, så jeg svarede, at han formentlig havde ret, og bad om et praktisk eksempel. Han nævnte det, han lige var nået til, nemlig »syndikeret lån«; som alle bankfolk vil vide, betyder det, at et lån, som er for stort for en bank, fordeles mellem flere långivere; udtrykket svirrede mange gange i forbindelse med nogle indviklede transaktioner omkring den kontante udbetaling på den store nigerianske hospitalskontrakt hos Flexplan, idet vedkommende delstat ikke engang havde penge til denne, hvorfor der blev ydet et særskilt lån hertil, fordelt eller »syndikeret« på flere banker. Jeg havde hørt udtrykket så mange gange, at jeg uden at tænke nærmere efter anvendte det i dommen, men naturligvis måtte det være sort tale for den, der så det første gang. Men jeg tvivler ikke om, at når landsretten når lidt ind i sagen, er den samme udvikling sket endnu en gang, og alle de ny dommere vil have erhvervet den samme indsigt.

Jeg tror således ikke, at manglen på forkundskaber er skadelig, eller at voldsomme egne studier i sagerområdet er så vigtige. Men man skal læse sagen, og man skal høre efter.

Jeg vil i den sidste hoveddel af foredraget komme tilbage til den praktiske håndtering, nu for så vidt angår *sagens senere stadier*: Proceduren, voteringen, domsskrivningen.

Proceduren er traditionelt et frit mundtligt foredrag, hvorved advokaten sammenfatter sin sides opfattelse af bevis-, rets- og eventuelt strafudmålingsspørgsmålene. Fra biograf og fjernsyn kender vi alle de oratoriske pragtstykker, den følelsesmæssige appel, særlig til nævningeretter, i sjældne tilfælde også politiske udfald. I sager om sædvanlige overtrædelser er sådant naturligvis aldeles overflødigt. I mange sager ville jeg såmænd ønske, at parterne undlod at procedere, idet de ikke kan til-

føre noget nyt. Hvad jeg dog har spildt af tid på at høre mindre erfarne anklagere rekapitulere hele den bevisførelse, vi lige har hørt, efterfulgt af urealistisk høj strafpåstand – jeg vil da ikke udelukke, at jeg selv gjorde ligeså i min tid som anklager – hvorefter forsvareren ikke sjældent tager det hele én gang til for Prins Knud. En forsvarer – nomina sunt odiosa – i en by, hvor jeg forrettede tjeneste som anklager, var så frygtet for sine timelange indlæg, at anklageren generelt havde forbud imod at replicere, uanset det af forsvareren anførte, idet en replik blot ville afføde en lige så lang duplik. Men i de økonomiske sager vil en grundig udredning være af meget stor betydning, og ligeledes er det nærliggende at bede om et skriftligt indlæg, idet proceduren i de største sager alligevel ofte afholdes på grundlag af et manuskript, som så lige så godt kan komme retten til nytte, når voteringen foretages og dommen skrives. Det er jo ikke en sag om spirituskørsel, hvor dommen kan afsiges minutter efter proceduren, og domsskrivningen ofte kun varer få minutter. En betænkning fra 1986 om »bekæmpelse af økonomisk kriminalitet« foreslog da også, at retten skulle have adgang til at kræve dels en indledende skriftlig forelæggelse fra anklageren, dels en fuldstændig skriftlig procedure fra både anklager og forsvarer. Forslagene var måske lige radikale nok i forhold til det siden 1919 hævdede mundtlighedsprincip, og en af de mere erfarne forsvarere kunne i en tidsskriftsartikel med god grund henvise til, at der fortsat bør være plads til den forsvarer, der arbejder igennem den sidste nat inden domsforhandlingen og i øvrigt forlader sig på øjeblikkets inspiration. Det sluttelige resultat ved den senere lovændring i 1987 blev også langt mindre vidtgående, idet retten alene kunne afkræve parterne en disposition over proceduren, og det kun »i særlige tilfælde under hensyn til sagens beskaffenhed«, medens man generelt kunne tillade parterne at fremsende en skriftlig procedure, men i så fald med pligt til mundtlig sammenfatning.

Virkeligheden er langt fredeligere end den hidsige debat inden loven og i langt højere grad præget af traditionelt dansk venligt samarbejde. Statsadvokaturen for særlig økonomisk kriminalitet – som behandler det store flertal af sager, hvor disse spørgsmål opstår – afleverer skriftlig forelæggelse og procedure hver gang uden retens pålæg, og retterne har vist aldrig afkrævet parterne noget skriftligt indlæg, men altid tilladt det. Nogle forsvarere har skrevet proceduren, andre procederet rent mundtligt uden at aflevere noget indlæg.

I Kronebank-sagen udtalte anklageren, vicesstatsadvokaten, på et tidligt tidspunkt over for min forsigtige forespørgsel, at naturligvis skrev han en procedure og holdt den også mundtligt. Jeg videregav straks beskeden til forsvarerne og sagde, at jeg stillede dem fuldstændig frit, om de ville procedere kun mundtligt eller både skriftligt og mundtligt. Anklageren ydede derudover en smuk service, idet han lod udfærdige fire store ringbind indeholdende alle dokumenter, som var fremdragne under den mundtlige bevisførelse. Da sagen oprindelig havde omfattet ca. 30 ringbind foruden det, der kom til under sagen – som før nævnt ca. 40.000 pp. ialt – var det en be-

tydelig lettelse, om end sagen naturligvis fortsat var meget stor. Udover de fire bind kom et par af de oprindelige bind, hvor alt skulle med, ligesom naturligvis revisionsberetningen fra politiets revision påberåbtes in extenso. Men først og fremmest alle rapportforklaringerne kunne man nu se helt bort fra; kun det indenretlige bestod.

Naturligvis skulle jeg og domsmændene passe på ikke at falde i søvn under anklagerens procedure, idet han oplæste samtlige 264 pp., der dog indeholdt betydelig margen og pauser mellem afsnittene. Mere spændende var det, da vi nåede til forsvarernes procedure, også fordi det måtte forventes, at forsvarerne ikke blot procederede imod anklagemyndigheden, men også imod hinanden, da jo underdirektøren kraftigt havde hævdet at have gjort alt efter ordre fra de to direktører, særlig den ordførende, hvilket de to lige så kraftigt bestred. De tre forsvarere kunne dog enes om visse fælles synspunkter, og den del overlodes forsvareren for den ikke-ordførende direktør, idet det efterhånden blev stadig klarere, at denne tiltalte personlige andel i det skete var meget beskeden, således at hans forsvarer havde bedst tid til at procedere det generelle og særlig det juridiske. Ekstra spændende blev det, fordi vi da for første gang fik løftet sløret for denne del af forsvarrets synspunkter, idet forsvarernes intervention og krydsforhør indtil da meget naturligt næsten kun havde dækket de afgørende bevisspørgsmål om, hvem der havde gjort hvad. Der fremkom da også ganske væsentlige synspunkter: Næsten hvert eneste ord i straffelovens mandatsvigsbestemmelse endevendtes, og det gjordes gældende, at ikke en eneste objektiv eller subjektiv strafbarhedsbetingelse var opfyldt. Der var ikke »vinding« hos Flexplan, da pengene stadig skyldes; der var ikke tab hos Kronebanken, hvis aktiekurs var den samme efter krisen som før – målt ved sammenligning mellem kursen umiddelbart inden suspensionen på Børsen og bytteforholdene ved den senere fusion med Provinsbanken endog en smule højere – eller hos Provinsbanken, der kunne købe med fuld viden om det skete og indregne det i prisen for Kronebanken; sikkerhederne havde den opgivne værdi; alle, også de direktører, imod hvilke tiltale ikke er rejst, for så vidt også Tilsynet med Banker og Sparekasser, troede indtil det sidste på engagementet; bestyrelsen havde på et sent tidspunkt med viden om det hidtil passerede taget det skete til efterretning dvs. at disculperende efterbevilling forelå; endelig havde alle kontrolorganer fra de laveste til de højeste svigtet.

Som De kan høre, var der rigeligt at tage stilling til, og risikoen for os var, at en blot mundtlig forsvarsprocedure ikke virkede med den samme vægt som anklagerens fuldstændig udarbejdede procedure, når det første indtryk var forsvundet. Under debatten inden 1987-loven foreslog en forsvarer, at når anklagerens procedure afleveres skriftligt, skal retten sørge for båndoptagelse af hele forsvarerproceduren og foretage udskrift af båndene. Det er nok så godt, at det aldrig blev til noget; de færreste retter, om over hovedet nogen, har det nødvendige tekniske udstyr, og selv om vi havde det, ville der være megen tidsspilde forbundet med at udskrive alle gen- tagelser, alle tja-er og øh-er m.v. Jeg valgte i stedet det for mig, men ikke for embe-

dets ansatte i øvrigt, mere tidkrævende, men til gengæld i den sidste ende mere nyttige, nemlig en renskrift af mine notater fra retsmødet, og det i en ordentlig form, således at jeg på denne måde fik en fyldig synopsis af proceduren. Endvidere tilføjede jeg egne fodnoter, hvor jeg dels udtrykte tilslutning, dels afviste mere luftige forestillinger etc. Det hele lod jeg så fotokopierte til domsmændene.

Den næste forsvarer, nu for den ordførende direktør, procederede på den gammeldags manér, dvs. helt mundtligt og med udgangspunkt i anklagerens procedure, hvis svagheder han søgte at påpege. Han sagde nok så flot, at vi – som normalt slæbte tykke folianter tværs over Hillerøds torv fra dommerkantor til retssal – kun behøvede at medbringe retsbogen, anklageskriftet og anklagerens procedure, som han derefter ville kritisere side for side, og således at vi kunne foretage notater på de blanke sider over for anklagerens ark, som kun var beskrevne på den ene side. Det blev et i sin mundtlige form stærkt og oratorisk virkningsfuldt indlæg. Skal man kritisere den valgte form, er det ikke ud fra en antagelse om, at pointerne kunne glemmes – naturligvis foretog jeg også her renskrivning af notaterne m.v. – men på grund af risikoen for afsløringer af forsvarrets svaghed. Han kritiserede nemlig ikke hver eneste side i anklagerens procedure, men forbigik – udover rene bagateller uden betydning – et sted et langt referat af en central forklaring fra Flexplans faktiske indehaver direktør Olsen, hvilken forklaring var potentielt meget farlig for tiltalte, hvad anklageren også lagde megen vægt på. Forsvarerens tavshed her i modsætning til hans grundige tilbagevisning af mange andre, mindre éntydigt stærke forklaringer kunne indirekte opfattes som en halv indrømmelse af vanskeligheden ved at modsige denne forklaring. Med min lange erfaring som anklager og dommer véd jeg, at netop i forsvarrets procedure kan det ikke-sagte ikke sjældent være nok så interessant som det sagte.

Den sidste forsvarer, nemlig for den kvindelige underdirektør, valgte en tredje vej, efter min opfattelse den mest virkningsfulde. Han skrev proceduren fuldt ud, uhyre fyldigt, næsten lige så langt som anklagerens procedure, men han holdt sig ikke slavisk til det skrevne, men elaborerede med megen styrke, megen retorik, særlig mod slutningen. Han blandede virkningsfuldt gammel kultur og belæsthed – det var en smuk kompliment over for mig, da han ville karakterisere den tiltalte ordførende direktør literært og alene henviste til »en af Dickens' mere kendte figurer, der venter på, at noget vil vise sig«, uden at sige navnet direkte – og ægte følt indignation over for den behandling, han mente sin klient udsat for fra den samme medtiltalte, trods al udvist loyalitet fra hendes side, lige til slutningen, hvor han efter en énsidig, men stærk fremhævelse af disse punkter udbrød »Undskyld, hr. retsformand, det var sjofelt!« om beskyldningerne imod underdirektøren i en fjernsynsudsendelse om bankens sammenbrud. Efter min mening er i en stor sag som den om Kronebanken den bedste procedureform den sidst fremhævede, altså det faste, skrevne skelet som grundlag for friheden i foredraget derudover.

Men nu til *domsskrivningen*, det største og måske vanskeligste arbejde, jeg nogen sinde har udført. En traditionel straffedom er ret let at skrive: Hvis forklaringerne til retsbogen er knappe og dækkende, kan man klamme ind, tilføje et par linier fra de vigtigste dokumenter – blodprøve, lægeerklæring, de vigtigste regnskabsposter – samt en ultrakort begrundelse og en konklusion, og man er i mål. Hvis forklaringerne er mere vidtløftige, kan det være det rigtigste – jeg gør det i hvert fald hyppigt – at nøjes med kortere dele af forklaringerne og til gengæld skrive en grundigere sagsfremstilling i øvrigt. En mere moderne, i højere grad af dovenskab præget domsform er blot at henvise til retsbogen og alligevel nøjes med den kortest mulige begrundelse, f.eks. »således som sagen findes oplyst«, »efter det foreliggende« eller andre intetsigende formler. Tilståelsessager kan man naturligvis altid tillade sig at skrive forholdsvis summarisk.

Det er oplagt, at jeg ikke kunne springe over, hvor gærdet var lavest, og gå direkte fra anklageskrift via en kortfattet dokumentcitering til præmisserne. Det var desværre lige så klart, at jeg ikke blot kunne optage forklaringerne, selv når de var gengivne mest prægnant og klart, direkte i dommens tekst. Grunden var, at en ordentlig vurdering af beviserne for hvert enkelt omstridt punkts vedkommende måtte forudsætte, at de for dette punkt relevante forklaringer, dokumenter, referater etc. stod side ved side, men i retsbogen dækkede hver forklaring en lang række begivenheder og normalt et flerårigt forløb. F.eks. var et så vigtigt vidne som bestyrelsesformanden afhørt gennem halvanden dag vedrørende hele forløbet, fra han første gang hørte om Flexplan indtil bankens sammenbrud, og ikke blot om Flexplan-engagementet, men også om bankens generelle ledelsesforhold, om relationerne mellem de enkelte personer etc., i alt dækkende ca. 20 pp. i retsbogen. Revisionschefens forklaring stod et par hundrede sider længere fremme i retsbogen og dækkede ligeledes hele forløbet, omend naturligvis med eftertryk på andre dele end for bestyrelsesformanden. Ønskede man at sammenfatte hele rettens viden om en enkelt begivenhed, ville en traditionel domsskrivning medføre, at man kunne finde indiciene herom tyve forskellige steder spredt i hele dommen og alligevel ikke være sikker på at have fået alt med. Hvor retsbogen var skrevet på langs, måtte jeg derfor skrive dommen på tværs, dvs. at jeg figurligt talt måtte klippe og klistre, først skille alle forklaringerne ad og derpå samle dem på en ny måde. Et praktisk eksempel: 18. oktober 1983 redegjorde tiltalte, direktør Erik Larsen overfor bestyrelsen for engagementet, opgjorde det til et bestemt, i øvrigt objektivt alt for lavt saldot og forelagde samtidig en enkeltstående, meget stor garanti som en del af engagementet til nybevilling. Hvis et eventuelt ansvar for dette skulle kunne udredes på læselig måde, herunder med henblik på landsrettens senere behandling, måtte dette afsnit af dommen ideelt indeholde tiltalte Inge Pedersens skriftlige materiale som det eventuelle grundlag for forelæggelsen, bevillingssagen, bestyrelsesprotokollen, revisionsberetningen og regnskaberne visende de reelle tal; Erik Larsens forklaring om, hvad han sagde,

hvad han i forvejen vidste og hvem der eventuelt havde givet ham de tilgrunds-liggende oplysninger, og i så fald om mundtligt eller skriftligt; Inge Pedersens forklaring om, hvilket grundlag hun havde haft, til hvem hun havde videregivet materialet og med hvem hun havde talt, særlig de medtaltalte; tiltalte W. B. Hansens forklaring om, hvorvidt han selv havde haft noget at gøre med forelæggelsen, eventuelt set Inge Pedersens materiale, eventuelt blot overværet forelæggelsen og i så fald med hvilken reaktion; bestyrelsesmedlemmernes eventuelle erindring om forelæggelsen og deres generelle opfattelse af arbejdsdelingen mellem direktørerne med hensyn til engagementets behandling i bestyrelsen – alle afhørtes herom, men for dette punkts vedkommende kunne kun formanden og det stærkt kritiske medlem, landsretssagfører Gorrissen huske noget; de andre direktørers erindring om mødet; Flexplans direktørs forklaring om sin erindring særlig om den bevilgede garanti; endelig en forklaring fra en kontorchef fra Privatbanken om et teknisk aspekt af garantien. De citerede forklaringer samt de relevante afskrifter fra dokumenter fylder i alt en smule over syv sider i dommen, og ud over dokumenterne er indholdet hentet fra tretten steder i retsbogen fra forklaringer fra de tre tiltalte og syv vidner.

For at være sikker på at få alt med begyndte jeg i forsommeren 1988, da jeg fik lidt bedre tid ved afslutningen af nogle større arrestandtsager, på at genlæse hele retsbogen, samtidig med at jeg udarbejdede et *kompedium* over denne, 3-5 linier for hver side indeholdende stikord over det dér behandlede, datoerne for de dér nævnte møder etc., tallene, de dertil hørende udenforstående dokumenter, eventuelt henvisninger til de steder i retsbogen, hvor andre havde nævnt samme begivenhed – det sidste især, hvor Inge Pedersen var modsagt af de medtaltalte, hvilket ofte var tilfældet. De tiltalte og enkelte nøglevidner fik hvert sit ark, medens de andre vidner samledes i naturlige grupper – bestyrelsesmedlemmer fra gamle Sjællandske Bank og fra gamle Frederiksborg Bank, de øvrige direktører, de øvrige ansatte, Flexplans folk, den interne revision, den eksterne revision, Banktilsynet og diverse. Derefter lavede jeg i hovedet en tentativ disposition som udgangspunkt svarende til revisionsberetningen, om end naturligvis langt mere udførlig; de centrale afsnit var en nøje gennemgang af engagementets behandling i banken i årene 1983 og 1984, medens jeg i andre hovedafsnit for sig placerede bankens generelle opbygning, Flexplans historie – heri inkluderet det direkte forhold mellem især direktør Jørgen Olsen og de tiltalte samt efterhånden også den tidligere behandling af engagementet i banken inden 1983 – sikkerhederne og de ubogførte garantier. Hver gang jeg ville begynde et nyt underkapitel, løb jeg igennem kompendiet og uddrog de sidetal fra retsbogen, hvor de nu relevante punkter omtaltes, tillige med navnene på de forklarende personer og eventuelt de relevante bilag. Derpå til retsbogen, hvorfra jeg afskrev eller indklammede disse forklarings tekst, ligesom jeg tilføjede dokumenterne, hvor de hørte hjemme. De fleste kapitler indledtes med det mest formelle og ydre, nemlig bestyrelsesmødereferatet el. lign., og fortsatte med forklaringer fra retsbogen, medens i hvert fald de histo-

riske kapitler sluttede med de rigtige tal fra revisionsberetningen som et stadig dystert tilbagevendende dies irae-thema – hvis nu læseren efter at have læst forklaringerne om optimismen den gang skulle have glemt, hvordan forholdene stadig forværredes. Hvert kapitel omfattede f.eks. et enkelt vigtigt møde, forarbejderne her til, reaktionerne herpå etc., og normalt bestræbte jeg mig på en halv snes pp. pr. kapitel, helst ikke over 20. Efter færdigskrivningen af hvert kapitel kom det behageligste øjeblik, nemlig når jeg i kompendiet kunne udstrege, hvad jeg indtil nu havde indarbejdet i dommen. Jo flere overstregninger, des nærmere kom jeg målet, og jeg kunne successive kontrollere, at intet væsentligt var udeladt.

Dette arbejde blev langt mere tidkrævende, end jeg først havde forventet. Oprindelig, inden forsinkelsen på grund af den ene forsvarers operation, havde jeg regnet med at høre proceduren i juni 1988, skrive dommen gennem juli og afsige den en gang i august. Som et skud i luften havde jeg regnet med en narratio dvs. sagsfremstilling på ca. 200 pp., men jeg blev klogere. Facit blev 569 pp. for hele dommen. Helt sans comparaison mindes jeg fra Richard Wagners selvbiografi, hvordan han oprindelig havde tænkt sig »Tristan og Isolde« som en let afslapning fra »Nibelungens Ring«, en lille italieniserende opera om følelser med kun 4-5 medvirkende og en ukompliceret handling, egnet for mindre operahuse, og hvordan »Mestersangerne i Nürnberg« oprindelig var skitseret som en folkelig farce – og vi kender jo alle de færdige værkers kolossale omfang. Stoffet var stærkere end skaberens bevidste vilje, og hans ethos forbød ham at standse i utide. Jeg har selvfølgelig ikke frembragt et kunstværk for evigheden – jeg håber min sandten ikke, at dommen anses som indeholdende andet end sandhed og saglighed – men også jeg har fået at mærke, hvorledes stoffet er vokset under mig, hvor fyldigt det blev nødvendigt at skrive for at skabe fuld forståelse, i første omgang for domsmændene og mig selv, i anden omgang for parterne, udenforstående læsere samt landsretten under den, som det hele tiden var mig klart, uundgåelige ankesag. Jeg skal ej heller nægte, at en vis ærgerrighed efter hånden fyldte mig, og jeg blev klar over, at den disputats, som jeg aldrig fik skrevet, da jeg til stadighed optoges af tidkrævende praktisk-juridisk virksomhed, nu fik sin stedfortræder ved denne dom, eller sagt på en anden måde, at hele min virksomhed til sin tid ville blive bedømt ikke på grundlag af de tusinder af fejlfrit gennemførte rutinesager, men ved denne dom og formentlig kun denne.

Dommen voksede således. Omtrent hver anden dag kunne jeg aflevere et kapitel i koncept til mine sekretærer – heldigvis havde selv vort gammeldags embede fået tekstbehandlingsanlæg – gennemrette de gamle kapitler, sende dem til domsmændene i kopi etc., og lad mig endnu engang understrege domsmændenes – og suppleantens – betydelige interesse og iver. Deres beskedent udmålte betaling, 600 kr. pr. dag, dækkede kun møder, men ikke den successive læsning af dommen og andet hjemmearbejde. Jeg forsøgte en gang at fremskynde arbejdet ved at skrive til midnat, sove på kontorets sofa og begynde igen klokken seks om morgenen; det gav naturligvis

dobbelt udbytte den dag, men jeg var så ødelagt næste dag, at jeg ophørte med den trafik. Lidt ind i november var jeg færdig med 47 kapitler narratio og kunne udarbejde to kapitler med fyldigt referat af anklagerens og forsvarernes procedure, og så kunne jeg indkalde domsmændene til en heldagsvotering efter først at have lavet en liste over alle faktiske og juridiske tvivlsspørgsmål. Tiden var dog nu blevet knap, idet vi under hånden havde bedt parterne reservere et klokkeslet på en bestemt dag, om end vi endnu ikke havde underrettet pressen.

Voteringen var en af de bedste og mest givtige dage i min dommervirksomhed. Forarbejdet gjorde, at vi alle havde totalt herredømme over sagen, og efterhånden havde vi også nået betydelig parallelitet i synet på hovedproblemerne, først og fremmest om fordelingen af ansvaret mellem de tre hovedpersoner – det er ikke nogen hemmelighed, at vi opfattede W. B. Hansen som den hovedansvarlige, Inge Pedersen som den effektive, men underordnede eksekutant og Erik Larsen som den om forholdene næsten uvidende, således at han kun kunne drages til ansvar for uagtsomhed i de tilfælde, hvor han direkte selv havde fremlagt engagementet. Om landsretten vil være enig med os, er jo endnu et åbent spørgsmål. Under voteringen var vi enige om at ville være enige, og på punkter, hvor en af os var i tvivl om strafbarheden og efter drøftelse fortsat var i tvivl, ville de to andre foretrække at frifinde frem for at nedstemme den pågældende, således at domfældelse kun indtraf, hvor vi var sikre alle tre. *Strafudmålingen* gav særlige vanskeligheder, først og fremmest fordi praksis er sparsom, men også fordi vi var nødsagede til at tage stilling til visse tendenser i den eksisterende praksis, særlig i Københavns byret, hvor sagsbehandlings betydelige varighed i visse tilfælde var anført som begrundelse for, at endog meget langvarige straffe for meget alvorlige overtrædelser var gjort helt eller i hovedsagen betingede. Jeg erindrer således en stor underslæbssag resulterende i fængsel i 4 år, hvoraf 3 år 9 måneder betinget. Nogle af disse milde domme vedrørte endog tilfælde, hvor de domfældte selv havde tilegnet sig pengene og ikke som i Kronebanksagen alene begunstiget trediemand. Ankeinstanserne havde ikke tidligere taget stilling til disse udmålingsspørgsmål, så vi stod aldeles frit. Da det kom til stykket, valgte vi at gøre straffene betingede for de to mindst skyldige, medens vi valgte traditionel ubetinget straf for den tiltalte, hvem vi anså som hovedmand. Og netop med hensyn til udmålingen, som jo ikke på samme måde som spørgsmålet om domfældelse er resultat af logiske følgeslutninger, men mere et autonomt valg, hvor vi muligt har valgt en strengere løsning, end en anden ret ville have gjort, står muligheden for, at landsretten vil træffe en anden afgørelse, mere åben.

I den næste hektiske uge skrev jeg præmisserne, og ind imellem læste jeg endnu en gang korrektur på det gamle, forsøgte at samle de løse ender og indsatte nogle flere krydshenvisninger dels tilbage til retsbogen, dels mellem dommens kapitler indbyrdes. Personalet udførte også i disse sidste dage et kolossalt arbejde med skrivning, kopiering, indbinding, således at resultatet også æstetisk blev således at vi kunne væ-

re det bekendt. Sidste side af koncept og dom med konklusion og strafudmåling holdt vi i pengeskabet indtil sidste øjeblik – vi ville ikke risikere, at resultatet uforvarende sivede ud inden domsafsigelsen. Og pludselig havde jeg selv, medens alle andre sled i det, nogle timer til overs og besluttede at gøre noget ved et problem, som generede mig lidt. Pressedækningen og -omtalen undervejs havde været god og samvittighedsfuld – særlig Berlingske Tidendes journalist Bitten Friis skrev efter så godt som hvert retsmøde en god og vældig informativ rubrik – men hvor meget ville blive opfattet af en kortfattet mundtlig gennemgang af de væsentligste præmisser, således som jeg plejer det? Jeg tænkte et øjeblik på at mangfoldiggøre præmisserne til den tilstedeværende presse, men fyrretyve pp. i et stærkt juridisk sprog var næppe den bedste løsning. Jeg valgte derfor at udarbejde et i mere enkelt sprog holdt résumé på 7 pp., af hvilket jeg medtog en snes eksemplarer til retssalen til udlevering til pressen. Det var en succès; det gik som varmt brød, og jeg kunne se en sober avisomtale den følgende dag. Misforstå mig ikke: Jeg ønsker ikke nødvendigvis enighed eller endog følgagtighed, og jeg var godt klar over, at ikke alle ville bifalde min afgørelse. Således skrev »Børsen« på morgenen for domsafsigelsen, at en domfældelse ville, om ikke nødvendigvis bombe bankverdenen tilbage til stenalderen, rykke udlånspolitiken 15-20 år tilbage til den tid, hvor sikkerheden bestod af mursten og slægtninges kaution snarere end tiltro til låntagerens indtjeningssevne; jeg læste det i øvrigt først efter domsafsigelsen og brummede, at Kronebanken måske ikke ville have været ked af at kunne føre tiden 12-15 år tilbage. Men medens jeg sagtens kan tage kritik, ville jeg have været ilde til mode ved at blive misforstået. Det undgik jeg – og så fik jeg det ekstra personlige udbytte at kunne bruge overskydende eksemplarer til julehilsen til juridiske venner, som derved kunne få lidt indtryk af, hvad der holdt mig borte fra menneskeligt selskab afvigte år. Dommens samlede tekst har i øvrigt givet statskassen lidt indtægter. Udover de gratis eksemplarer til offentlige myndigheder, sagens parter o.l. har vi solgt en snes eksemplarer à 2.860 kr. Dyrt har det dog været: Forsvarersalærerne udgjorde i alt 1.759.000 kr. plus moms og revisorundersøgelserne med beretning 2.770.620 kr. plus moms, i alt altså omtrent 5 mill. kr., dertil politiets og statsadvokatens gager, incl. vicesstatsadvokatens 70 daglange retsmøder, dertil den halve dommerfuldmægtig og de ti ekstra skrivetimer til retten, dertil domsmændenes, der dog ikke kostede mere end ca. 120.000 kr., vidner, porto og copialia.

Har det været det værd? Efter min opfattelse uden nogen tvivl. Når noget så stort og rædselsfuldt sker som Danmarks syvendestørste banks sammenbrud trods alle lovgivningens og praksis' sikkerhedsforanstaltninger, må og skal sammenhængen udredes og om muligt ansvaret placeres, hvor besværligt og dyrt det end bliver og hvor ondt det end gør. Man kan også spørge, om den anvendte fremgangsmåde er den rette, altså den traditionelle straffeprocess. På trods af de åbenbare vanskeligheder på grund af omfanget kan jeg ikke forestille mig en bedre form end den klassiske omhyggelige afhørings- og protokolleringsform. Endelig, for at gribe tilbage til tit-

len for foredraget, hvilke erfaringer har sagen givet samfundet og finansverdenen? Utvivlsomt en mængde, og der vil givetvis blive passet bedre på, grebet tidligere ind i fremtiden end før – f.eks. er jeg uden at kende det ny Finanstilsyn til bunds overbevist om, at de periodiske eftersyn af bankerne foregår barskere end før, og at der gribes tidligere ind med pålæg m.v. Mine egne erfaringer ved håndteringen? Til en vis grad kan jeg måske bruge lidt af de arbejdsvaner, de konciperingsprincipper, som jeg efterhånden udviklede under sagen, men ellers er mit væsentligste udbytte tilfredsstillelsen ved at have været oppe på et slags Mt. Everest og være kommet ned igen.

Dommer *Peter Garde*
Kriminalretten i Hillerød
DK-3400 Hillerød

MANNSROLLEN OG MENNS KRIMINALITET ¹⁾

AV ARNHILD TAKSDAL

Når kriminologer skal forklare at så mange lovovertridere er unge, da fordyper de seg i ungdommen - de unges ønsker og behov, deres muligheter og posisjon i samfunnet. Når kriminologer skal forklare hvorfor så mange lovovertridere kommer fra byene, ja så ser de rimeligvis byene nærmere etter i sømmene. Og når kriminologer skal forklare lovovertridernes arbeiderklassebakgrunn, da studerer de arbeiderklassens livsvilkår og kultur. Men når kriminologer skal forklare at så mange lovovertridere er menn, da flakker blikket et halvt sekund, før de resolutt snur det mot kvinnene. Først forklarer tilsynelatende kjønnsnøytrale teorier hvorfor mennesker begår kriminalitet. Deretter føyes det til noen teorier om kjønn som forklarer hvorfor kvinner ikke oppfører seg på samme måte. Det fins noen unntak fra dette bildet. De første som rant meg i hu, var Pollaks teori om hvordan menns ridderlighet beskytter kvinnene i deres møte med rettsvesenet, slik at menn lettere dømmes for sine lovbrudd (Jensen 1980), og Millers teori om hvor galt det kan gå for gutter i arbeiderklasse miljøer som vokser opp med ustabile fedre, og som derfor er prisgitt kvinne-dominerte familier (Hauge 1968). Så i tradisjonell kriminologi er mannsrollen et nyttig begrep når den enten kan forklare hvor snille menn er mot kvinner, eller hvor kriminelle gutter blir når de ikke får den rette sosialiseringen inn i rollen. Vi skal senere se at min hukommelse var en *smule* selektiv og urettferdig.

Jeg er bedt om å holde fast ved at de fleste registrerte lovbrøyttere er menn, og å diskutere i hvilken grad mannsrollen er et godt utgangspunkt for å forstå dette. Det er mulig at klassikeren Talcott Parsons ville fått problemer med dagens tekst. Han så mannsrollen som sunn, og avvikene fra den som avvik. Som resultater av mislykket sosialisering. Ettersom kriminalitet er avvik, kan det derfor ikke være en følge av mannsrollen. Kathleen Barry har det motsatte utgangspunkt. Hun sier om menns vold mot kvinner: »Stadig klarere ser vi at de mest ekstreme utslag (voldtekt, mishandling, incest) er typiske, en slags idealtipe på det som oppfattes som normale rolleforventninger« (1984 s.200). Også med en slik forståelse stopper analysen ganske fort opp. Så enkle og rigide oppfatninger av mannsrollen gir alvorlige begrensninger med hensyn til å bruke begrepet for å forklare menns overrepresentasjon i kriminalitetsbildet. Mens Parsons rolleforståelse vanskelig kan forklare avvik, kan Barry vanskelig forklare at de fleste menn tross alt stort sett er lovlydige.

Når mannsrollebegrepet skal anvendes, er det et problem at menn lever ganske forskjellige liv, og oppfører seg på helt forskjellige måter. Dette har ledet Mannsrol-

1) Prøveforelesning for magistergraden, over det oppgitte temaet: »Drøft muligheter og begrensninger i bruk av mannsrollebegrepet for å forklare menns overrepresentasjon i det registrerte kriminalitetsbildet.

leutvalget til å tro at mannsrollen egentlig ikke finnes. Hør bare, et sitat fra deres nye *Mannifest* (1989):

»Menn, kvar einskild mann finn på noko for seg sjølv (...) Han gjer val og han skapar seg sjølv gjennom dei vala han gjer. (...) I alle dei ulike valsituasjonane menn går inn i, det såkalla livet, vel menn ulikt. (...) Til dømes vert ein del menn ingeniørar. (...) Det finnst tidlegare lastebilsjåførar som vert førskulelærarar. Det finnst folk i toppstillingar med god løn som hoppar av og vert keramikarar. I denne verda er det meste mogleg. Vi vel våre liv. (...) Kanskje er mannsrolle eit dårleg ord. Den tradisjonelle mannen med dei gamle forventningane finnst knapt lenger. (...) Kanskje derfor er spørsmål om val ein betre innfallsvinkel enn mannsrolle.« Bytt ut kjønn med sosial klasse i dette resonnementet, og det er som å høre Fremskrittspartiets valgpropaganda. Alle kan gjøre alt. Satt på spissen er logikken som følger; fordi det fins unntak, kan det ikke finnes noen samfunnsmessige sammenhenger, og sosiologien som fag kan oppheves. Men innenfor dette faget er vi en del som hardnakket vil hevde at så lenge det er systematiske forskjeller i menns og kvinners liv og handlinger i dette samfunnet, så kan ikke disse forskjellene bare være et resultat av at kvinner og menn tilfeldigvis velger ulikt. Når flere menn enn kvinner er kriminelle, er ikke det bare fordi flere menn tilfeldigvis har valgt å være det, mens kvinner har valgt annerledes.

Mannsrollen kan defineres som de relativt stabile forventningene som stilles til menn i vårt samfunn. Selv om disse åpenbart varierer med f.eks. menns alder og posisjon, er mannsrollen ment å gripe noen allmene normer eller forventninger. Disse forventningene handler dels om personlige egenskaper, dels om forholdet til andre, og dels om posisjon og deltakelse i samfunnet. På alle disse tre nivåene finner vi trekk som kan ha betydning for kriminalitet.

Med noen unntak er altså kjønnsspesifikke teorier om kriminalitet utviklet for å forklare kvinners lovlydighet - eller variasjoner i denne, ikke for å forklare menns kriminalitet. Like fullt er de et godt utgangspunkt for dagens tema. Cecilie Høigård gir i boka *Kvinnens skyld* (1983) en oppsummering, diskusjon og videreutvikling av slik teori. Jeg skal først drøfte disse; den klassiske rolleteorien, og teorier om kontroll, deltakelse og utstøtelse. Deretter vil jeg gå nærmere inn på noen konkrete kriminalitetsområder; trafikk, penger og vold. Ved dette ønsker jeg dels å belyse noen sider ved mannsrollen som de første teoriene ikke tar opp. Og dels ønsker jeg å gi noen eksempler på hvordan mannsrolleforklaringer kan og må kobles til generell kriminologisk teori, for å gi noen helhetlig forståelse.

Tradisjonell kjønnssrolleteori bringer oss et stykke på vei. Slik teori bygger først og fremst på at det fins ulike forventninger til gutters og jenters personlige egenskaper. Mannlighet beskrives gjerne med adjektiver som aktiv, handlekraftig, selvstendig, selvhevdende, dristig og pågående. En gutt eller mann kan gjerne også være litt bråkete og rampete. Alt sammen trekk det er lett å knytte til kriminalitet. Brun-Gul-

brandsen (1958) har vist hvordan femtenåringer betrakter alt fra mild ulydighet til alvorlige forbrytelser som mer mannlig enn kvinnelig. Ericsson, Lundby og Rudberg (1985a) finner det samme i ungdomsgjenger som er litt på kanten, *Mors nest beste barn*. Det er først og fremst gutter som blir presset til å delta i gjengens lyssky aktiviteter. Oskar røyker hasj sjøl, men synes ikke så godt om jentene i gjengen. Han sier: »Jenter skal ikke være sånn. Skal være ordentlige og sånn. Damer som bruker hasj og sånn liker jeg ikke så godt.« Det er ikke mannsrollen som gjør at noen havner i utsatte ungdomsgjenger mens andre følger den smale sti. Menn fins begge steder. Men når ungdom først er der, i gjengen, kan forventninger til mannlige personlighetstrekk være med å forklare hvorfor guttene oftere kommer i klammeri med loven.

Tradisjonell rolleteori kan også si noe om hvordan kvinner og menn reagerer ulikt på konflikter og problemer. Vigdis Christie (1984) diskuterer det faktum at menn bruker mer alkohol enn kvinner, mens kvinner bruker mer psykofarmaka enn menn. Hun mener de virkningene alkoholen tilskrives er mer forenlig med mannsrollen enn med kvinners rollen, det bråkete, aggressive. Av psykofarmaka blir man rolig. Og at alkoholbruk har en klar sammenheng med kriminalitet er godt dokumentert.

Det store problemet med klassisk kjønnsrolleteori er at den først og fremst forklarer forskjeller mellom kjønnene. Og det blir for grovt for vårt formål, de fleste menn er ikke kriminelle. Dessuten vet vi at det er en rekke andre faktorer som påvirker kriminalitet. At kjønnene forventes å ha ulike personlige egenskaper kan sees som en faktor i en generell kriminologisk flerfaktorteori. Litt alder, litt by, litt klasse, litt skolegang - og litt kjønn. Er summen av uheldige omstendigheter stor nok, blir resultatet kriminalitet. Da kan mannsrollen være en kriminogen faktor uten nødvendigvis å føre til kriminalitet. Nå buttrer det rett og slett litt i meg å kalle mannekjønn generelt for en uheldig omstendighet, men jeg syns faktisk også slik flerfaktorteori er for enkel. Den åpner ikke for at de ulike faktorene griper inn i og påvirker hverandre, slik at en og samme faktor eller egenskap kan få helt ulike uttrykk eller betydninger. Personlige egenskaper som handlekraft og dristighet kan nok føre til både trafikkulykker og til stor kunst. Dette poenget skal jeg komme tilbake til.

Et sett av forventninger på et annet nivå enn de personlige egenskapene, er forventningene om at menn skal delta mer enn kvinner på bestemte arenaer. Dette åpner for å forstå menns overrepresentasjon i kriminalitetsbildet både ut fra deltakelsesteori, kontrollteori og utstøtelsesteori. Deltakelsesteorien går i all korthet ut på at for å være kriminell, må man ha muligheten til det. For å bryte fartsgrensene må man kjøre bil. For å slå ned dørvakta må man være ute på byen, og sannsynligvis også ha drukket en del alkohol. For å begå økonomisk kriminalitet må man delta i økonomien. Mannsrollen foreskriver større deltakelse på de arenaene hvor lovbrudd svært ofte begås. Men lovbrudd er også et spørsmål om definisjoner og om kontroll. Kontrollteori har blant annet tatt utgangspunkt i familien som et fengsel

for kvinner. Kvinner er så gjennomkontrollerte at de ikke har muligheter til å begå lovbrudd. Høigård stiller spørsmålstegn ved om kvinner virkelig er så mye mer kontrollerte enn menn, og argumenterer for at de viktigste forskjellene heller ligger i former for kontroll. Hun skriver: »Avvik på arbeidslivets arena kontrolleres gjennom avtaleretten, og delvis gjennom strafferetten. 'Fritidsarenaen' - der kvinners deltakelse tradisjonelt er lav - kontrolleres gjennom strafferetten. Den hjemlige private arena kontrolleres privat. Det er verken lovbrudd eller avtalebrudd å svi kjøttkakene eller hoppe over støvtørringen« (1983 s.51). Vi ser altså at menn deltar mer på arenaer hvor lovbrudd er mulig, og hvor avvik i større grad kontrolleres av rettsvesenet. Og når vi ser på kriminalstatistikken, er det jo nettopp kontroll av menn som kommer til uttrykk. Slik blir kontrollteori og deltakelsesteori to sider av samme sak.

For vår diskusjon er det viktigste poenget i Høigårds utstøtelsesteori at mangel på deltakelse har ulik betydning for menn og kvinner. Den samfunnsmessige arbeidsdelingen mellom kjønnene innebærer at kvinner har sin hovedbase i familien, menn i økonomien. Det innebærer en grunnleggende forventning til menn om å delta i produksjonen. Samtidig er det ikke plass for alle, det er en konkurranse. Noen veies og finnes for lette, noen støtes ut. En kvinne kan være hjemmearbeidende, en mann er arbeidsløs. Slik kan mannsrollen forklare hvorfor flere menn enn kvinner blir tapere i forhold til arbeidslivet. Så fins det et stort landskap av generell kriminologisk teori som forklarer hvorfor lovbrutere nettopp rekrutteres fra disse gruppene. Men også der mener jeg mannsrolleforklaringer kan bidra, og det kommer jeg tilbake til.

Vi ser at vi ved å »speilvende« teorier som forklarer kvinners lovløshet, får en del inntak til å forstå koblingen mellom mannsrolle og menns overrepresentasjon i kriminalitetsbildet. Mannsrollen foreskriver noen personlige egenskaper som svekker barrierer mot kriminalitet. Mannsrollen foreskriver også større deltakelse på arenaer hvor lovbrudd kan begås og hvor avvik kontrolleres av det offentlige. Endelig betyr det større kravet om deltakelse i produksjonen at flere må tape, og at tapet får en annen betydning.

Teoriene så langt har handlet om mannsrollens forventninger til personlige egenskaper, og til deltakelse på bestemte arenaer. De kan forklare at menn generelt har en større tilbøyelighet til kriminalitet, og den siste - utstøtelsesteorien - kan også si noe om hvorfor det er et spesielt utvalg av menn som registreres for kriminalitet. Men fortsatt er det et problem at mannsrolleforklaringer i så liten grad kan dekke både avvik og normalitet. Utstøtelsesteorien gjør det ved å se på samspillet mellom mannsrollens krav og trekk ved den kapitalistiske økonomi. Jeg tror det fins flere veier å gå.

Ingen av de foregående teoriene har tatt opp den siden ved mannsrollen som handler om mellommenneskelige relasjoner. Det er et generelt problem ved de fleste utlegninger av mannsrollen, at rolle ikke sees som et relasjonelt begrep. Utgangspunktet er ikke forholdet mellom kjønnene, men forventninger til hvert av kjønnene.

ne. Det gjør at analysene lett mister det relasjonelle. Dermed blir også bildet statisk, det blir ingen dynamikk. De australske sosiologene Carrigan, Connell og Lee (1985) mener det er to vesentlige relasjonelle trekk som må gripes for at en analyse av noe som handler om kjønn skal bli interessant. Det ene er menns dominans over kvinner. Det andre er menns rangering av hverandre i et hierarki. To maktforhold. Og som Michel Foucault sier - der hvor det er makt, er det også motstand - og dermed fins det en dynamikk, et potensiale for kontinuerlige endringer. Menns plassering i et hierarki avgjøres ikke en gang for alle. Plassen må forsvares i en kontinuerlig rivalisering.

Menns interne rangering av hverandre betyr mye for en manns selvbylde. Flere forfattere skriver om hvordan menns vurderinger er overordnede, hvordan menn blir både kvinners og menns viktigste referansepunkt. Slik blir menn både rivaler og dommere, og det er kanskje noe av grunnen til at menns fellesskap ofte framstår som så tvetydig. Dels en nådeløs konkurranse om hvem som er mest mann, dels et tett fellesskap som i seg selv bekrefter alle deltakernes mannlighet. Både i konkurransen og i fellesskapet kan kvinner bli viktige redskaper for å markere mannlighet. Disse perspektivene åpner for et langt større spekter av uttrykk for mannlighet, og for flere koblinger til kriminalitet, som vi skal se når vi tar for oss volds- og vinningskriminalitet. Men før jeg kommer så langt, vil jeg ha med meg noen nyanseringer av rollebegrepet.

Klassisk rolleteori skaper lett et bylde av mennesker som passive ofre for rollen. Lett karikert er rollen et sett med normer som tres nedover hodet på oss, og så blir vi sånn. Vi *internaliserer* omverdenens forventninger. Dette er nok en viktig grunn til at klassisk rolleteori i så liten grad kan forklare variasjoner innen kjønnene. For de forventningene som faktisk rettes mot menn er jo både mangfoldige og lite spesifiserte. Aktivitet og handlekraft, ja. Dominans og penger, ja. Men mindre om hvor mye og hvordan. Det blir umulig å tenke seg noen enkel og mekanisk overføring og dannelse av mannlig kjønnsidentitet. Samtidig som det er uhyre viktig for en mann å føle seg som en mann, gis han nokså diffuse budskap om hva dette egentlig består i. Det skal læres. Rollen skapes også i en *eksternaliseringsprosess*. Mennesker er aktivt med på å skape sin kjønnsidentitet. Barnet oppdager at det fins to kjønn, og prøver å gi dette et innhold. Som en guttunge Ivar Frønes har fortalt om, som starter dagen med å si: »Jeg skal ha på meg den rosa skjorta, for jeg er gutt.« Læring ved prøving og feiling.

Og så fins det et karikert bylde av Mannen, som vi alle deler. Han er tøff og barsk, fikser det meste, tåler en støy og har draget på damene. Det bildet er ikke mannsrollen, det rettes ikke stabile forventninger til menn om å være sånn. Men det kan være et bylde man tyr til når man ikke har mer utfyllende forestillinger, eller når man er usikker. For å gi mannligheten et innhold, for å skape egen kjønnsidentitet. I boka *Per + Kari = trøbbel* viser forfatterne hvordan en del ungdommer blir rene karikaturer på det kvinnelige og det mannlige (Ericsson m.fl. 1985b). I undersøkelsen om

menn som kjøper sex fant vi helt sjablonmessige bilder av kvinner og sex hos de mennene som hadde svært liten egen erfaring på området (Prieur og Taksdal 1989). En nokså abstrakt og diffus mannsrolle, og særlig i kombinasjon med dette karikerte bildet, kan selvsagt gi opphav til delkulturer og det forskere ofte kaller kollektive misforståelser. I lys av dette får teoriene til Walter B. Miller og til Herbert A. Bloch og Arthur Niederhoffer ny mening. Begge teoriene ser ungdomskriminalitet som et uttrykk for gutters forsøk på å bekrefte mannlighet når de er stilt overfor diffuse forventninger. Ifølge Miller skyldes de diffuse forventningene som nevnt at arbeiderklassegutter ofte vokser opp i kvinneorienterte familier. Ifølge Bloch og Niederhoffer skyldes det at puberteten i vårt samfunn er blitt en langvarig periode med manglende voksne plikter og rettigheter, uten klare overgangsruter. Ungdommen får et sterkt behov for å markere voksenhet. Bloch og Niederhoffers påstand om at puberteten er mindre problematisk for kvinner virker utenpåklisset. For de konkrete kriminelle handlingene som drøftes, sees jo nettopp som uttrykk for en *mannlig* voksenhet. Så også deres teori handler først og fremst om menn.

I disse teoriene bli kriminalitet et uttrykk for kollektive misforståelser i gjengen av hva mannlighet er. På et vis er begrepet kollektive misforståelser nokså arrogant. For medlemmene av kollektivet gir jo disse handlingene den bekreftelsen de søker, de er uttrykk for mannlighet innen deres kultur. Sånn sett blir normbegrepet ofte nokså uhåndterlig, noe venninne og kollega Annick fikk en nydelig illustrasjon på da hun beklaget seg til sin franske kusine i tekstilbransjen over et linskjørt som alltid blir så fort skrukkete. »Det gjør ingenting«, svarte kusinen, »lin går man nemlig med skrukkete. Men det *er* selvsagt et problem at det bare er italienerne som vet det.«

Mannsrollens uttrykk varierer med klasse, alder og en rekke andre faktorer. Derfor kan rollen alene bare være en delforklaring på menns kriminalitet. Men samtidig er roller heller ikke masker, de sitter dypt. Ikke bare utenpå, ikke bare i hodet - også i følelsene - og i kroppen. Vi skal nå gå over til å snakke om noen lovbruddstyper, og dette siste poenget ble veldig tydelig for meg da jeg for ikke mange år siden for første gang fikk dreisen på øksa. Endelig kunne jeg hogge ved så det suste. Det var en helt ny opplevelse, som jeg der og da, svett og lykkelig, koblet til menns voldskriminalitet. Plutselig kjente jeg kroppen min som et redskap for fysisk og voldsom maktutøvelse. Kvinners liv kan være fullt av fysisk *slit*. Men eksplosjonene av fysisk makt, den voldsomme bearbeidingen av materielle omgivelser, er en større del av menns enn av kvinners liv. Den forskjellen finner vi allerede i småbarns lek. Gutter lærer noe om krefter og tempo. Hvor hardt og hvor fort. Mange kvinner ville aldri tørre å slå, fordi de er så redde for å virkelig skade den andre. Det kan vi forstå som uttrykk for kvinners relasjonsorientering og omsorg, deres ansvarsrasjonalitet. Men vi kan også forstå det som uttrykk for manglende kunnskap. Det er uhyre dramatisk å bruke fysisk makt når en ikke vet hva det er, hva det fører til. Kristin Skjærten (1988 a)

har vist hvordan menns mishandling av kvinner nettopp er kontrollert, de vet hva de gjør. Men denne vissheten, denne kunnskapen, tror jeg er uhyre vanskelig for kvinner å forstå, for jeg tror den sitter vel så mye i kroppen som i hodet. Selvforsvarskurs for kvinner tar blant annet nettopp sikte på å utvikle denne typen kunnskap. Det er *mulig* å bruke knytteneven til å slå med. Det er mulig å bruke føttene til å sparke med. Det er elementær kunnskap at der hvor våpen finnes, der blir de også brukt. Dersom menn i større grad enn kvinner opplever sine kropp og redskap for fysisk maktutfoldelse, så er det rimelig at de også bruker mer vold.

Kunnskap gir også nyanser. Det avdramatiserer. Det blir ikke nødvendigvis noen katastrofe å få seg en på tygga. Det er vondere å brette foten. Selv ville jeg aldri gjøre en slik sammenligning. Vold er for meg vold. Det er over en grense, og alt som er på den andre sida av den grensa er en stor, mørk, skummel klump. Det fins for meg ingen glidende overgang fra uskyldige kameratslige klapp på skuldra, via litt knall og fall, til tumulter og slag. Men kanskje ligger et slikt spekter nærmere en del menns opplevelse av fysisk makt.

Fysisk vold sees ofte som et uttrykk for språkløshet. Når man ikke kan snakke sammen om konfliktene, ikke megle eller kompromisse, da stiger trykket. Det fins ingen vei ut. Slaget blir et uttrykk for avmakt, raseri, hjelpeløshet. Så kobles dette til kvinners overlegenhet når det gjelder å sette ord på følelser, og vi har fått en forklaring på hvorfor menn slår mer enn kvinner. Jeg tror dette er en utpreget intellektuell forståelse, og jeg tror den tilslører noen viktige aspekter. Språket kan være et utmerket redskap for å løse opp konflikter. Men språket kan også være et fantastisk hjelpemiddel til å skru konflikter opp i de store høyder. Vilje og evne til kompromiss og nærhet kan uttrykkes sterkt og tydelig uten et ord. Å stryke forsiktig over hånda. Et blick. Konflikter kan skrus opp eller dempes, både gjennom talespråk og gjennom kroppsspråk. Teorien om språkløshet underkjenner kroppsspråket, vold sees bare som uttrykk for hjelpeløshet. Jeg er overbevist om at volden ofte uttrykker noe som ønskes uttrykt, og at volden i den forstand også er et språk. Ut fra hva jeg allerede har sagt, synes det rimelig å anta at menn i større grad enn kvinner opplever volden som et språk.

Når vold sees som uttrykk for manglende kommunikativ kompetanse, tilsløres altså betydningen av hvilke budskap aktørene faktisk ønsker å sende. En underliggende forutsetning for språkløshetsteorien synes å være at dersom alle bare klarte å kommunisere godt nok, så ville enhver konflikt fordufte som dugg for solen. Selv sagt er talespråket et viktig redskap for forståelse og konfliktløsning, og jeg avviser ikke at kvinners større evne til å sette ord på følelser kan ha en betydning. Men jeg tror muligheter, evner og vilje til forsoning er viktigere. Og min påstand er da at forsoning i en del tilfeller butter mot mannsrollen, og blir en trussel for en manns selv-bilde. Forsoning kan gå på tvers av forventningen om dominans over kvinner, og den kan gå på tvers av forventningen om å hevde seg blant menn.

Menns overgrep mot kvinner kan forstås på tre ulike måter ut fra normen om dominans over kvinner. Ikke fordi rollen foreskriver fysisk vold, for det gjør den ikke. Men; For det første har ikke alle menn like gode muligheter til å innfri forventningen om dominans, iallfall ikke på sosialt foreskrevne og aksepterte måter. Det vil si gjennom personlig tiltrekning, ressurser og kvinnens frivillige underordning. Derfor er det, som vi skriver i boka om menn som kjøper sex, ikke nødvendigvis spesielt mannete eller mannssjåvinistiske menn som begår overgrep. Det er menn som fuser i manssrollen, menn som opplever at de ikke har tilgang til, eller ikke behersker, de aksepterte veiene til dominans. En nyansering må med her. Kanskje er de brutale hersketeknikkene mer aksepterte enn vi liker å tro. Gullvåg Holter (1989) fant i en spørreundersøkelse til et representativt utvalg norske menn at omlag hver femte mann er villig til å forstå menns vold mot kvinner, og at annenhver mann ikke tar et nei til sex fra en kvinne for et nei, ettersom de mener at kvinners nei egentlig betyr ja. Å være villig til å forstå menns vold, er en nokså rund formulering. Gullvåg Holter presiserer i liten grad hva som egentlig ligger i disse resultatene, så vi må ta dem med forsiktighet. Det er også snakk om *holdninger* og ikke handlinger her, men det er klart at når vi snakker om rolleforventninger, så er holdninger en viktig del av bildet.

Dette leder oss over til en neste forståelse av menns overgrep mot kvinner ut fra manssrollen. Det fins en norm om at en mann skal forsøke å oppnå makt over kvinner, men som Kristin Skjørtén har påpekt (1988 b), er det ikke definert hvor sterk underordning han skal kreve av henne. Hanne Haavind skriver om en usynlig standardkontrakt mellom ektefeller, om hennes underordning og hans overordning (1982). Og videre at det som trolig skiller mishandlere fra andre ektemenn, er at de har for lave oppfatninger om hva standardkontrakten består i. Så lenge manssrollen inneholder en forventning om dominans over kvinner, vil noen menn tolke denne forventningen mer ekstremt enn andre.

Kanskje kan trekk ved manssrollen også gi en pekepinn om hvem disse mennene er. En tredje forståelse av menns overgrep mot kvinner ut fra manssrollen tar utgangspunkt i de tidligere skisserte trekkene ved mannsfelleskapet. Gullvåg Holter finner at menn som selv har vært ofre for menns aggresjon, blir mer aggressive mot kvinner. Han skriver:

»Bak den mannlige fasaden ligger en angst for menn med makt, for herrene i mannens verden og for hva som kan skje hvis han går mot dem. Mobbing og andre former for disiplinering av menn skaper angst og avmakt nedover i rekkene. Kvinnen møter ofte mannens angst for maktmennene i neste fase, når denne angsten er snudd om til aggresjon rettet mot kvinnene. (...) En betydelig del av den private volden og dominansen som rammer kvinner i samliv med menn, har ikke sin rot i forakt for kvinner, slik de fleste tror, men i dominansforholdet mellom menn« (1989 s.31-32).

Jeg er overbevist om at Gullvåg Holter peker på en viktig mekanisme, men jeg synes det er nokså fantastisk at han tolker dette til at volden ikke har sin rot i forakt for

kvinner. Jeg tror det er helt riktig at kvinner kan bli en slags reservetank for menn som ikke klarer å bekrefte sin mannlighet innenfor mannsfellesskapet, og at menn bruker kvinner til å ta ut aggresjon og frustrasjon som er oppstått i samspillet mellom menn. Ei venninne av meg ble uten synderlig grunn utskjelt på det groveste av naboen sin. Etterpå fortalte han kameratene at han hadde hatt så lyst til å bli sinna. En slik bruk av kvinner forutsetter både dominans og forakt.

Livet menn imellom er altså tøft, og de fleste tilfeller av registrert voldskriminalitet gjelder menns vold mot menn. Vi har allerede vært inne på en del forklaringer på dette. Menn er mer ute, de drikker mer alkohol, og de treffer hverandre i den situasjonen. Menn har trolig også et annet forhold til kroppen som redskap for maktutføelse, og til vold som en form for kommunikasjon. Flere drapsdømte sier at det like gjerne kunne vært dem selv som lå igjen etter fylleslaget. Volden mellom menn kan også forstås ut fra mannsfellesskapets konkurranse og interne rangering. Alle prøver å vinne, alle prøver å hevde seg, og det går ikke an å gi seg. Det er lite mannlig å kompromisse, glatte over, trekke seg tilbake. Det er først og fremst kvinner som mener at det beste forsvar er hundre-meter sprint. Annick Prieur diskuterer i boka *Kjærlighet mellom menn i aidsens tid* hvordan homofile menns parforhold preges av at det nettopp er to menn som møtes. Hun skriver: »Et forhold må nødvendigvis innebære at en eller begge jenker seg noe etter hverandre. I et heterofilt forhold er det gjerne kvinnen som jenker seg mest eller tar mest hensyn. Mannen kan i større grad sette premissene, og hun må forholde seg til hans valg.(...) I et forhold mellom to menn er det ikke gitt at de tilpasser seg hverandre. Om ingen jenker seg, er det duket for konflikter - eller brudd« (1988 s.37). I en del forhold løses dette ved at partene holder en viss avstand til hverandre. Kanskje illustrerer homofile menns parforhold noen mer almenne konsekvenser av mannsfellesskapet - og konkurransen. Enten en viss avstand, brudd, - eller konflikt. Og igjen har vi beveget oss fram til et punkt i mannsrolleforklaringene hvor det begynner å bli vanskelig å forklare normalitet. Et punkt hvor vi må minne om at det er en konkurranse hvor mange også vinner, iallfall noen seire, og hvor det fins ulike måter å reagere på overfor tap. Og at det fins mange måter og mange arenaer å bekrefte mannlighet på. Og at det fins en rekke normer i samfunnet som ikke er knyttet til mannsrollen....

Trafikken belyser godt hvor vanvittig galt avsted vi kan komme dersom vi tror det fins noen enkel og direkte sammenheng mellom mannsrolle og kriminalitet. Og den belyser hvor fruktbart det likevel kan være å forsøke å koble disse begrepene sammen. Det fins ingen stabile forventninger til menn i vårt samfunn om å kjøre ned folk med bil. Det gir ingen bekreftelse på mannlighet. Tvert om. Så er det da også en svært liten andel av alle menn som gjør det. Like fullt; langt flere menn enn kvinner begår trafikklovbrudd. Menn kjører ikke bare mer bil enn kvinner, de kjører også mye farligere bil. Og vi vet det jo, at biler har noe med menn å gjøre. Min snart tre år gamle sønn så på meg med et fjernt blick her om dagen og sa: »Jeg drømte om en ca-

briolet!« Jeg har ingen datter. Men Monica Rudberg og Harriet Bjerrum Nielsen (1989) viser til at en av de tidligste lekeforskjellene en finner blant barn er gutters større opptatthet av ting som beveger seg. Likevel; det som nå følger må bli spekulativt, det er et forsøk.

Jeg tror jeg ligner svært mange kvinner i å se på bilen først og fremst som et framkomstmiddel. Det er min bestemte oppfatning at mange menn også ser på bilen som et uttrykksmiddel. Dels kan bilen være et uttrykk for velstand, for å ha gjort det godt, og det skal jeg komme tilbake til når jeg snakker om penger. Men det er noe mer. Enkelte menn snakker om bilen sin som en forlengelse av egen kropp. Det kan selvsagt forklare hvorfor en del bensinstasjoner mest av alt ligner et velutstyrt parfymeri - det heter da også bilkosmetika. Men det kan også forklare en farlig kjørestil. Dels handler det om å nyte farten og kreftene i seg selv, og kontrollen over dem. For menn som har det tette, kroppslige forholdet til bilen kan kjøringen oppleves som bekreftelse på egen fart, kraft, potens. Og bilkjøring kan bli språk - en forlengelse av kroppspråket - som brukes til å uttrykke irritasjon, sinne, overlegenhet. Det ekstra bråe kastet med rattet, den helt unødvendig kjappe akselerasjonen når jeg blir forbi kjørt fordi jeg holder fartsgrensa i tettbygd strøk, det opplever jeg bare fra menn.

Ikke alle menn har dette forholdet til bilkjøring, og iallfall ikke like mye og hele tiden. Det fins også sterke andre forventninger i trafikken - og til menn - om ansvarlighet, om å ta hensyn. Det fins mange måter å bekrefte mannlighet på. Men bilkjøring er en av dem. De som er fornøyde med å eie en dyr, flott bil, eller å pleie den med avanserte kremer, de utgjør ingen fare for trafikken. Men en del av de som bruker bilkjøring til å bekrefte potens eller å uttrykke aggresjon, de vil nødvendigvis havne i kriminalstatistikken. Mannsrollen foreskriver som sagt ikke trafikkriminalitet. Mannsrollen er ikke så spesifikk, så konkret. Men mannsrollen inneholder noen mer abstrakte forventninger om følelser, opplevelser og handlinger som *kan* virkeliggjøres i trafikken, og som da kan ha farlige konsekvenser. En slik forklaring vil dekke både det faktum at langt flere menn enn kvinner registreres for slike lovbrudd, og det faktum at langt fra alle menn gjør det. Dermed har vi fått et mer avansert analyseredskap enn den tradisjonelle rolleteorien, og en mer meningsfylt løsning på utgangsproblemet vårt.

I boka om menn som kjøper sex (Prieur og Taksdal 1989) refererer vi til Weber, som i sin skildring av den protestantiske etikk viser hvordan rikdom ble sett som et tegn på at en var utvalgt av Gud. I dag er det andre enn Gud som sorterer, men rikdom er fortsatt et tegn på verdsettelse i samfunnet, og tegn på plassering i et hierarki. Penger bærer bud om en rekke personlige egenskaper - at en er smart, gløgg, har makt. I hvert fall vurderes menn slik. Mannsrollen innebærer sterke forventninger om penger. »Big spender« - det er en mann. Og det synes som om det først og fremst er evnen til å *skaffe* penger som forteller noe om mannlighet. Kanskje er den kvinnelige motsatsen »luksusdyret«. For henne er det et høyt *forbruk* av penger som fortel-

ler noe om hennes kvinnelighet - hun bør helst være verd det. Å skaffe egne penger er viktig for en kvinnes selvbilde, men da aller mest for hennes selvstendighet og uavhengighet - og slett ikke for hennes kvinnelighet. Men for menn er evnen til å skaffe penger også bekreftelse på kjønn. Psykiateren Robert Gould viser i sin artikkel *Measuring Masculinity by the Size of the Paycheck* (1974) hvordan både kvinner og menn kobler penger og maskulinitet. Kvinner har jo lært at en suksessrik mann er det beste byttet på ekteskapsmarkedet. Samtidig har de lært at de eneste akseptable motivene for å gifte seg er tiltrekning og kjærlighet. Løsningen er selvsagt å knytte dette sammen, og bli tiltrukket av rike menn, av menn som klarer å trikse penger. Så må menn prøve å leve opp til det. Dyr bil og en spandabel stil kan signalisere denne evnen. Men det viktigste er kanskje selve akten, det å skaffe penger. Arne, en av de kundene vi intervjuet, er sosialklient med et oppkomme av halv- og helsnuskete inntektskilder. Han forteller godt fornøyd og ganske karslig om hva de driver med i guttegjengens hans: »Vi kjører rundt i strøket, ser på utvalget, morer oss.« Men »det er mye annet og. Jobbing, trikse kroner, alle de greiene der.« Og jeg synes vel ikke det er for drøyt å si at det er det å trikse kroner i en guttegjeng næringslivstoppene driver med også.

Mannsrollen innebærer at det blir mye viktigere for menn enn for kvinner å skaffe penger. Men dersom vi skal forklare at noen menn gjør det gjennom vinningskriminalitet, må vi koble det til klassisk kriminologi. Det er mulig å tape overfor mannsrollens krav om å delta i produksjonen, men likevel innfri rollens krav om å skaffe penger. Men mannsrollen kan ikke forklare hvem som havner hvor. Vi skal komme tilbake til kronetriksingen blant menn, men da må vi først ta en avstikker inn i moraltyper og rasjonalitetsformer.

Ericsson, Lundby og Rudberg diskuterer i *Mors nest beste barn* hvordan gutter og jenter sosialiseres til to ulike moraltyper. De refererer Gilligan, som illustrerer moraltypene gjennom to elveåringers svar på hvordan de ville løse et konkret moralsk dilemma: En mann ved navn Heinz overveier om han skal stjele en medisin som han ikke har råd til å kjøpe, for å redde livet til kona si. Skal han stjele medisinen? Gutten sier han ser på dilemmaet som et »matteproblem« med mennesker. Han abstraherer fra den konkrete situasjonen, og finner ut hva som er prinsipielt riktig. Liv går over penger. Ferdig med det! Jenta ser virkelige mennesker av kjøtt og blod i det oppkonstruerte dilemmaet. Hun forsøker å få en full oversikt over de mulige konsekvensene av ulike løsninger for alle deltakerene. Hun veier fram og tilbake, synes det er vanskelig. Kona må ikke dø, men mannen må heller ikke gjøre seg til en kriminell og havne i fengsel - for da blir alt bare verre, og apotekeren må heller ikke tape pengene. Hennes løsning overskrider premissene i oppgaven; mannen må gå tilbake til kona og diskutere seg fram til en annen måte å skaffe penger på. Forfatterne argumenterer for at i de virkelige moralske dilemmaene som ungdommene møter i sitt dagligliv, så er tanken på konkrete andre mennesker som vil lide en mer effektiv

bremse enn høyverdige, men abstrakte prinsipper. Dette kan i seg selv forklare en forskjell i menns og kvinners kriminalitet, men jeg tror også det kan være et inntak til å se omigjen på noen klassiske kriminologiske teorier. Men da føler jeg behov for først å nyansere den mannlige moraltypen som her er risset opp. Jeg tror det er riktig at menn i mindre grad enn kvinner lever seg inn i og veier konsekvensene for konkrete deltakere. Men jeg er langt fra sikker på at det alltid er de høyverdige prinsippene som trår i stedet. I Ericsson, Lundby og Rudbergs bok er det flere ungdommer som helt tydelig svarer på spørsmålet om hva de har *gjort* av ulovlige handlinger med å fortelle om det de er blitt *tatt* for. Forfatterne ser dette som et metodeproblem. Kanskje kan det like gjerne forstås som et uttrykk for det kriminologen Banfield kaller prekonvensjonell moral (hos Hagan 1985). Vurderingene er rent instrumentelle. Alt er greit så lenge jeg ikke blir tatt, så lenge det ikke blir bråk og ubehag. Denne prekonvensjonelle moralen fant vi i full blomst særlig hos de unge ektemennene vi intervjuet. Det kona ikke veit, har hun ikke vondt av. Motforestillinger mot utroskap handlet om det bråket og ubehaget han ville få hvis det ble oppdaget. De to andre moraltypene Banfield nevner, er den konvensjonelle moralen - å innordne seg konvensjoner og autoriteter, rett og slett, og den postkonvensjonelle moralen - som innebærer at man velger handlinger i tråd med noen generelle prinsipper man anser som verdifulle. Banfields poeng i denne sammenhengen er at den prekonvensjonelle moralen er mest utbredt hos menn, blant unge og i arbeiderklassen, og derfor rekrutteres de fleste lovbrøyttere derfra. Jeg stiller meg for det første noe tvilende til premisset om at arbeiderklassen er så mye mer instrumentelle i sin moral. For det andre mener jeg den postkonvensjonelle moralen også godt kan åpne for kriminalitet. Det kommer bare an på hva de verdifulle og styrende prinsippene oppleves å være. Prinsippene kunne jo f.eks. handle om å redde bedriften fra nedleggelse, eller å beskytte kolleger og kamerater... Vel så interessant er det at ingen av de tre moraltypene Banfield skisserer er i nærheten av å gripe kvinners relasjonsorienterte moral. Sånn sett utgjør hans moraltyper en tilsynelatende kjønnsnøytral modell, som egentlig handler mest om menn. Både den prekonvensjonelle og den postkonvensjonelle moralen har et visst slektskap med det Hanne Haavind kaller menns teknisk begrensede rasjonalitet (1982). Mens kvinner ifølge Haavind fortløpende vurderer og tar ansvar for de konsekvensene egne handlinger har for andre, forfølger menn sine mål med de midlene som er tilgjengelige. Dersom de oppdager at egne handlinger har fått negative konsekvenser for andre, føler de ikke ansvar for dette hvis det ikke var tilsiktet. Både denne rasjonalitetsformen og de mannlige moraltypene som her er skissert, skaper etter min mening et viktig grunnlag for å ta i bruk de nøytraliseringsteknikkene som er beskrevet av bl.a Sykes og Matza (1957). De viser hvordan lovbrøyttere rasjonaliserer bort egen skyld, for eksempel ved å fraskrive seg ansvar ved å si at de ikke kunne noe for det, eller benekte at noen skade egentlig er skjedd f.eks. ettersom

bilen de stjal jo egentlig bare ble lånt. Dersom en ser moralske problemer som »mat-teproblemer«, blir det også lettere å rettferdiggjøre overtramp.

Sutherland beskriver hvordan det innen bedrifter utvikles en ideologi som legitimerer hvitsnippkriminalitet. Denne ideologien overføres gjennom et sett av klisjeer, f.eks:

»We're not in business for our health.«

»It isn't how you get your money, but what you do with it that counts.«

»It's the law of the jungle.« (Sitert fra Hagan 1985)

Jeg kan ikke begripe annet enn at dette er guttas røst. Assosiasjonene som vekkes er det kjekke mannefellesskapet -guttegjengen - hvor det alltid er lov å prøve seg, hvor det gjelds å hevde seg, å fikse penger, være litt røff og ikke la seg pille på nesa. Så også Sutherland har etter min mening utviklet en teori først og fremst om menns kriminalitet, og den blir både morsommere og mer interessant når vi ser det.

Jeg oppfatter mannsrollen som et både nyttig og viktig begrep for å forstå at flere menn enn kvinner begår lovbrudd. Men jeg har også pekt på noen viktige begrensninger ved en slik analyse. For at den skal bli noenlunde meningsfull, må vi for det første operere med et dynamisk rollebegrep. Vi må altså ha med oss forventningene om makt, konkurransen mellom menn, og de mulighetene for seire og tap som ligger i dette. For det andre må vi ikke innbille oss at mannsrollen kan forklare alt. Kjønn er viktig, men det er også klasse, alder, familiestruktur, urbanisering. Mannsrolleforklaringene må kobles sammen med generell kriminologisk teori.

Helt til slutt: Flere ganger mens jeg har arbeidet med dette stoffet, har jeg opplevd mannsrollen som en slags - besnærende amøbe. Tilsynelatende kan den forklare, eller iallfall delforklare, det meste, men ofte på måter som det er uhyre vanskelig å etterprøve, å bli ordentlig sikker på. Det virker liksom så opplagt og så riktig - og samtidig kommer den urolige følelsen av at veldig lite egentlig er forklart. Sånne følelser er ofte signaler om at man står overfor et sirkelresonnement. Og jeg mener nok at en ganske alvorlig begrensning ved mannsrolleforklaringer, er deres tendens til sirkularitet. Det er jo ihvertfall i nokså stor grad ut fra menns faktiske handlinger at vi utleder hva mannsrollen egentlig består i. Og deretter skal mannsrollen forklare menns handlinger. Det fins kanskje ingen bedre løsning på dette enn hele tiden å forsøke å presisere på hvilket grunnlag man utleder mannsrollens innhold. For tendensen til sirkularitet ligger på et vis innbakt i selve rollebegrepet. Forventningene er bydende, de preger handling. Og menneskers handlinger er også eksternaliseringer av forestillinger om rollen. Sånn sett er tendensen til sirkularitet nøye knyttet sammen med begrepets forklaringskraft. Så får vi bruke begrepet for hva det er verdt.

Litteratur:

- Barry, Kathleen: *Kvinner i seksuelt slaveri*. Gyldendal, Oslo 1984
- Brun-Gulbrandsen, Sverre: *Kjønnsrolle og ungdomskriminalitet*. Universitetsforlaget, Oslo 1958
- Carrigan, Tim; Bon Connell og John Lee: »Toward a New Sociology of masculinity.« *Theory and Society*, Vol. 14 (5), 1985
- Christie, Vigdis: *Manns middel - og kvinnes*. Nordiska nämnden för alkohol och drogforsknings publikasjonsserie, 1984
- Ericsson, Kjersti; Geir Lundby og Monica Rudberg: *Mors nest beste barn. Ungdom, rusgift og kriminalitet*. Universitetsforlaget, Oslo 1985a
- Ericsson, Kjersti; Geir Lundby og Monica Rudberg: *Per + Kari = Trøbbel*. Universitetsforlaget, Oslo 1985b
- Gould, Robert, E.: »Measuring Masculinity by the Size of a Paycheck« I: Joseph H. Pleck og Jack Sawyer (red.): *Men and Masculinity*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey 1974
- Hagan, John: *Crime, criminal behavior and its control*. McGraw-Hill, USA 1985
- Hauge, Ragnar: *Gjengkriminalitet og ungdomskulturer*. Universitetsforlaget, Oslo 1968
- Holter, Øystein Gullvåg: *Menn*. Aschehoug, Oslo 1989
- Høigård, Cecilie: »Kvinnelige lovbrøtere« I: Høigård, Cecilie og Annika Snare (red.): *Kvinner skyld. En nordisk antologi i kriminologi*. Pax Forlag, Oslo 1983
- Haavind, Hanne: »Makt og kjærlighet i ekteskapet« I. Haukaa, Runa; Marit Hoel og Hanne Haavind (red.): *Kvinneforskning: Bidrag til samfunnsteori. Festskrift til Harriet Holter*. Universitetsforlaget, Oslo 1982
- Jensen, An-Magritt: »Kvinner i retten«, *Stensilserien* nr. 36, Institutt for kriminologi og strafferett, Oslo 1980
- Prieur, Annick: *Kjærlighet mellom menn i aidsens tid*. Pax, Oslo 1988
- Prieur, Annick og Arnhild Taksdal: *Å sette pris på kvinner. Menn som kjøper sex*. Pax, Oslo 1989
- Rudberg, Monica og Harriet Bjerrum Nielsen: *Historien om jenter og gutter. Kjønnssosialisering i et utviklingspsykologisk perspektiv*. Universitetsforlaget, Oslo 1989
- Skjorten, Kristin: *Når makt blir vold. En analyse av seksualisert vold i parforhold*. KS-serien nr. 4-88, Institutt for kriminologi og strafferett, Oslo 1988 a
- Skjorten, Kristin: »Full kontroll eller avmektig raseri?« *Materialisten* nr. 1/2, 1988 b
- Sykes, Gresham M. og David Matza: »Techniques of neutralization: A Theory of delinquency.« *American Sociological Review* Vol. 22, 1957

Adresse: *Arnhild Taksdal*

Senter for kvinneforskning

Universitetet i Oslo

Postboks 1040 Blindern

N-0315 Oslo 3

REAKTIONER OVER FOR UNGE LOVOVERTRÆDERE VED HJÆLP AF ALTERNATIVE SANKTIONER I KOMMUNALT REGI

AF ALBERT R. HAUBER

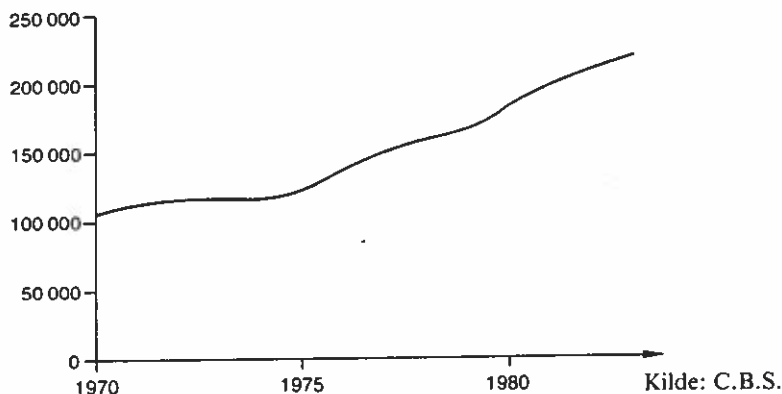
I de seneste tyve år har kriminaliteten i Holland – som i de fleste vesteuropæiske lande – været i kraftig stigning. Som vist i figur 1, blev der i 1984 behandlet 2,3 gange så mange sager i retssystemet som i 1970.

Udviklingen i ungdomskriminaliteten tegner et lignende billede af en kraftig stigning.

Hollandsk lovgivning definerer unge som værende mellem 12 og 18 år og betragter ungdomskriminaliteten temmeligt snævert. Jeg foretrækker imidlertid en bredere definition og vælger at inkludere unge op til 25 års alderen i min tilgang til ungdomskriminaliteten.

Selv om det er overdrevent at betragte kriminalitet som synonymt med ungdomskriminalitet, er det alligevel højst påfaldende, at to tredjedele af alle kriminelle handlinger begås af unge under 26 år.

Den type kriminalitet, som oftest begås af unge, og som har været i stærkest stigning, er hærværk, butikstyveri og vold. I tabel 1 ses det, at antallet af registrerede hærværkssager i Holland over en femten års periode er vokset med to gange. I denne periode har omkostningerne pr. tilfælde tillige været stigende. De totale omkostninger ved småkriminalitet i Holland vurderes til at være 1,5 milliarder dollars om året (Commissie Kleine Kriminaliteit, 1986). En yderligere belysning af stigningen i ungdomskriminaliteten ses i de såkaldte offerundersøgelser, som de er blevet gennem-

Figur 1. Antal sager behandlet af retssystemet pr. år i perioden 1970-1984.

Tabel 1. Antal tilfælde af destruktion, registreret af politiet, pr. år i perioden 1970-1985.

1970	10.334
1975	25.322
1980	69.779
1983	85.206
1984	95.612
1985	98.799

ført med personale i Hollands offentlige transportsektor. Det fremgår her, at der er en stigning i omfanget af vold mellem personale og passagerer, og at gennemsnitsalderen for lovovertræderne vurderes til cirka 20 år (Hauber, 1987).

Reaktioner på ungdomskriminalitet

Reaktioner på ungdomskriminalitet kan inddeles i to kategorier: Formel og uformel. Uformelle reaktioner er dem, som folk i almindelighed viser. Disse er de mest spontane reaktioner og følger typisk efter forekomsten af en kriminel episode. Denne reaktion baserer sig på følelsen af angst. Folks typiske reaktion udtrykkes i ønsket om hårdere straffe og en udvidelse af politistyrken. Lignende udsagn ses ofte i pressen, og effekten har været, at en stor og betydelig del af befolkningen ikke længere er villig til at udvise sin traditionelle tolerance over for en sådan adfærd (Hauber, 1986). Den begrænsede tolerance er særlig udtalt, når de adspurgte selv har været ofre for hærværk, og måske endnu mere, når de frygter at blive offer i fremtiden. Denne mentalitet, som overhovedet ikke harmonerer med hollændernes internationale ry for at være tolerante over for afvigere, vækker kravet om en skærpet holdning med øget politiovervågning, og hvor det måtte være nødvendigt, civile vagtværn.

Heldigvis har de formelle reaktioner hos politikere i både kommunalt og statsligt regi ikke blot afspejlet de uformelle reaktioner hos befolkningen. Tværtimod har politikerne forsøgt at anlægge en nuanceret vurdering, og selv om deres formelle reaktioner har medført en udvidelse af politistyrken, er det dog en mindre udvidelse end den, befolkningen generelt har ønsket.

Endvidere har denne ændrede holdning ført til hårdere straffe og til en nedgang i antallet af tiltalefrafald over for voksne lovovertrædere og til en mindre nedgang over for unge lovovertrædere (tabel 2).

Samtidig har man forberedt iværksættelsen af eksperimenter, som har til formål at udvide den sociale kontrol (Commissie Kleine Kriminaliteit, 1986).

Endelig har man vurderet effektiviteten af de traditionelle sanktioner. Den store procentdel af recidivister gjorde det klart, at det eksisterende domssystem med advarsler, bøder eller frihedsberøvelse ikke afholder lovovertrædere fra at fortsætte deres kriminelle løbebane.

Tabel 2. Straffastsættelser for voksne og unge i perioden 1981-1983.

	1981	1982	1983
Antal straffesager mod voksne	44.695	46.639	62.103
Antal sager som blev frafaldet i procent	81%	79,2%	61,9%
Antal straffesager mod unge	17.854	18.242	19.889
Antal sager som blev frafaldet i procent	85,3%	82,6%	81,5%

Hvilke betingelser skal straffen tilgodese for at styrke chancen for, at ikke blot holdningen, men også adfærden blandt unge forandres?

- Straffen må tildeles og effektueres så hurtigt som muligt efter, at handlingen er begået.
- Der bør være et nært forhold mellem handlingen og straffen. Det vil sige, at straffen må være logisk i forhold til handlingen.

Det er tydeligt, at de traditionelle straffe typisk ikke tilfredsstiller nogen af disse betingelser.

Derfor blev der i slutningen af 70-erne nedsat en kommission af den hollandske regering for at undersøge mulighederne for alternative sanktioner.

Alternative sanktioner forekommer mest oplagt for unge, fordi der inden for lovgivningen omkring unge helt klart er muligheder for eksperimenter, og især når eksperimenterne inkluderer pædagogiske elementer. Samtidig blev der på kommunalt niveau udviklet initiativer, der førte til alternative sanktioner.

De mange projekter, som er dukket op gennem de seneste få år, kan inddeles i to grupper, uddannelsesprojekter og arbejdsprojekter.

I nabolande, hvor stigningen i kriminaliteten og de dertil hørende problemer erkendtes på samme vis, kan en lignende udvikling ses. Initiativet blev dog taget tidligt i 70-erne af England med »The Intermedia Treatment Project«. Udviklingen af alternative sanktioner fik en vægtig start med »Report On Certain Alternative Penal Measures To Imprisonment« af Europarådet (1976). Denne start efterfulgtes ikke kun af de hollandske projekter, men også af Vesttyskland. Vesttyske projekter, såsom »Die Brücke« i München, blev udvidet til andre vesttyske byer som Köln og Bremen, og andre projekter, som for eksempel »Stop« projektet i Mönchen Gladbach blev introduceret. Også de skandinaviske lande – og her specielt Danmark – har udført en række eksperimenter på dette område (Tak og Van Kalthout, 1985).

Udviklingen af en differentieret teori om hærværk

Når man følger den antagelse, at enslydende adfærd, såsom at ødelægge interiøret i en bus eller et tog, kan udspringe af meget forskellige motiver og baggrunde, er det vigtigt at samle realistisk information, der kan tjene som byggestene til en teori.

For nogle år siden blev min kollega og jeg (van Dullemen og Hauber, 1982) kontaktet af byrådet i Rotterdam, som bad os om at udvikle en alternativ plan, gennem hvilken man mere effektivt kunne håndtere problemerne med hærværk.

Efter vores mening ville det være uansvarligt at løse opgaven uden først at diskutere emnet med unge hærværksmagere. Denne diskussion skulle give os indsigt i de baggrunde og omstændigheder, som førte til vandalistisk adfærd.

Til dette formål udvalgte vi fire grupper af socioøkonomisk svage kvarterer til undersøgelsesområde. Disse kvarterer havde alle et stort omfang af skader på grund af hærværk. En gruppe af 550 unge i alderen 12-18 år, som havde været pågrebet af politiet på grund af hærværk, blev anvendt i undersøgelsen. Disse unge blev kontaktet ved hjælp af et introducerende brev fra universitetet. Vi håbede på, at dette ville gøre et neutralt og ikke truende indtryk på de unge.

Vi kontaktede mere end 500 unge hærværksmagere såvel som adskillige personer, som de unge var i tæt kontakt med, så som lærere, socialarbejdere og så videre. Vi kontaktede de unge i deres naturlige omgivelser. Det kunne være i deres hjem, i deres skole og nogle gange endda på et værtshus. Den eneste betingelse var, at et tillidsfuldt forhold måtte opbygges mellem den unge og intervieweren.

Yderligere blev de unge garanteret, at alle deres oplysninger ville forblive anonyme; ingen navne ville blive brugt i behandlingen af de indsamlede data. Dette var essentielt for erhvervelsen af ærlig information, specielt når det drejede sig om kriminel adfærd.

En af de allervigtigste opdagelser i denne undersøgelse er, at når man kigger på vandalistisk adfærd som et hele, optræder der store forskelle mellem den enkelte unge med hensyn til hyppigheden og alvoren af gerningerne.

Selv om det jo overordnet betragtet drejer sig om et hele, valgte vi af praktiske grunde at skelne mellem to grupper: Gruppen af unge, der laver hærværk af mindre omfang (MOH-gruppen), og gruppen af unge, der laver hærværk af større omfang (SOH-gruppen).

Opdelingen i disse to grupper blev baseret på besvarelsen af spørgsmålene vedrørende det omfang, hvormed de unge involverede sig i vandalistisk adfærd. De forskellige handlinger blev vægtet: At anbringe sten på sporvognssporene vejede tungere end at brække grene af et træ. På denne måde – efter at have multipliceret med frekvensen – fandt vi en målestok for vandalistisk adfærd. Det matematiske gennemsnit af de vægtede points blev endelig brugt som en skillelinje mellem vandalistisk adfærd af mindre omfang og vandalistisk adfærd af større omfang.

Udfra undersøgelsen blev det klart, at MOH-gruppen udgjorde 76% og SOH-

gruppen 24% af hærværksgruppen. De essentielle forskelle mellem de to grupper med hensyn til deres baggrund og motivation udgør de første faktorer i udviklingen af en differentieret holdning til hærværk.

De betydningsfulde forskelle, der blev fundet mellem MOH-gruppen og SOH-gruppen, er repræsenteret i tabel 3.

I tabel 3 kan vi se, at der er flere drenge end piger i SOH-gruppen, at der i SOH-gruppen er flere negative holdninger til skolen end i MOH-gruppen, at SOH-gruppen oftere pjækker end MOH-gruppen, at flere medlemmer af SOH-gruppen foretrækker at være væk hjemmefra, at medlemmer af SOH-gruppen oftere går på værtshus og lignende steder, at SOH-gruppen oftere går ud med vennerne, og at omgangskredsen forandres mindre hyppigt end det er tilfældet for MOH-gruppen, at forældrene til SOH-gruppen i mindre grad interesserer sig for deres børns aktiviteter som et hele og ikke er interesserede i, hvor deres børn går hen om aftenen, at SOH-gruppen har hyppigere og alvorligere problemer end MOH-gruppen, specielt når det drejer sig om familien og skolen, og at selv om en større del af SOH-gruppen mener, at politiet burde skride til mere hård og drastisk handling, er det stadig en lavere procentdel end i MOH-gruppen.

Tabel 3. Udprægede forskelle mellem SOH-gruppen og MOH-gruppen.

	SOH	MOH	X ²	df	p
Negativ holdning til skolen	41.4%	16.3%	9.6	1	< .01
Interesse i skolens aktiviteter	27.7%	36.8%	4.1	1	< .05
Pjækkeri	34.3%	29.0%	7.4	1	< .01
Forældres interesse i børnene	10.4%	41.2%	17.3	1	< .01
Et uspændende nabolag	32.5%	27.8%	7.7	1	< .01
Besøger andre nabolag	39.2%	29.7%	12.4	1	< .001
Foretrækker at være hjemme	14.3%	24.3%	8.1	1	< .01
Besøger lyssky etablissemeter	37.7%	23.4%	12.8	1	< .01
Er ofte sammen med venner	27.3%	23.9%	5.8	1	< .01
Går altid ud med de samme venner	22.8%	18.7%	4.0	1	< .05
Forældrene ved, hvor den unge er	21.0%	38.2%	17.9	1	< .01
Alvorlige problemer	42.4%	12.9%	18.6	1	< .001
Kontakt med politiet	39.9%	14.3%	15.5	1	< .001

Det er slående, at gruppen af unge, der laver hærværk af mindre omfang (MOH-gruppen), som gruppe er ansvarlig for megen destruktion, men at de med hensyn til baggrund, mentalitet og interesser adskiller sig væsentligt fra gruppen af unge, der laver hærværk af større omfang (SOH-gruppen).

Selv om jeg er enig med Wadsworth (1979) i, at der eksisterer et betydningsfuldt forhold ($X^2 = 109.10$; $df = 12$, $p < .001$) mellem forældrenes interesse i afgangsklas-

sernes skolegang og frekvensen af de unges kriminalitet, vil jeg gerne henlede opmærksomheden på det faktum, at det ofte er en kombination af uheldige faktorer, der øger sandsynligheden for vandalistisk adfærd.

I tabel 4 ses det, at en dreng, hvis forældre ikke er interesserede i hans aktiviteter, hvis skolegang er ringe, og som mestendels er sammen med dårlige venner, har en større risiko for at involvere sig i vandalistisk adfærd.

En ung med disse baggrundsfaktorer vil hyppigere have i SOH-gruppen end en ung med kun en eller to negative baggrundsfaktorer. Det tyder på, at de to grupper kræver forskellige tilnærmelser. Den vandalistiske adfærd i SOH-gruppen er et produkt af de unges personlige problemer; typisk har de allerede haft adskillige sammenstød med politi og retsvæsen. Når de befinder sig i en kritisk situation, kan de reagere med vandalistisk adfærd. MOH-gruppen, derimod, ser hærværk som en socialt accepteret vane eller gerning, hvormed de underholder sig selv.

Selv om hærværk kan være betinget af situationen, som for eksempel en grim skolegård kan foranledige vandalistisk adfærd, har vi ingen grund til at tro, at dybere årsager er grunden til denne form for destruktiv adfærd. I disse tilfælde involverer hærværk intet andet end de normale impulser for teenageres udviklingstrin, såsom lysten til at lege, manddomsprøver eller testning af sociale grænser.

Behovet for en differentieret holdning hos politikerne

En succesfuld politik over for hærværk må tage de to forskellige typer af hærværksmagere i betragtning. Faktisk burde denne opdeling spille en central rolle i udformningen af en politik over for hærværk. Det vil sige, at man ved udformningen af en politik må spørge sig selv, hvilken gruppe der vil drage fordel af hvilken sanktion.

a) Gruppen af unge, der laver hærværk af mindre omfang (MOH-gruppen).

Motto: Pågrib dem altid og straf dem hårdt.

En del unge i denne gruppe ønskede hårdere straffe. Yderligere udspørgning afslørede, at de i virkeligheden mente mere konsekvente straffe. De så dette som den eneste løsning på hærværksproblemet. Mere specifikt ønskede de at se flere politipatruljer, så at risikoen for at blive pågrebet øgedes, og de ville have strengere straffe.

En strengere og mere konsekvent straf må ikke forvandles til aggression. Dette gælder både for pædagogisk personale såvel som for politiet. Aggression vækker blot aggression. Mere konsekvente straffe betyder, at de unge må bevidstgøres om, at det, de ødelægger, skal repareres af dem selv. Et forslag kunne være, at de unge hærværksmagere måtte blive på skolen efter skoletid og udbedre skader efter hærværk i et helt skoleår. Skete dette ikke, ville skolens erstatning for ødelagte vinduer og lignende blive tilbageholdt.

Følgelig ville de unge lære at bekymre sig om, hvorvidt deres skole blev udsat for hærværk efter skoletid, fordi det ville være dem selv, der skulle udbedre skaderne

dagen efter. Endnu bedre ville det være, hvis skolerne blev tildelt et budget til udbedring af skader, og blev dette budget kun delvist opbrugt, kunne skolerne bruge de resterende penge til andre formål.

MOH-gruppen skal selv udføre reparationsarbejdet. Dette gælder ikke kun med hensyn til det offentlige transportsystem, men alle offentlige bygninger, tunneller, gader og parker.

I de tilfælde, hvor kompensationen for skaderne ikke kan betales af de unge selv, kan de kompensere ved hjælp af serviceydelser, for eksempel arbejde for byen. Når arbejdet ikke bliver ordentligt udført, skal der betales bøder for skaderne.

Tabel 4. Procentdelen af unge, der udøver hærværk af større omfang (SOH), og antallet af negative faktorer ved deres baggrund.

	Ingen forældre- interesse	Negative erfaringer med skolen	Negative pr. gruppe	Procent- delen af SOH-unge	Total SOH
Ingen negative baggrunds- faktorer	0	0	0	4%	4
En negativ baggrunds- faktor	+	0	0	17%	7
	0	+	0	18%	8
	0	0	+	23%	10
To negative baggrunds- faktorer	+	+	0	34%	15
	+	0	+	44%	19
	0	+	+	51%	21
Tre negative baggrunds- faktorer	+	+	+	58%	44
Total				24%	128

b) Gruppen af unge, der laver hærværk af større omfang (SOH-gruppen).

Motto: Store problemer kræver individuel behandling.

SOH-gruppen har brug for en individorienteret behandling. Ofte har medlemmerne af denne gruppe haft dårlige forhold i hjemmet. En relativt høj procentdel af SOH-gruppen er sent oppe om aftenen, opholder sig uden for hjemmet eller ser TV. Sådanne omstændigheder kan kun øge mulighederne for vandalisme. Som vi allerede har påpeget, er vandalisme mindre udbredt hos børn, hvis forældre er interesserede og ved, hvor deres børn er henne, hvad de laver, og hvornår de kommer hjem. Generelt har SOH-unge mange problemer, ofte relationsproblemer, og de har også haft adskillige sammenstød med politi og retsvæsen.

Tydeligvis er noget gået galt i de tidlige stadier af barnets opvækst, og følgelig må man prøve at intervenere på det plan. Men blot at sætte dette barn til at udbedre de skader, han har forvoldt, vil ikke være tilstrækkeligt til at sætte en stopper for hans vandalistiske adfærd. Disse børn kræver individuel hjælp med henblik på deres personlige problemer og mere opmærksomhed i ungdomsklubberne og det offentlige behandlingssystem.

Politi og retsvæsen bliver tvunget til at revurdere, når de straffer SOH-unge på den traditionelle vis. Det nuværende system synes ikke at afskrække disse unge fra en vandalistisk adfærd. Vi mener, at en kombination af sanktioner og rådgivning i de fleste tilfælde vil være den eneste måde at reducere den vandalistiske adfærd på. Og resultaterne vil først blive synlige efter et stykke tid.

Udnyttede muligheder for et differentieret tiltag

På grund af utilfredshed med det daværende sanktionssystem over for vandalisme blev byrådet i Rotterdam interesseret i de muligheder, der kunne ligge i alternative sanktioner. Gennem samarbejde med byens offentlige transportsystem blev det muligt at iværksætte et eksperiment, hvor unge, som var blevet pågrebet efter at have øvet hærværk på sporvogne, busser og S-tog, måtte ofre deres fritid på lørdage på at gøre vognene rene og fjerne graffiti fra dem. På denne måde fik man de unge til at indse konsekvenserne af deres adfærd. De så selv, hvor mange timers arbejde, det tog at få en vogn ren igen, mens det kun havde taget nogle få minutter at male graffiti på den. Selv om de fleste af de unge – undtagen SOH-gruppen – ikke nød arbejdet, syntes de, det var en reel form for straf. Nogle følte sig endog ansvarlige for det arbejde, de havde udført, og det var mere, end vi kunne forvente.

Sådanne sanktioner er først og fremmest rettet mod adfærden og i langt mindre grad mod personen selv. Den psykologiske fordel her er, at den unges selvværdsfølelse bevares; han forbliver accepteret af samfundet, og den sociale stempeling undgås. Det er derfor ikke overraskende, at forsøget som et hele kan betragtes som vellykket.

Undersøgelsen tjente som en indledning til etableringen af en institution, hvor unge, som blev pågrebet i udøvelsen af hærværk, kunne komme under alternativ behandling. Denne organisation, som kaldtes HALT (på hollandsk: *Het ALTERNatief, halt = stop*), skulle efter vores mening fungere uafhængigt af politi og retsvæsen.

Yderligere er det af stor betydning, at det involverede personale har erfaringer med unge og er indstillet på at lytte til dem og deres problemer for dermed at kunne opbygge et tillidsfuldt forhold til de unge.

I opbygningen af et tillidsforhold til unge, fastslår Tausch (1981), at følgende adfærdsmæssige karakteristika er essentielle: Ærlig adfærd uden en falsk facade, åbenhed over for de unge, et positivt selvbillede og respekt for andre.

Disse adfærdsmæssige karakteristika letter kommunikationen med de unge. Pu-

bertetens og ungdommens udviklingstrin karakteriseres af en øget modtagelighed over for rollemodeller, og den unge kan meget nemt overtage rådgivernes adfærd.

Hvordan kan man bedst anvende resultaterne af undersøgelsen og specielt opdelingen mellem MOH- og SOH-grupperne i HALT-projektet?

I MOH-gruppen vil de fleste tilfælde blive effektivt behandlet – eftersom de fleste unge i denne gruppe ikke har nogen større problemer – ved en kombination af eksempelvis to eller tre møder hos HALT og et par lørdage med alternativt praktisk arbejde.

Forløbet er imidlertid temmeligt anderledes for SOH-gruppen. Som vi har erfaret, består denne gruppe af unge, som har svære problemer på et eller flere felter. I denne gruppe kan vandalisme betragtes som udtryk for fortrængt eller overført aggression som følge af utilfredshed med situationen og den erfarede magtesløshed over for at gøre noget konstruktivt ved den. Det vil være urealistisk at tro, at de ovenfor nævnte forskrifter – et par møder med HALT-personalet kombineret med arbejde – skulle kunne løse de ofte dybt rodfastede problemer, som disse unge har. Det betyder, at det ved siden af den enkle tilnærmelse er nødvendigt med langsigtet rådgivning. Afhængigt af de specifikke problemer kan en sådan behandling eksempelvis tage form som assertivitetstræning, hvor man lærer at give udtryk for sig selv. I de tilfælde, hvor den unges problematiske adfærd er relateret til hjemmesituationen, kan det være ønskeligt at involvere medlemmer af den unges nærmeste omgivelser, såsom forældre, i rådgivningsprocessen. Det er af afgørende betydning, at personalet, som arbejder med SOH-unge, har masser af erfaring med terapeutiske teknikker, som for eksempel rollespil, og at de behersker anvendelsen af disse teknikker, så at hver enkelt i gruppen modtager lige netop den opmærksomhed, han har brug for. Denne gruppe har nemlig i praksis vist sig typisk at sætte sig uden for sammenhænge og fastholde sig selv i en ufordelagtig position.

I praksis viste det sig imidlertid lige fra starten af HALT-programmet i 1982, at fokus faldt på MOH-gruppen. SOH-gruppen blev behandlet, som om de tilhørte MOH-gruppen. Medlemmer af denne gruppe kræver mindre tid pr. person, hvorved man kan tage sig af flere unge inden for den samme tid, og det er populært hos politikerne.

Da vi evaluerede den langsigtede effekt af HALT-projektet med hensyn til ændringer i holdning og adfærd, bad vi de unge, som var involveret i projektet, om deres mening. Det generelle svar var, at deres besøg hos HALT havde haft en meget lille indflydelse på deres holdninger og adfærd. Som regel var disse besøg blot at betragte som et arrangement omkring alternative arbejdsopgaver. Yderligere følte de unge, at de modtog meget lidt personlig kontakt og støtte ved disse besøg, specielt fordi de sjældent blev modtaget alene, og fordi de efterfølgende besøg ofte blev afholdt med skiftende personale. Derfor var der ingen af de unge, som spontant tænkte på at gå til HALT-kontoret, når de havde problemer. Dette førte delvist til den næsten en-

stemmige mening, at interventionen ikke førte til senere adfærdsændring. Når der alligevel skete en ændring i adfærden, og når den normbrydende adfærd ophørte med at forekomme, tilskrev de unge ikke dette til HALT, men til ændringer i vennekredsen, ændringer i opholdssted, eller simpelthen at de betragtede sig selv som værende for gamle til den vandalistiske adfærd.

Størsteparten af de unge, som deltog i programmet, fortsatte deres normbrydende adfærd, nogle med mere alvorlige overtrædelser såsom tyveri og voldsforbrydelser, og nogle blev pågrebet af politiet efter deres første kontakt med HALT.

I tabel 5 ses den tydelige forskel i effekten af HALT interventionen mellem MOH- og SOH-unge. Vores hypotese – at alternative metoder som HALT-programmet er effektive for MOH-unge men ikke for SOH-unge – synes at blive støttet.

Tabel 5. Resultatet af HALT's intervention for MOH- og SOH-unge.

Resultat	SOH	MOH	Total
+	5	58	63
-	24	31	55
Total	29	89	118

$$X^2 = 10.9; df = 1; p < .01$$

Specielt de unge fra SOH-gruppen mente, at der var en mangelfuld kommunikation mellem politiet og HALT, og at dette var en ulempe for de unge.

– En politibetjent sender en ung til HALT, men informerer ikke HALT om dette. Efter fem forgæves besøg hos HALT, indstilles forsøget.

– En ung opfører sig eksemplarisk: Han kommer til HALT og udfører sit arbejde fuldt tilfredsstillende, men nogle få måneder senere bliver han igen stillet til regnskab.

Selv om den differentierede holdning hos HALT for størsteparten er forblevet et ideal hos forskerne og lederne, og selv om ideen om at holde projektet uafhængigt af politi og retsvæsen ikke er blevet realiseret, bliver HALT i sin nuværende form af mange betragtet som et eksempel på, hvordan man skal forholde sig til hærværk. HALT-institutionen er i den forløbne tid blevet til en slags prestigeprojekt for byrådet i Rotterdam.

Følgelig har mange andre hollandske kommuner været ivrige efter at kopiere dette HALT-forsøg. Jeg vil på det kraftigste tilråde, at man samler erfaringerne fra tidligere projekter på lokalt kommunalt plan til et integreret nationalt tiltag, hvor man inkluderer forholdsregler af forebyggende præventiv karakter over for de vandalistiske aktiviteter.

Forebyggelsen – kronen på værket i det differentierede tiltag

Som en fortaler for interaktionsmodellen, mener jeg, at man for at opnå den optimale effekt i de præventive forholdsregler må tage såvel personen som situationen i betragtning. Eftersom jeg allerede har nævnt eksempler på, hvordan situationen kan påvirkes i forebyggelsen af hærværk, vil jeg i det følgende primært fokusere på de personlige elementer og på, hvordan de kan påvirkes. Dette er egentlig en opgave som primært tilhører forældrene. Alligevel er der noget, der tyder på, at forældre ikke altid er i stand til at udføre denne opgave. Derfor synes forsøg på at påvirke holdninger og adfærd gennem skolen at være det bedste forslag. Det siger sig selv, at unge i institutioner, hvor de tilbringer så stor en del af deres ungdom, vil blive konfronteret med problemer, som er typiske for unge (Rutter, 1979).

Indtil nu er dette forekommet alt for sjældent. Mange skoler begrænser sig til det traditionelle pensum og den generelle viden.

Man må agte sig for generaliseringer, men der er en stor risiko for, at der med de større skoleinstitutioner følger en upersonlig administration baseret på præstationer alene, mens små skoler eller skoler af en moderat størrelse bedre er i stand til at holde sig personligt til eleverne. I en atmosfære af anonymitet lærer den enkelte elev meget lidt om sit personlige ansvar for det, som foregår på og omkring hans skole. Realistisk set er det ikke et spørgsmål om personlig eller upersonlig forholden, men snarere en mere eller mindre personlig forholden. Man kan således tale om et continuum med grader af personlighed eller intimitet.

Da vi blev bedt om at deltage i et forsøg omkring hærværk og muligheden for at påvirke skoleelevers holdninger og adfærd, var det højst glædeligt at opleve, at næsten alle skolerne, vi kom i kontakt med, reagerede positivt.

Grundlæggende består skoleinterventionen af to elementer:

- Konfrontation med de virkelige konsekvenser af vandalistisk adfærd, gennemført via et foredrag af en offentlig embedsmand eller ved et besøg i specielt oprettede antihærværkscentre.
- Kursus i konfliktløsning.

Den grundlæggende filosofi bag dette kursus er, at nogen vandalistisk adfærd kan forklares som de unges manglende evne til at håndtere deres problemer. Specielt når de unge kommer fra familier, hvor verbale evner er underudviklede, har fysisk aggression mod ting og mennesker ofte en tendens til at blive den eneste løsning på konflikter. Derfor betragter vi det at lære om alternativ konfliktløsning som værende af største vigtighed for disse børn. Hvis dette lykkes, er vi overbeviste om, at de vandalistiske handlinger, der tjener som disse unges mulighed for at afreagere deres aggressioner, ikke længere vil være nødvendige.

Med hjælp fra indsamlede forskningsresultater i de tyske byer, Hannover og Hil-desheim (Lerchenmüller, 1983) udviklede vi et kursus i konfliktløsning (v. Dulle-men og Hauber, 1984). Kurset består af 14 lektioner, som gives af de unges egen lærer og i

hvilke adskillige didaktiske arbejdsformer anvendes i skiftende kombinationer. Disse blev udformet med henblik på at stimulere elevernes aktive deltagelse.

I betragtning af, at både de involverede elever og lærere var næsten udelte positive i deres vurdering af de præventive skoleaktiviteter, vil vi gerne foreslå, at sådanne kurser introduceres på nationalt niveau.

Litteratur

- Commissie Kleine Kriminaliteit. Eindrapport, 1986. 's-Gravenhage.
- Van Dullemen, H. J. & A. R. Hauber, 1982. Vernielende jongeren, wat bedoelen zij? Rotterdam.
- Van Dullemen, H. J. & A. R. Hauber, 1984. Cursus conflictoplossing voor scholieren. Leiden.
- Europarådet, 1976. Report on certain alternative penal measures to imprisonment. Strasbourg.
- Hauber, A. R., 1989. Delinquency and vandalism in public transport in the Netherlands. In: European Conference of Ministers of Transport, Round table 77, pp. 117-144.
- Lerchenmüller, H., 1983. Soziales Lernen in der Schule. In: Kury, H. (Hrsgb.), Interdisziplinäre Beiträge zur Kriminologischen Forschung. Köln.
- Rutter, M., o.a., 1979. 15.000 hours; Secondary schools and their effect on children. New Haven.
- Tausch, R. & A. M. Tausch, 1979. Erziehungspsychologie. Göttingen.
- Ta, P. J. P. og A. M. van Kalthout, 1985. Dienstverlening en sanctiestelsels. Den Haag.
- Wadsworth, M., 1979. Roots of Delinquency. Oxford.
- Wise, J., 1982. A gentle deterrent to vandalism. In: Psychology Today, pp. 31-38.

FENOMENOLOGISK KRIMINOLOGI*

AV PAUL LARSSON

Hva en kort kan si om fenomenologisk sosiologi er at den bygger på tanker om at sikker kunnskap om tingenes tilstand ikke hovedsakelig er målbare og kategoriserbare gjennom bruk av naturvitenskapelig inspirerte fremgangsmåter (kjennetegnet ved bl.a. mer statistiske og kvantitative metoder innen samfunnsvitenskapene). Det en skal gjøre istedenfor å måle og veie er å iakta den verden som omgir oss, livsverdenen og dens oppbygning og bestanddeler skal iaktas med den utenforståendes, den fremmedes blikk. For den fremmede er intet av vår virkelighets selvsagtheter selvsagte, han blir stående forundret og reflekterende over de ting vi av gammel vane ikke engang ser. Det er altså spørsmål om dybdeborringer i vår egen tatt for gitte virkelighet. De metoder en benytter for å komme inn på fenomenene er forskjellige, men de faller som oftest inn under kategorien kvalitative metoder. Thomas Mathiesen beskriver fenomenologien slik »*Fenomenologi* er dermed vitenskapen om fenomenene, om tingene eller begivenhetene slik de »viser seg« eller fremstår for oss, tingene eller begivenhetene slik de umiddelbart oppfattes av sansene. Tingene eller begivenhetene *i seg selv* faller utenfor interesseområdet.« (Mathiesen, 1977). For de som er interessert i å lese mer om retningen anbefaller jeg Mathiesens »Rett og samfunn«, Berger og Luckmanns »Den samfundsskabte virkelighed« og Phillipson og Roches »Phenomenology, Sociology and the Study of Deviance«.

Etnometodologien

Det er uten tvil etnometodologien som har hatt mest å si av de fenomenologiske retninger for kriminologien. På 60 og 70 tallet var dette en ganske livskraftig bevegelse og da særlig i USA og nærmere bestemt i California.

Hva er så etnometodologi? Jeg siterer en av klassikerne Harold Garfinkel, han sier på side 1 i »Studies in Ethnomethodology« (1967) at »De følgende studier forsøker å behandle praktiske aktiviteter, praktiske omstendigheter og praktisk sosiologisk resonnement som temaer for empiriske studier, og gjennom å tillegge de mest vanlige aktiviteter i dagliglivet den oppmerksomhet som vanligvis tillegges ekstraordinære handlinger, forsøke å lære om disse som egne fenomen.« Deres prosjekt er altså å avdekke hvordan hverdagsvirkelighetenes praktiske aktiviteter er bygget opp og opprettholdes eller formidles. Det vi alle opplever som greit og enkelt blir gjort problematisk, en stiller seg undrende og forsøker å avdekke kompleksiteten i det enkelte hverdagslivets rutiner. Hvordan den rutinemessige forståelse, det tatt for gitte oppstår og opprettholdes blir derved sentrale studie objekt.

Hvordan kan så studier gjennom problematisering av det rutinemessige og hverdagslige være relevant innen kriminologien? Etnometodologene har faktisk bidratt

med en del arbeider som er kriminologiske, det er noen av disse jeg nedenfor vil ta for meg for å vise den praktiske bruk av et slik perspektiv innen kriminologien. Først vil vi se på en artikkel av Aaron V. Cicourel. Cicourel er en av de mer kjente etnometodologer. »Delinquency and the Attribution of Responsibility« (1971) tar for seg hvordan barn og unges handlinger tolkes og klassifiseres av ansatte innen det sosiale kontrollapparat (hovedsakelig politiet i deres dagelige arbeid) i forhold til rettslige normer. Denne artikkel er et av flere arbeider som forfatteren har gjort omkring ungdomsdomstolenes funksjoner, dette er typisk stemplingsteoretiske arbeider. Tilpasning av mer formelle normer skjer i praksis ved bruk av legmenns logikk og upresise forståelse av ideelle normative regler (eks. loven). Man benytter eksisterende »typer«, d.v.s. de tiltalte væremåte og personlighet bedømmes etter forhåndsbestemte oppfatninger av hvordan eksempelvis en ungdomskriminell skal være. Bedømmingen av en handling som kriminell eller ei skjer ifølge Cicourel ut fra en »voksen« rasjonalitet og logikk, han spør om en benytter samme kjennetegn på om en rolle er institusjonalisert av barn/unge som en vanligvis benytter på voksne personer. Dette er det viktig å få klarhet i fordi det til denne institusjonaliserte rolle knytter seg ansvar. Ansvarsforholdet i handlingen er avgjørende for måten en reagerer på personens handlinger. Det problematiske blir da å avgjøre når og hvordan barn/unge kan tillegges »voksen« rasjonelt ansvar. Sentralt i artikkelen står altså spørsmål om hvordan voksne tolker barn/unges atferd, hvilke signaler de ser etter for å kunne avgjøre om barnet er voksen nok til å stå til ansvar for sine handlinger, hvilke mønster de benytter for å klassifisere typer av handlinger som »kriminelle«, i det hele tatt hvordan en går frem når en tillegger unges handlinger en spesiell betydning. Cicourels arbeider er av de mer typiske eksempler på etnometodologiske arbeider innen kriminologien (se også A. V. Cicourel »The Social Organization of Juvenile Justice«).

Det er ofte problematisk å avgjøre hvorvidt en artikkel er fenomenologisk eller etnometodologisk ut fra de definisjoner jeg tidligere har gitt. En del av de arbeider vi vil ta for oss vil ligge på grensen, men de har alle noe felles som knytter dem til retningen. Mathiesen er en av de norske forskere som har benyttet en mer fenomenologisk orientering i noen av sine arbeider. En kan bl.a. nevne hans analyse av de juridiske fakultetsrådsmøters pomp og prakt. Her er et eksempel fra »Ideologi og Motstand« (1979) som er verdt å sittere i et lengre utdrag:

»Rommet er rolig stilfullt, med dyp rosa tapeter med ornamentpreget mønster, forgylte gardinbrett over de høye slanke vinduer, lange gyldenpregete gardiner, og ni store malerier av gamle beskjeppede professorer fra tidligere tider, alle innrammet i ornamenterte gullrammer. Når rommet ikke er i bruk og det heller ikke sitter en vakt utenfor, er det avlåst ved en ytre dør. Fra taket midt i rommet henger en strålende lysekrone. Man samles under et langt, ovalt bord midt under den store lysekrone.

Ved det ovale bords øverste ende presederer Dekanus, i en litt høyere stol med ut-

skjæringer og armlener. Alle andre stoler rundt det lange ovale bord er litt lavere, uten utskjæringer, og uten armlener. Nedover langs sidene sitter embetsmennene og andre etter en løselig uskreven rangordning – de som er klarest i det juridiske fakultet, og som oppfattes som representative for dette fakultet, har sæte nærmest Dekanus...

Rådet – ca. 25 i tallet – består av valgte representanter for de forskjellige grupper ansatte i Fakultetet samt for studentene, men embetsmennene – professorene – er fortsatt meget sterkt toneangivende. Rådsmøtene har et sterkt preg av betydningsfullhet – det er ikke en hvilken som helst oppgave å sitte »i dette råd«, som det ofte heter – det til tross for at sakene utenfor rådssammenheng ofte omtales som trivielle. Preget av betydningsfullhet er også en del av den før omtale selvstendighet som det gis inntrykk av. Når Dekanus kaller møtet til orden, senker det seg en forventningsfull stillhet over forsamlingen. Det er en del av Dekani oppgaver å gi innledende tematiske orienteringer om de viktigste saker på dagsordenen. Dette skjer med fylde og tyngde. Dekanus omtales i debattens løp nesten alltid som »Dekanus«, og ikke ved navn, likesom den aller ypperste, og det er gjennomgående alvorlige menn og (noen) kvinner som deltar i debatten. Når latter av og til bryter ut, skjer det på bakgrunn av elegante spissformuleringer og som signal til formuleringens opphavsmann at man har appresiert formuleringen.« (Mathiesen, 1979, s 54-55).

En slik observasjonsevne kan avdekke mange viktige aspekter ved virkeligheten. Dette er ofte sider ved vår hverdagsvirkelighet vi vanligvis ikke reflekterer bevisst over. Det betyr ikke at disse aspekter som kan avsløres ved en fenomenologisk dybdeborring er uviktige. I Mathiesens eksempel er det klart at det rent fysiske, rommets tepper, møbler og innredning forøvrig samt prosessjonene og ritualene er med på å gi institusjonen et preg av makt og ærverdighet. Et slikt råd utstråler hevdvunnene tradisjoner og konservatisme fremfor ungdommelig energi og eksprimeringslyst. Det sosiomaterielles makt påvises her klart. Mathiesen påpeker også betydningsfullheten som ikke står i forhold til de saker som vanligvis tas opp »i dette råd«. Det er klart at disse mer skjulte faktorer er av stor betydning for måten vi reagerer og forholder oss på, kanskje mer enn vi tror.

Metodene for å avdekke det vi tar for gitt, oppbygningen av vår hverdagsvirkelighet er mange. De er stort sett begrenset av forskerens egen fantasi og selvsagt av visse etiske grenser. Ofte benyttes teknisk utrustning (video, lydbånd etc.) som gjør det mulig å studere de små minutiøse detaljer, et eksempel på dette er Ryave og Schenkeins klassiker »Notes on the Art of Walking«. De etiske grenser tøyer ofte Garfinckel litt langt i en del av sine forsøk. Hans metodiske repertoar inneholder fremgangsmåter som har til hensikt å forstyrre våre tilvante forventninger. Slik mener han å kunne avdekke hvordan vi bygger opp et virkelighetsbilde som avhenger av et stort antall forventninger, disse er kontekstuelle eller situasjonsbetingede. Etnometodologene arbeider ut fra at betydning og meningsforståelse er kontekstuelle, dvs. de er avhengige av i hvilken situasjon interaksjonen foregår og den større korpus av meningssammenhenger som finnes rundt denne. Dette har blitt videreført bl.a. innen

språksosiologien av blant andre Cicourel (A. V. Cicourel »Cognitive Sociology. Language and Meaning in Social Interaction«). Hans kritikk av språkteoretikere som Austin og Searle går ut på at vanlige språkanalyser ikke analyserer virkelige utsagn, men at de benytter idealiserte utsagn til analyse. Skal vi kunne analysere et naturlig utsagn med alle dets tvetydigheter, hint, lyder og stopper så må dette skje gjennom å sette det i en større sammenheng. Settingen må forstås, aktørenes historie, hvilken situasjon de var i osv. Det vil si forbinde utsagnet med en større korpus kunnskap som aktørene har felles.

Den kritikk som kan reises mot en del av denne forskningen er at funnene ofte virker trivielle. Den store overraskelsen som en hele tiden har blitt lokket med uteblir.

Tilbake til Garfinkel. Garfinkel fikk flere av sine elever til å utføre små eksperiment på sine omgivelser. Ofte er det variasjoner over temaet *å bryte med forventet atferd*. Her vil jeg gi et eksempel på dette. Noen av Garfinkels studenter ble bedt om å ikke ta noe som kunne oppfattes som tvetydig for gitt.

Case 2

(S) Hi, Ray, How is your girlfriend feeling?

(E) What do you mean, »How is she feeling?« Do you mean physical or mental?

(S) I mean how is she feeling? What's the matter with you? (He looked peeved).

(E) Nothing. Just explain a little clearer what do you mean?

(S) Skip it. How are your Med school application coming?

(E) What do you mean, »How are they?«

(S) You know what I mean.

(E) I really don't.

(S) What's the matter with you? Are you sick?

(Garfinkel, 1967, s 42-43). Hva Garfinkel gjør for å sittere Asplund (1987) er å innføre *mala fide* eller ond tro i en situasjon som bygger på *bona fide* eller god tro for derigjennom avsløre det underliggende og gjøre dette synlig. Man bryter med forventet atferd. Reaksjonene uteble sjelden og kunne til tider være meget sterke (hvis ikke objektet avslørte forskeren).

Det er snakk om å avdekke de tolkende *basisregler* som ligger til grunn for at vi kan tolke forskjellige situasjoner og som gjør at vi finner disse meningsfulle. Basisreglene er et sett med regler vi internaliserer sammen med språket som barn. Over disse regler ligger overflaterreglene som vi benytter for å koble vårt syn på verden med andres og til å anta at det eksisterer godtatte delte meninger som styrer sosial interaksjon. Etnometodologene studerer basisreglene og ser på mening som problematisk, derved trekker de også i tvil vanlige sosiologiske funn som i hovedsak er studier av overflaterreglene (se Cicourel, 1973).

Innen kriminologien gir dette gitt seg utslag i at etnometodologene trekker i tvil kategorier som norm, alienasjon, klasse, avvik etc. Det etnometodologene finner viktig å avdekke er hvordan sosiologer tillegger slike kategorier mening og måten de

benytter dem i praksis. Phillipson og Roche (1974, s 139-40) uttrykker det slik: »Det mest gjenstridige problem som den etnometodologiske kritikk av Cicourel, Garfinkel og andre reiser mot konvensjonell sosiologi er hvordan tilpasningen mellom abstrakte sosiologiske konsepter (begrep) som viser seg å være passende hjelpemiddel for å plassere i bås store mengder av tvetydige data foregår i virkeligheten.« For vet vi egentlig hvor godt kategoriene dekker den sosiale virkelighet de er ment å skulle dekke. Å få klarlagt dette er av avgjørende betydning for sosiologien og kriminologien hevder etnometodologene. David Sudnows artikkel »Normal Crimes: Sociological Features of the Penal Code in a Public Defender Office« tar for seg offentlige forsvareres bruk av visse kjennetegn for raskt å kunne plassere de tiltalte i kategorier. De fleste ble raskt plassert innen gruppen »normal crimes« og skyldspørsmålet ble derved stort sett tatt for gitt. Denne klassifisering skjedde ofte på svært mangelfullt grunnlag, ofte hadde ikke forsvarsadvokaten og tiltalte møtt eller snakket med hverandre før de møttes i rettssalen. De mer impresjonistiske data forsvareren hadde ble raskt ordnet i kategorier og i praksis endte 80% (i Sudnows område) av sakene med at tiltalte etter et visst press fra forsvareren erkjente seg skyldig. Forsvareren omgjorde i praksis kategoriene i straffeloven til common-sensiske kategorier »normal crimes« og derved oppstod også en diskrepans mellom straffelovens innhold og praktisk plassering av tiltalte. Sudnow viser at plea bargaining (kjøpslåing) er vanlig. Dette er en fremgangsmåte hvor den anklagede erkjenner skyld mot at tiltalen omgjøres til tiltale for et lovbrudd med lavere strafferamme. Det er mange pragmatiske grunner til dette og resultatet blir i praksis et han dømmes og kategoriseres etter en lov som i liten grad gjenspeiler den opprinnelige handling han ble tiltalt for. Denne undersøkelse kan derfor også leses som et angrep på foreliggende kriminalstatistikkers evne til å reflektere de virkelige handlinger, hva som kategoriseres som eksempelvis simpelt tyveri kan i åtgangspunktet være handlinger som politiet har rubrisert på en annen måte. (Thomas Mathiesen har i »Skjellig grunn til misstanke? En studie av forhørsretten« foretatt en undersøkelse på norske forhold med bakgrunn i semiotiske og etnometodologiske analyse metoder).

I Egon Bittners »The Police on Skid Row.« undersøkes det hvordan politi som er stasjonert i byens slumstrøk (Skridrow) utfører sine ordensoppgaver. Hvilke metoder de benytter i praksis for å tilpasse sin aktivitet de gjeldende omstendigheter og hvordan de utfører opprettholdelse av ro og orden (keeping the peace). Det er ingen klare regler for utføring av dette, det er en oppgave som er overlatt til den enkelte politimanns skjønn. Bittner viser hvordan denne praktiske oppgave oppfattes og utføres av politimannen i hans daglige virke. Dette er en typisk dagligdags aktivitet for politimannen. Allikevel følger denne virksomhet klare regler. Det avgjørende er å være på god fot med innbyggerne, oppnå gjensidig tillit i sitt område og på denne måten få kunnskap om beboerne i området. Dette er viktigere enn å arrestere skyldige og politimannen ser derfor ofte mellom fingrene med mange ulovlige handlinger.

Politimannen reagerer på den enkelte handling i dens samfunnsmessige sammenheng (kontekst). Alle disse omstendigheter er tilsammen med på å gjøre politimannens arbeid fleksibelt og tilpasset andre omstendigheter enn kun kortsiktig å opprettholde lov og orden.

Til slutt i denne gjennomgang av noen etnometodologiske arbeider står Alan G. Sutters »World of Drug Use on the Street Scene« fra 1969. Phillipson og Roche (s 155) sier om Sutter »Et stykke av Alan Sutter om narkotikabruk illustrerer både den metodologiske verdi av å forsøke å imøtekomme postulatet om å være adekvat og også hvordan en tolkning bygd på meningsnivået kan stille spørsmål ved relevansen av eksisterende begrep for forståelsen av et sosialt fenomen.« Sutter bygger hovedsakelig på samtaler med 40 heroinister og 100 unge ikke opiatbrukere som bodde og hadde som tilholdssted San Fransisco Bay Area. De uformelle samtaler foregikk over 3 år. Han benyttet også deltakende observasjon og de resultat han kom frem til ble forelagt et panel bestående av narkotikabrukere for at disse skulle uttale seg om funnenes relevans. Sutter angriper Cloward og Ohlins »dubbel failure«-hypotese og andre teorier for at disse ikke gjenspeiler den sosiale virkelighet godt nok. Hans angrep på akademikernes modeller og forklaringer på stoffmisbruk er at de er for grove og at de ikke tar nok hensyn til det særegne ved fenomenenes egenskaper. Sutter sier (s. 815): »Et særtrekk ved disse og lignende studier er forsøket på å forstå avhengighet gjennom å avsanne, eller enda verre, å overse misbrukernes egne opplevelser. Begrep som »inadekvans«, »mislykkethet«, »defaetisme« og »umodenhet« tildekker rett og slett bare en etnosentrisk middelklasseoppfatning av den sosiale virkelighet.« Det var rene ord for penga. Det bør vel påpekes at artikkelen er fra 1969 og at forskningen på dette felt forhåpentligvis har nådd noe videre etter at denne kritikk ble gitt. Hva Sutter gjør er å gi et meget nyansert bilde av den verden han beskriver. Begrep som subkultur mister her noe av sin betydning, fordi han viser at det ikke er snakk om en kultur, men flere verdener.

Jeg vil avrunde denne del med noen forslag til etnometodologiske studier som kan være interessante å utføre i Norge. Eksempelvis ville en studie av rettspsykiaternes bruk av de kategorier som dagelig anvendes ved klassifisering av tiltalte være av stor interesse. Dette særlig når en vet hvor kvasi vitenskapelig det diagnostiske apparat de opererer med er, hvor kort tid de benytter på klassifiseringen, hvor mangelfull deres utdanning innen feltet ofte er og til slutt hvilke enorme konsekvenser diagnosen gir i praksis (Ellingsen »Kan vi stole på rettspsykiatrien? Kritisk søkelys på rettspsykiatrien«). Innen mitt eget felt samfunnstjeneste ville det være interessant å studere hvordan egnethetsvurderinger av tiltalte som skal plukkes ut til samfunnstjeneste fungerer. Det er mye som tyder på at det er store forskjeller mellom de ideelle regler og den praktiske tolkning og bruk av disse. »Skulle en følge de regler som er satt opp for egnethetsvurderinger strengt ville vi ikke hatt en eneste dømt til denne reaksjonen i Oslo« opplyste en av de ansatte ved samfunnstjenesteprosjektet i Oslo.

Metode

Når vi skal ta for oss fenomenologisk metode så står vi plutselig med begge bena godt plantet i positivismedebatten. Jeg tror ikke dette er det rette sted å gå inn på denne debatt, men jeg vil her ta for meg noe av den kritikk fenomenologer har reist mot positivismen.

Fenomenologisk metode blir ofte sett på som det motsatte av positivistiske metoder og begge begrep blir ofte benyttet på flertydige og udefinerte måter. Kritikken av positivismen mangler ofte en skikkelig definering av begrepet og blir derved noe uklar. Ofte siktes det til mer statiske eller kvantitative metoder (i Norge godt representert gjennom Helleviks metodebok), noen ganger benyttes det når naturvitenskapelige idealer og metode brukes innen sosiologien, andre ganger benyttes begrepet stort sett i en nedsettende betydning ofte om statsstøttet forskning (Gottfredson & Hirschi, 1987) og atter andre ganger tar en utgangspunkt i Comte og Durkheims sosiologi som kontrasteres med Weber og Simmel.

Som vi allerede har vært inne på så oppstod den fenomenologiske filosofi som et svar på mangler hos de bestående hovedsakelig naturvitenskapelige metoder. Fenomenologiske sosiologer i dag (uttrykket benyttes her i en utvidet betydning) viser like ofte tilbake til Weber og hans »Verstehen«-begrep som til Husserl. Vi har allerede vært inne på en del av den fenomenologiske kritikk, denne har gått ut på at en benytter begrep for å gruppere visse handlinger uten at disse klargjøres skikkelig først og uten at man ser på hvordan kategoriene benyttes og på hvilken måte handlinger forstås. Ofte skjer en sammenblanding av tolkninger ut fra hverdagslivets rasjonalitet med tolkninger bygd på vitenskapelig rasjonalitet. Som flere (Schutz, Garfinkel) har vist er det stor forskjell mellom commonsensisk og vitenskapelig rasjonalitet og en sammenblanding av disse fører til at resultatene vi måtte oppnå ikke er holdbare. »Positivistene« angripes videre for at de utarbeider teorier og hypoteser på forhånd som de tar med ut i »virkeligheten« for å skaffe data som underbygger eller avkrefter teorien. Dette fører til hva etnometodologene kaller en »as if«, det vil si »som om«-vitenskap. Cohen og Taylor i »Psychological Survival«, som forøvrig er et godt eksempel på en skikkelig gjennomført fenomenologisk undersøkelse (i vid forstand), beskriver denne type forskning slik (s. 42): »Den sosiologiske vitenskapsmann ifølge denne betydning av begrepet forskning (*de henviser til de fleste rapporter som publiseres i akademiske tidsskrifter*) sitter hjemme og grubler over et problem, får så sin eureka opplevelse, løper ut utrustet med passende tester, tilpasser disse virkeligheten der ute og vender så tilbake innendørs for å gjenoppta en reflekterende holdning.« Douglas (i Douglas [ed], 1971, s ix) sier: »De påtvang deres »vitenskapelige« forutinntatthet på de sosiale fenomens sfære, men når de gjorde det så forvrengte de den menneskelige eksistens fundamentale natur – de smuglet commonsensisk mening inn i deres objektaktive data og teorier og skapte en »som om« (as if)-vitenskap om mennesket.« (Uthevelsen i Cohen og Taylors tekst er forfatters kommentar).

Det er viktig å benytte det sosiale som studie objekt (topic) og ikke som ressurs, hvis vi benytter det sosiale som ressurs (med det menes at man benytter de dagligdagse forklaringer som finnes på sosiale fenomen ukritisk) vil sosiologien og kriminologien være fordømt til ikke være annet enn en kvasivitenskapelig utgave av praktisk allmennmenneskelig samfunnsforståelse. Med dette mener de at »konvensjonell« sosiologi ikke i stor nok grad er skeptisk til bruk av »vanlige« begrep og folkelig forståelse av det sosiale felt, derved blir faget en folkevitenenskap og ikke en empirisk vitenskap som holder visse vitenskapelige standarder.

De fremgangsmåter som settes opp i stedet for de positivistiske er å gå ut i feltet en skal undersøke og samle inn data for å forsøke å oppnå en forståelse av det sosiale fenomen utfra aktørenes egne premisser. Taylor og Bogdans »Introduction to Qualitative Research Methods. The Search for Meanings.« er den mest rendyrkede metodebok jeg kjenner til innen retningen. Den beskriver inngående hvordan vi kan nå våre mål, eksempelvis forståelse av sosiale fenomen ut fra aktørenes egne perspektiv. Kongeveien til dette er deltakende observasjon og dybdeintervju, Taylor & Bogdan gir detaljerte beskrivelser på fremgangsmåtenes praktiske gjennomføring. Det er først når en kjenner settingen eller objektet godt nok at en gjennom analyse av data skal kunne trekke slutninger. Ideelt sett skal en ikke ha noen klare teorier eller hypoteser på forhånd, disse skal oppstå underveis etterhvert som en begynner å kjenne og forstå settingen. Dette er som Måseid (1982) sier »Bottom up«-modeller, d.v.s. mer datastyrte modeller, i motsetning til toppstyrte mer hypotesestyrte og mer apriori bestemte forskningsopplegg.

Kritikk og hva burde eller kunne fenomenologisk kriminologi være

Fenomenologien har vært utsatt for en del kritikk. Taylor, Walton og Youngs »The New Criminology« er et av de verker hvor kritikken har fått sitt klareste uttrykk.

Fenomenologien er i hovedsak en mikrososiologi og derfor ser en ofte bort fra strukturelle fenomen og f.eks. analyser av klasse- eller samfunnsstruktur. De fleste etnometodologer vil imøtegå en slik kritikk ved å påpeke at den er feilaktig, dette fordi de i stor grad enten mener at det ikke finnes et slikt nivå, at det kan reduseres til de enkelte bestanddeler, dvs. de mikrososiologiske funn eller at analysen av dette nivå må vente til fenomenologien har analysert grunnlaget for all viten som er hverdagsvirkeligheten. Taylor, Walton og Young (1973, s 206) sier: »Etnometodologen godtar og studerer bare et plan av den sosiale virkelighet, individuell bevissthet. Når de tilbakeviser generelle uttalelser eller begrep til de er reduserbare til medlemmenes bevissthet, så reduserer de feilaktig all mening til de meninger som de individuelle aktører har« og videre (s 208) »Vår endelige dom over etnometodologiens bidrag til studiet av avvik er at når de »setter i klammer« spørsmålet om sosiale realiteter, så tillater dette ikke noen beskrivelse av den sosiale totalitet vi antar å være avviksproduserende«. At noen av etnometodologene selv er klar over problemet med atomisti-

ske funn viser Douglas (1971, s 12) klart: »Samtidig må den som analyserer hverdagslivet bli mer opptatt av måten mennesker skaper orden på tvers av (eller mellom) deres sosiale forhold, istedenfor utelukkende å konsentrere seg på beskrivelser av enkelthandlinger og på analyser av handlinger avgrenset av et enkelt forhold. Å ikke gjøre det vil være å unngå erkjennelsen av et viktig aspekt ved den menneskelige realitet og å dømme anstrengelsene til patetisk irrelevans« (uthevelsen er forfatters supelement til teksten).

En løsning jeg har skissert på dette (Larsson, 1987) er å forsøke å kombinere flere teorier i et hele. Jeg vil understreke at det er flere problematiske aspekter ved et slik prosjekt, og at det er viktig å beholde retningene i prosjektet rene, ikke blande dem sammen. Thomas Mathiesens forsøk på dette i »Rett og samfunn« og J. P. Sartres »Till frågan om metoden« er begge eksempler på slike metateorier. Problemene med slike gigantiske teoribygninger kan ofte være store, det er ofte vanskelig å forbinde de forskjellige nivå i analysen (se f.eks. G. Ahrnes »Vardagsverkelighet och struktur«) og størrelsen og kompleksiteten på prosjektene er ofte et praktisk hinder.

Taylor, Walton og Youngs kritikk av Matzas arbeider, hans naturalisme, går på at hans opplevelse og forståelse av de reelle fenomen bare er en av flere måter å oppleve denne virkelighet på. Hvordan kan han som forsker være sikker på at han virkelig forstår og opplever avvikernes virkelighet på samme måte som de selv. Sutter har i sin artikkel om narkotikabruk kommet frem til en enkel måte å omgå disse problem, nemlig gjennom å fremlegge sine funn for en gruppe av de studerte. Dette er kanskje heller ikke noen sikker metode, men etter min mening er det en klar forbedring.

Det synes også ofte vanskelig å abstrahere generell kunnskap ut fra fenomenologenes funn. Er dette i det hele tatt mulig? Når all kunnskap om mening er kontekstuell er det da mulig å benytte den ervervede informasjon i analyse av annen kontekstuell handling? Dette vil vel stride mot noen etnometodologers syn.

Det er klart at en del av de »sensasjonelle« funn man lokkes med er langt mer triuelle enn sensasjonelle. Ofte virker en del av den fenomenologiske sosiologi mer common sensisk enn den konvensjonelle sosiologi.

Når jeg nå har reist denne negative kritikk så må jeg også legge frem noen godord. Fenomenologenes kritikk av positivistisk metode har bidratt til at de selv har utviklet gode metoder til å trenge ned i de sosiale fenomen. De har også satt et spørsmålsteget ved hva kriminologien skal være og ofte har dette medført en politisering og »bevisstgjøring« av kriminologer. Ofte har »positivistisk« kriminologi blitt koblet med en type kriminologi som fungerer som støttespiller til »byråkratiet« (Gottfredson og Hirschi, 1987). Blant annet påpeker både Dag Østerberg og Nils Christie det nære samband mellom begrepene stat og statistikk. En del påpeker også at fenomenologene i praksis står for et annet menneskebilde enn positivistene. Personlig synes jeg det sjelden er snakk om enten/eller når det gjelder metode. Metoder som er mer positivistiske eller fenomenologiske kan ofte kombineres i et forskningsopplegg, et godt ek-

sempel på dette er Høigård og Finstads »Bakgater«. Ofte setter studie objektet grenser for bruk av metode og hvis en skal kartlegge f.eks. fenomen på et strukturelt nivå (noe som ofte er ønskelig, eks. om utbredelsen av kvinnemishandling eller prostitusjon) så er det uunnngåelig å benytte mer statistiske metoder. Dessuten er det ganske strategisk å benytte kvantifiserbare data hvis en skal argumentere med/mot myndigheter eller andre grupper. Disse grupperinger vil ofte lettere godta en argumentasjon bygd på kvantitative funn enn en bygd på kvalitative. Kvalitative funn kan ofte bli avfeid med at de er mindre »vitenskapelige«, selv om så ikke er tilfelle.

Phillipson og Roche påpeker at noe av det viktigste ved fenomenologien er at den gjør rasjonalitets- og meningsspørsmålene problematiske. Et eksempel på dette er at man stiller spørsmål ved forskers rasjonalitet versa forskningsobjekts og de problem som kan oppstå ut av dette.

Avslutningsvis vil jeg si at fenomenologien har bidratt med mye viktig innen kriminologien og at metodemessig er den uunnngåelig til en del undersøkelser. De spørsmål som dreier seg om metode, positivistisk eller mer fenomenologisk og den diskusjon som har vært omkring dette er viktig for alle generasjoner av kriminologer. Noe svar, i betydning hva som er rett eller galt finnes neppe, men personlig kunnskap om debatten, dens premisser og dens tilknytning til forskerens dagelige virke er av avgjørende betydning for kriminologien som fag og dets fremtid.

*Denne artikkel er bassert på min hovedfagsforelesning »Kriminologi i et fenomenologisk perspektiv« (avholdt høsten 1988), men en del redigering av denne har vært nødvendig for at artikkelen skal få en lesbar form. Jeg takker Jane Dullum og Nils Christie ved institutt for kriminologi og strafferett for å ha gitt gode råd og vink underveis.

Adresse: Paul Larsson

Institutt for kriminologi og strafferett

Karl Johan Gata 47

N-0162 Oslo 1

Litteratur

Ahrne, Göran: »Vardagsverklighet och struktur«. Korpen. Göteborg, 1981.

Asplund, Johan: »Det sociala livets elementära former«. Korpen. Göteborg, 1987.

Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas: »Den samfundsskabte virkelighed«. Lindhardt og Ringhof. Viborg, 1983.

Bittner, Egon: »The Police on Skid-Row: A Study of Peace Keeping«. I American Sociological Review. Vol 32, No 5, 1967.

Cicourel, Aaron V.: »The Social Organization of Juvenile Justice«. Wiley. New York, 1968.

Cicourel, Aaron V.: »Delinquency and the Attribution of Responsibility«. I Scott, Robert A. & Douglas, Jack D. (eds.): »Theoretical Perspectives on Deviance«. Basic Books. New York, 1971.

Cicourel, Aaron V.: »Cognitive Sociology. Language and Meaning in Social Interaction«. Penguin Education. Harmondsworth, 1973.

- Cohen, Stanley & Taylor, Laurie: »*Psychological Survival*«. Penguin Books. Harmondsworth, 1981.
- Douglas, Jack D. (ed): »*Understanding Everyday Life*«. Routledge and Kegan Paul. London, 1971.
- Ellingsen, Dag: »*Kan vi stole på rettspsykiatrien? Kritisk søkelys på rettspsykiatrien*«. Institutt for kriminologi og strafferett skriftserie nr. 1/87. Universitetsforlaget. Oslo, 1987.
- Garfinkel, Harold: »*Studies in Ethnomethodology*«. Prentice - Hall. Englewood Cliffs, 1967.
- Gottfredson, Michael R. & Hirschi, Travis (eds): »*Positive Criminology*«. Sage Publications. Newbury Park, 1987.
- Hellevik, Ottar: »*Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap*«. Universitetsforlaget. Oslo, 1977.
- Høigård, Cecilie og Finstad, Liv: »*Bakgater. Om prostitusjon, penger og kjærlighet*«. Pax. Oslo, 1986.
- Larsson, Paul: »*Fenomenologisk sosiologi og etnometodologi*«. Upublisert mellomfagsoppgave i sosiologi. Høst, 1987.
- Mathiesen, Thomas: »*Rett og samfunn*«. Pax. Oslo, 1977.
- Mathiesen, Thomas: »*Ideologi og motstand*«. Pax. Oslo, 1979.
- Mathiesen, Thomas: »*Skjellig grunn til misstanke? En studie av forhørsretten*«. Pax. Oslo, 1989.
- Måseid, Per: »*Micro Analyses and Social Structure: Cognitive and Linguistic Models in Sociology*«. I Acta Sociologica. nr. 25, 1982.
- Phillipson, Michael & Rocke, Maurice: »*Phenomenology, sociology and the study of deviance*«. I Rock, Paul & Mackintosh, Mary (ed): Deviance and social control. Tavistock, 1974.
- Ryave, A. L. & Schenkein, J. N.: »*Notes on the art of walking*«. I Turner, R. (ed). »Ethnomethodology«. Penguin. Baltimore, 1974.
- Sartre, Jean-Paul: »*Till frågan om metoden*«. Arkiv forlag. Lund, 1984.
- Sudnow, David: »*Normal Crimes: Sociological Features of the Penal Code in a Public Defender Office*«. I Social Problems. Nr. 12, 1984.
- Sutter, Alan G.: »*Worlds of Drug Use on the Street Scene*«. I Cressey, Donald R. & Ward, David A. (eds): »Delinquency, Crime, and Social Process«. Harper & Row. New York, 1969.
- Taylor, Ian, Walton, Paul & Young, Jock: »*The New Criminology, For a social theory of deviance*«. Routledge & Kegan Paul. London, 1973.
- Taylor, Steven J. & Bogdan, Robert: »*Introduction to Qualitative Research Methods, The Search for Meanings*«. Wiley & Sons. New York, 1984.

BOGANMELDELSER

Strafrecht der DDR: Lehrbuch/von e. Autorenkollektiv unter Leitung von John Lekschas, - 1. Aufl. - Berlin: Staatsverlag der DDR, 1988. - 399 ss.

1. Brynolf Honkasalo, den finska straffrättens okränkta mästare, hävdade att straffrätten är den bästa politiska barometern. Vissa händelser i dagens östblock synes bekräfta detta. Efter att Polen fått en ny regering skall straffrätten reformeras. Händelserna i DDR hösten 1989 kommer säkert inte heller att lämna straffrätten oberörd. Även läroböcker torde kunna uppfattas som återspeglare av tidsandan och den politiska verkligheten. Detta gör varje recension av kanoniserade läroböcker, typ »*Strafrecht der DDR*«, till ett särdeles vanskligt företag. Är det någon mening med att lyfta fram det som kanske ingen mera håller för sant och riktigt? Trots dessa betänkligheter tror jag ändå att det med hänsyn till den tysk-tyska straffrättsutvecklingen kan vara värt mödan att möjligast kortfattat kommentera boken.

2. År 1968 stiftades en helt ny strafflag för DDR. Med utgångspunkt i det nya rättsläget har två omfattande läroböcker publicerats. Den först utkom 1976 (2 upplagan 1978) och bar rubriken »*Strafrecht. Allgemeiner Teil. Lehrbuch.*« Den nu aktuella läroboken utgavs således över 10 år senare. Bägge böckerna är skrivna av författarkollektiv. För 1976 års lärobok fungerade John Lekschas och Joachim Renneberg som helhetsbearbetare och ansvarig redaktion. Därtill kom 18 enskilda författare. Uppställningen är något annan i 1988 års version. Lekschas är ensam ledare för författarkollektivet och man gör för varje kapitel en uppdelning i huvudförfattare och medförfattare. Delvis har samma personer deltagit i bägge verken; till dem hör bl.a. Lekschas, Erich Buchholz och Hans Weber. En annan central källa till DDR-straffrätten utgörs av den sk. paragrafkommentaren till strafflagen, som utkom med en femte upplaga 1987.

Läroboken består av ett förord och 5 kapitel. Trots det för läroböcker modesta sidantalet rör det sig om ett mycket omfattande verk, vilket igen beror på trycktekniken. Bland mängden alternativ och infallsvinklar har jag stannat för några frågeställningar, som hör samman med dogmatik, straffsystem och brottsbegrepp.

3. Den straffrättsdogmatiska forskningen i östtysk tappning har varit nära sammankopplad med begreppet världsåskådning. Det betonas på flera ställen att straffrättsvetenskapen är »ein besonderer Zweig der marxistisch-leninistischen Gesellschaftswissenschaft« (19) och dess forskningsresultat skall enbart uppfattas som »wissenschaftliche Teilelemente der unter Führung der Partei der Arbeiterklasse sich vollziehenden Gestaltung der entwickelten sozialistischen Gesellschaft« (20). Denna koppling till en viss världsåskådning ger som resultat mycket stora krav på straffrättsvetenskapen. Den får en stark sociologisk och politologisk prägel; bl.a. skall »die Gesetzmässigkeiten der Entwicklung des Strafrechts im Sozialismus und Kommunismus« (19) upptäckas och kommenteras. Någon vanlig rättspositivism i form av systematisering och tolkning av regler och principer är det ingalunda fråga om. Detta förklarar delvis den flitiga användningen av straffrätt och kriminalitet utan några som helst problem med cirkeldefinitioner; i socialismen finns det rent objektivt vissa beteenden som inte kan tolereras och därför hör till klassen »brott«. Likaså leder denna form av straffrättsvetenskap till ett nära samarbete med kriminologin. Skillnaden mellan dessa grenar torde vara mer eller mindre obefintlig. Några tvivel på vetenskapligheten hos denna verksamhet finns inte heller: »die Strafrechtswissenschaft ist ein System von wissenschaftlichen Aussagen« (20). Man kan således säga att läroboken strävar efter att integrera straffrätt, filosofi och empirisk samhällsvetenskap. Denna uppgiftsbestämning för straffrättsvetenskapen måste stämpla varje ensam för-

fattare till en lärobok i socialistisk straffrätt som lidande av höggradigt storhetsvansinne. Men för ett kollektiv på 20 personer kan det eventuellt lyckas att integrera straffrätten i en helhetsanalys av samhällets sociala, politiska, kulturella och ekonomiska lagbundenheter. Vad jag kan se uppfyller inte läroboken dessa högt ställda anspråk. För det första har själva den dogmatiska systematiseringen och tolkningen getts oproportionerligt lite ytrymme. Centrala frågor som uppsåt, försök och delaktighet avklaras på några få sidor, vilket betyder att den gamla läroboken fortfarande måste användas. Denna dogmatiska torka är kanske en medveten strävan att hålla distans till den västtyska straffrättsvetenskapen. För det andra håller de »integrerande« avsnitten sig på en liturgisk-pratig nivå, där det nya, kritiska och samtidigt utmanande lyser med sin frånvaro. (Angående en »intern« kritik av boken, se Uwe Ewald i Staat und Recht 1989 s. 947-950).

Samtidigt bör man i rättvisans namn beakta bokens förord, som är av senare datum än själva huvudtexten. Här säger Lekschas att DDR som ett utvecklat socialistiskt samhälle har genomgått och genomgår som bäst stora sociala och ekonomiska förändringar. Straffrätten som en del av denna process går mot allt större individcentrering. Samhället hyser ännu kriminalitetsskapande faktorer och kunskapen om dessa påverkar även straffrätten. Den snabba samhällsdynamiken föranleder Lekschas att konstatera att boken inte uppfyller alla de krav som dagens samhällsutveckling ställer på straffrätten. Detta kan kanske tolkas så att problemen med utgivandet (hösten 1984 hade man enligt uppgift redan hunnit långt) har enligt Lekschas gjort åtminstone vissa avsnitt föråldrade. Måne inte andra avsnittet i kapitel I »Wesen und Funktion des Strafrechts in der Ausbeutergesellschaft« hör till en förfluten tid?

Uppgåelsen med utsugarsamhällets borgerligt-imperialistiska straffrätt inleds med ett antropologiskt sökande efter straffrättens rötter. Redan i sin första uppenbarelsform var straffrätten »Klassenstrafrecht ... Instrument des Staates, von ihm gesetzt und durchgesetzt« (28). Straffrätt och brott är framsprungna ur ett dialektiskt förhållande i staten och idéen om en evig kriminalitet tillbakavisas; i det kommunistiska samhället kommer ju alla orsaker till brott att vara utplånade.

I dagens imperialistiskt-kapitalistiska utsugarsamhällen beror kriminaliteten på konflikter mellan och inom maktlösa och maktägare. Detta konkretiseras först som en politisk straffrätt, vilken definieras som ett medel för att skydda maktförhållanden i samhället. En annan konflikt ligger i den enskildes kamp mot det rådande egendomssystemet. »Wie beim politischen Strafrecht, so gibt es auch hier kein kausal-mechanisches Ursache-Wirkung-Verhältnis zwischen Verbrechen und Strafrecht, sondern ein dialektisches Wechselverhältnis.« (35) Som tredje konflikt och likaså orsak till brott och straff ser man aggressionen mellan individer; fråga är dock inte om någon medfödd egenskap utan »Die Aggressivität einzelner Individuen ist nichts anderes als der ideologische Reflex der Aggressivität der Verhältnisse.« (36) Sålunda är straffrätten ett resultat av konflikter och det är endast socialismen som kan upphäva detta motsatsförhållande.

Monopolkapitalismens sista fas, imperialismen, utvisar en straffrätt med tre tydliga drag: straffrätten stöder öppet monopolet, antalet kriminaliseringar ökat ständigt och systemet uppvisar allt större tendens att fungera ineffektivt. Konkretiseringen sker sedan med hjälp av västtyskt material. Dess straffsystem med klart antikommunistiska tendenser är slumrande fascistiskt. Och en pålitlig tjänare är den normativa skolan som ger skulden ett innehåll av förkastlighet. Situationen blir ännu värre via massbrottsligheten. Genom att kapitalismen inne-

håller strukturer som skapar konflikt och frustration omvandlar den enskilde sin energi till brott.

Det ovan beskrivna är bara korta utdrag ut den politiska liturgi som boken innehåller. Beskrivningen spelar utan tvivel en viktig roll i sammanhanget, eftersom brottsligheten närmast visar på kapitalismens kris och underlägsenhet. Ett samhälle som inte kan komma till rätta med sina kriminella måste vara dåligt. Samtidigt fungerar fiendebeskrivningen som ett slags bakgrund och introduktion till behandlingen av den socialistiska straffrätten; en straffrätt som är en återspeglning av socialekonomiska realiteter, dvs. ett slags överbyggnad. Även denna straffrätt belastas dock av det förflytna. Visserligen har socialismen avskaffat utslagningen och människan fått en ny livskvalité men pga. inre motsättningar och imperialismens anfall uppstår även i socialismen brottslighet. DDR-straffrätten bekämpar och förebygger brott genom att definiera brott och konkretisera straff. Men samtidigt betonas att straffrättssystemet enbart tillkommer en understödjande funktion i samhällsbyggandet. I den mån straffrätten används grundas dess effektivitet på socialismens upphävd klassmotsättningar och resultaten erhålls tack vare ett dialektiskt förhållande mellan avskräckning (repression), samhällsskydd och uppfostran. Detta kompletteras sedan av framställningen i kapitel 5 som bär rubriken »Die Massnahmen der strafrechtlichen Verantwortlichkeit«. Här betonas starkt att straffets huvudfunktion i socialismen är återanpassning av brottslingen. Samtidigt accepteras en viss form av integrationsprevention. I överensstämmelse med detta understryks vikten av att vid straffmätningen ta hänsyn till gärningsmannen som samhällsmedlem.

Här synes mig det paradoxala vara snubblande nära. Det hävdas genomgående i boken att socialismen upphävt brottsorsakerna och straffrätten egentligen spelar en perifer roll för uppnåendet och utvecklandet av det socialistiska samhället. Men samtidigt kan man svårigen värja sig mot intrycket att straffrätten trots allt är något mycket viktigt. Kanske rör det sig om en dialektisk process? Nämda begrepp spelar nämligen en viktig roll i argumentationen kring straffsystemets syfte och berättigande och då närmast som ett slags universalmedel för att slippa ta ställning till straffrättens »evighetsfrågor«. Ett tydligt exempel är generalpreventionen. På ett flertal ställen sägs att det mellan repression och uppfostran (återanpassning) råder ett dialektiskt förhållande. Min tolkning av detta är att mot viss typ av brottslighet hjälper bara hård repression, dvs repressionen är närmast något till imperialismen hörande. Mot all annan brottslighet gäller anpassningen; »Im Unterschied zum Strafrecht aller vorausgegangenen Gesellschaftsordnungen kann das sozialistische Strafrecht mit dem Institut der strafrechtlichen Verantwortlichkeit Ziele verfolgen, die auf die volle soziale Integration der Straftäter in die Gesellschaft gerichtet sind...« (154) Men vad göra med de brottslingar som inte vill bli återanpassade? Och hur tänker man sig att straffsystemet som helhet verkar? På dessa och andra »analytiska« frågor ger boken inget egentligt svar. Som exempel på en mera fungerande dialektik kan nämnas skulden i form av möjlighet att handling annorlunda (§ 5 StGB). Regleringen säges konkretisera »dialektisk determinism« (232). Knappast är denna lösning sämre än mekanisk determinism resp. fri vilja. Ändå hade man väntat sig ett explicit bemötande av invändningen om att människans medvetande också är determinerat av yttre omständigheter.

4. Brottsbegreppet konstrueras i det fjärde kapitlet: »Die Lehre von der strafrechtlichen Verantwortlichkeit«. Framställningen håller sig mycket slaviskt till lagtextens rubriker och indelningar, vilket leder till vissa systematiska inkonsekvenser och oklarheter. Denna »lagbundenhet« torde kunna förklaras med Lekschas' stora inflytande på beredningen av strafflagen.

Två begrepp används som samlingsterm för brottsförutsättningarna, nämligen »die Straftat« och »die strafrechtliche Verantwortlichkeit«.

Det östtyska brottsbegreppet bygger på den gamla tudelningen i objektiva och subjektiva brottsförutsättningar (eller rekvisit). De ovannämnda begreppen torde också svagt anknyta till detta, dvs. »die Straftat« betyder gärningen som objektivi fenomen och »straffrättsligt ansvar« tar mera sikte på gärningsmannens psykiska konstitution; en person har begått en kriminaliserad gärning som han pga. sin skuld måste ta ansvar för. Bestrafningen upphäver sedan den konflikt mellan individ och samhälle som brottet skapat. Först diskuteras de egenskaper som den straffbara gärningen i form av yttre manifestation måste besitta. Härvid förutsätts den straffrättsliga legalitetsprincipen, vilket synes leda till att begreppet »Tatbestandsmässigkeit« ytterst sällan används i det fjärde kapitlet. Enligt en annan tolkning skulle termen de facto utgöra det centrala överbegreppet och framställningen i läroboken bygga på ett slags helhetsbetraktelse, dvs. alla förutsättningarna hör till brottsbeskrivningsenligheten. (Så torde Erich Buchholz i ZStW 1989 s. 943-960 vara att förstå). Jag ställer mig dock tvivlande till denna tolkning, eftersom inget direkt stöd erhålls från själva lärobokstexten.

De uttalade objektiva brottsförutsättningarna är 1) mänsklig gärning (handling eller underlåtenhet), 2) samhällsvidrighet eller samhällsfarlighet, 3) moralisk-politisk förkastlighet, 4) rättsstridighet och 5) straffbarhet.

Handlingen ges en explikation som för tankarna till Wetzels finalism samtidigt som man inte är beredd att dra hans slutsatser. Kausaliteten mellan handling och följd såges uppvisa två sidor; en naturvetenskaplig och en normativ. Men egentligen vill man nog låta kausaliteten enbart omfatta det naturvetenskapliga och som ett slags överbegrepp använda »orsakande«; trots konstaterad kausalrelation är följden inte straffrättsligt relevant ifall fråga inte är om »objektiv pflichtwidriges Verhalten« (195). Denna tankemodell torde ha visst släktskap med den västtyska läran om »objektive Zurechnung«. När är då en brottsbeskrivningsenlig gärning samhällsfarlig resp. samhällsvidrig? Något särskilt upplysande svar erhålls inte. Enligt § 3 StGB föreligger vid formell lagöverträdelse inget brott ifall gärningen är obetydlig, (bagatellartad; »unbedeutend«) med hänsyn till medborgarnas intressen, samhället och gärningsmannens skuld. Som synonym används i läroboken begreppet »Geringfügigkeit«, ett uttryck som inte torde göra saken klarare. Ifall detta materiella krav tas på allvar ges domarkåren rätt stora möjligheter att ur det straffrättsliga systemet utmönstra vissa typer av gärningar; Buchholz säger att § 3 »dient ... einer permanenten »praktischen« Dekriminalisierung im Bereich der Rechtsanwendung« (ZStW 1989 s. 954). Tyvärr innehåller läroboken mycket lite anvisningar om hur detta stadgande bör tolkas och inga anvisningar alls om hur det har tolkats i rättspraxis. Som redan framkommit kompletteras kravet på icke-ringhet hos lagöverträdelsen med kraven på att gärningen skall vara moraliskt-politiskt förkastlig, rättsstridig och straffbar. Beträffande förkastligheten sägs att varje samhällsvidrig eller samhällsfarlig gärning också är omoralisk utgående från den härskande klassens synvinkel. Rättsstridigheten igen är detsamma som »objektives Unrecht« och formellt vid handen när någon straffbestämelse överträtts. (175). Det orätta utesluts ifall någon av i lagen reglerade rättfärdigande omständigheter är tillämpliga på gärningen. Då är gärningen rättsligt accepterad och ofta även samhällsnyttig. Straffbarheten betyder igen att varje brott skall beivras med straffrättsliga påföljder. Slutsats: Ifall en formellt brottsbeskrivningsenlig gärning kan konstateras vara bagatellartad faller brottsbeskrivningsenligheten bort. Detta är däremot inte möjligt beträffande gärning-

gens moraliska dimension; egenskapen följer analytiskt av samhällsvidrigheten eller samhälls-farligheten. De rättfärdigande grunderna utesluter inte brottsbeskrivningenligheten men gör gärningen tillåten. Straffbarheten följer nödvändigt på de andra egenskaperna; däremot kan man på påföljdssidan göra undantag från denna regel. Systemet övertygar inte. När man talar om egenskaper eller förutsättningar finns inbyggt antagandet om att de också kan saknas.

Skuldbegreppet används på tre sätt. I den första betydelsen avses den redan nämnda möjligheten (förmåga och tillfälle) att handla annorlunda; »trotz der ihm gegebenen Möglichkeit zu gesellschaftsgemäsem Verhalten«. Till denna grupp hör tillräkneligheten och vissa skulduteslutande grunder. Den andra användningen kan omskrivas med termen »verantwortungsloses Handeln« och konkretiseras som uppsåt och oaksamhet. Den tredje användningen gäller straffmätningsskulden.

Uppsåtet definieras i anslutning till målinriktat handlande, varvid den villkorliga formen inte riktigt passar in i sammanhanget. Formeln »sich damit abfindet« tolkas med hjälp av begreppen ontologisk möjlighet, vilja och misstanke. Oaksamheten ägnas betydligt större intresse. Man torde kunna skilja mellan tre grupper av frågor kring oaksamheten; a) kunskapen om möjlighetsrelationer och pliktläget; b) existensen av alternativa handlingsmodeller och c) följd och icke följd. Det som regleras i §§ 7 och 8 StGB och följaktligen intresserar, är fall av alternativa handlingsmodeller vartill hör viss negativt värderad följd (skada eller konkret fara). Oaksamhetens grövsta form, »Leitfertigkeit« är medvetenhet om möjligheterna till följd men gärningsmannen är säker på att kunna undvika detta. Man torde även förutsätta att pliktenligt beteende kunnat utföras och också lett till följdens utevaro. Den andra formen tar sikte på medveten pliktövertredelse men bristande kunskap om följden. Här spelar flera faktorer in; gärningsmannens möjlighet till insikt samt möjlighet till pliktuppfyllelse samt hypoteserna om att pliktenligt beteende skulle ha gett följdfrött beteende. Den tredje formen är bristande kunskap om både följd och plikter. I sig följs här det normala mönstret, dvs. gärningsmannen skall ha haft möjlighet till insikt om plikter och risker samt möjlighet till pliktenligt handlande. Det som kommer till är kravet på att okunskapen om plikter skall ha berott på ansvarslös likgiltighet eller disciplinlös inställning. Här riktar läroboken faktiskt rätt från kritik mot den sistnämnda oaksamhetsformen pga. av dess obestämdhet och cirkelnatur. Vid behandlingen av skulduteslutande grunder görs ingen koppling till ovannämnda möjlighetskrav. Detta hade dock varit av nöden, eftersom § 10 StGB explicit anknyter till oförmåga att följa plikter. Bundenheten till lagens systematiska lösningar märks likaså klart vid behandlingen av villfarelsen. Eftersom lagen tiger om rättsvillfarelse tas den i stort inte alls upp. Faktavillfarelse sägs igen utesluta uppsåtet. Tillåtet risktagande, som behandlas i samband med skulden, betraktas igen som en rättfärdigande grund. Detta verkar inte helt konsekvent eftersom risktagande mera hör samman med obetydligheten än med rättfärdigande grunder, typ nödvärn. Omdöme: Lärobokens brottsbegrepp är inte någon särskilt lyckad konstruktion. Det bör vara skillnad mellan lagtextskommentar och rättsvetenskap!

Dan Frände

Helsingfors Universitet

The Death Penalty: World Wide Perspective by Roger Hood. Oxford University Press, 1989, 182 sider, pris: £17,50.

På foranledning af UN's Committee On Crime Prevention and Control har Roger Hood fra universitetet i Cambridge skrevet rapporten »The Death Penalty«. Rapporten foreligger nu i bogform. Den skal indgå i materialet til den 8. UN Congress On the Prevention and the Treatment of Offenders, der finder sted på Cuba fra den 27. august til den 7. september 1990.

Det er ikke første gang, De Forenede Nationer har foranlediget rapporter om dødsstraf udsendt. Tidligere er fremkommet Marc Ancel: *Capital Punishment* (1962) og Norval Morris: *Capital Punishment - Development 1961-65* (1967). Begge disse rapporter bygger på spørgeskemaer udsendt af UN. Sådanne spørgeskemaer er fortsat udsendt til medlemslandene hvert 5. år. Hood lægger imidlertid ikke skjul på, at besvarelserne ikke er nogen sikker kilde. Han har derfor også brugt andre kilder, specielt har han haft adgang til Amnesty Internationals arkiver. Der gøres omhyggeligt i noter opmærksom på kilden til de forskellige oplysninger, bogen indeholder. Det er tydeligt, at der er lagt et meget stort arbejde i at få så sikre oplysninger som muligt frem. Alligevel er det klart, at der fortsat hersker betydelig usikkerhed om, hvorledes virkeligheden ser ud i mange lande.

I bogens 1. kapitel gives en oversigt over den nuværende status for bestræbelserne på afskaffelse af dødsstraffen. Bevægelsen har haft succes i Vesteuropa, hvor den sidste henrettelse fandt sted i Tyrkiet i 1984. Det samme kan med nogen ret siges om de lande, der er udgået fra den vesteuropæiske kulturkreds. Dette gælder således ubetinget Canada, hvor dødsstraffen blev afskaffet i 1972, men også USA, hvor Højesteret i 1972 fastslog, at den måde, dødsstraf blev anvendt på i USA, var forfatningsstridig. Det skøn, der blev udøvet af domstolene ved anvendelsen af dødsstraf var for tilfældig og diskriminerende. Siden 1976 er der imidlertid i 37 enkeltstater i USA gennemført lovgivning, der skulle fastsætte tilstrækkelig nøje kriterier for dødsstraffens anvendelse til at lovgivningen opfylder forfatningens krav. I 25 af disse stater har man efter Hoods oplysning endnu ikke gennemført nogen henrettelse. I Østeuropa kan man også se, at dødsstraffen kommer under diskussion. Østtyskland har afskaffet den, og som en historisk ironisk detalje kan nævnes, at Căușescu i Rumænien inden sin henrettelse nåede at fremsætte forslag om at man i lovgivningen skulle begrænse dødsstraffen til specielle sager vedrørende statens sikkerhed og landets suverænitet.

Endvidere kan der i Sydamerika påvises en bevægelse til fordel for afskaffelsen af dødsstraffen. Det er dog klart, at denne bevægelse forstyrres i tilfælde af politisk magtkamp.

I andre dele af verden ser det ganske anderledes ud.

Den islamiske verdens forsvarer dødsstraf, der er i overensstemmelse med fundamentalistisk retsopfattelse.

I Asien fastholder Japan brugen af dødsstraf som værende i overensstemmelse med befolkningens indstilling. I Folkerepublikken Kina har man i begyndelsen af 1980'erne i forbindelse med store kampagner imod kriminalitet udvidet anvendelsen af dødsstraf. Det samme gælder en række andre asiatiske lande.

I Afrika er det ganske almindeligt, at lovgivningen giver mulighed for at anvende dødsstraf.

Bogens 2. kapitel beskæftiger sig med en udvidet anvendelse af dødsstraffen. Her er det navnlig bemærkelsesværdigt i hvilken grad narkotikaforbrydelser har medført nye dødsstrafmuligheder. Der opregnes nu 22 lande, hvor dødsstraf i visse sager om narkotika er obligatorisk. I Malaysia indebærer besiddelsen af f.eks. 15 gram heroin eller 200 gram cannabis en for-

modning om, at den pågældende er forhandler, og med mindre denne formodning kan modbevises, skal der idømmes dødsstraf. I Singapore er der mulighed for at anvende dødsstraf, hvis der konstateres besiddelse af mere end 3 gram morfin. I Iran er der i 1989 gennemført en ny lov, hvorefter besiddelse af mere end 30 gram heroin eller 5 kg hash gør dødsstraf obligatorisk.

Et er imidlertid, som Hood rigtig bemærker, hvad der står i loven, noget andet er, hvad der sker i praksis. Dette spørgsmål behandles i bogens 3. kapitel, hvoraf det fremgår, at antallet af henrettelser faktisk har været faldende i løbet af 1980'erne – hvis man skal bygge på de oplysninger, der er indsamlet af Amnesty International. Efter dette skulle der hvert år verden over blive henrettet mindre end 1000 personer.

I 1984 vedtog De Forenede Nationers økonomiske og sociale råd 9 beskyttelsesregler til sikring af rettighederne hos personer, der kunne blive ramt af dødsstraf. Hood gennemgår i et af bogens kapitler disse regler og i hvilket omfang, de efterleves i praksis. Et indlysende krav er, at der skal foreligge en ordentlig procedure inden en dødsstraf fastsættes. Alligevel er der i de senere år gennemført love, der har til formål at gennemføre sagerne hurtigere. Dette kan givetvis føre til større usikkerhed i grundlaget for dødsstraffen.

I mange lande er der ikke sikret en tiltalt kvalificeret juridisk hjælp. Dette til trods for at amerikanske undersøgelser har vist, at en af de mest afgørende faktorer for, om en sag falder ud til dødsstraf eller ej, er kvaliteten (og omkostningerne) ved den juridiske assistance.

På den anden side er det vigtigt, at fremhæve, at juridiske garantier ikke løser problemet med dødsstraf. Den omstændighed, at den amerikanske højesteret i 1972 forbød anvendelsen af dødsstraf under den hidtidige lovgivning har som tidligere nævnt medført, at der er gennemført en ny og mere detaljeret lovgivning med flere garantier. Dette har imidlertid igen medført, at den gennemsnitlige tid, der går, fra en dødsstraf bliver ikendt, til den fuldbyrdes, evt. med henrettelse, er forlænget fra 2 til 7 år. Det har været forsøgt, om en sådan udstrækning af opholdet på »Death Row« ikke i sig selv indebar en overtrædelse af den amerikanske forfatnings forbud mod straffe, der er »grusomme og usædvanlige«. Dette har højesteret imidlertid ikke antaget. Det oplyses i øvrigt, at der i Japan har været et tilfælde, hvor en person var under dødsstraf i 33 år.

Det problem, der gav anledning til perioden uden dødsstraf i 1970'ernes USA, nemlig spørgsmålet om, hvorledes man kan anvende dødsstraf i få tilfælde, uden at det antager tilfældighedens karakter og giver anledning til diskrimination, behandles i et selvstændigt kapitel. Hood refererer et stort antal kriminologiske undersøgelser. Resultatet kan sammenfattes derhen, at uanset de bestræbelser, der har været udfoldet for at fastlægge bestemte retningslinier for domstolene, er det fortsat således, at det virker noget tilfældigt, hvilke af de mange gerningsmænd til gerninger, der kan medføre dødsstraf, der faktisk får en sådan dom. Uanset hvilken målestok der anvendes, synes det at være således, at der altid vil kunne påvises tilsvarende sager, der har fået et andet udfald. Racemæssig diskrimination er det heller ikke lykkedes at udgå. Statistikken viser, at en sort morder hvis offer er hvid har en mange gange større risiko for at blive idømt dødsstraf, end tilfældet er i den modsatte kombination.

Et kapitel er helliget spørgsmålet om dødsstraffens afskrækkende virkning. En række undersøgelser udført ud fra forskellige metoder refereres. Ikke overraskende er konklusionen imidlertid, at forskningen ikke har været i stand til at nå så sikre resultater, at forskere med forskellige udgangsforestillinger har været i stand til at opnå enighed. Hood mener dog, med stor forsigtighed, at der er mest, der taler til gunst for dem, der ikke mener, at dødsstraf har nogen afgørende indflydelse på befolkningens sikkerhed.

Endelig indeholder bogen et kapitel om den offentlige mening og befolkningens kendskab til emnet. Almindelige opinionsundersøgelser viser ofte, at der i befolkningerne er flertal for dødsstraf. Nogle har hævdet, at en sådan indstilling ikke kunne ændres, i hvert fald kun ændres meget langsomt, idet individers indstilling til et sådant spørgsmål beror på følelsesmæssige og moralske værdier. På den anden side har det faktisk vist sig, at den offentlige mening kan ændre sig forholdsvis hurtigt. I USA var 63% for dødsstraf i 1953. Andelen faldt til 40% i 1965. I 1986 målte man imidlertid 71% for dødsstraf.

I lande som England og Canada har der været flere forsøg på at få dødsstraffen genindført. Hver gang der er truffet politisk beslutning, har man vidst, at et flertal i befolkningen gik ind for dødsstraf. Alligevel har politikerne modstået presset. I forbindelse med redegørelser for befolkningernes indstilling er der iøvrigt en bemærkelsesværdig oplysning om, at man både i Sovjetunionen og USA og også i et land som Indien har fundet helt overvejende tilslutning til dødsstraf blandt dommere og andre jurister. Den indiske undersøgelse viste tilmed, at der var endnu stærkere opslutning om dødsstraffen blandt andre akademikergupper. Det er klart, at med en sådan indstilling blandt opinionsledere, kan man vanskeligt forestille sig dødsstraffen afskaffet.

Omvendt fremhæver Hood, at når man først i et område som Skandinavien definitivt har afskaffet dødsstraffen, kan man meget vanskeligt forestille sig, at den bliver genindført. Afstandtagen overfor dødsstraf bliver en del af den folkelige bevidsthed. Dette er sikkert rigtigt. Jeg tror, at et forsøg på genindførelse af dødsstraf i nogen af de nordiske lande ville rejse en ægte protestbølge. Hvis denne antagelse er rigtig, viser den på den anden side noget om, hvor lidt man kan bygge på almindelige opinionsundersøgelser. Der kan jo nemlig stadig f.eks. i Danmark laves undersøgelser, der viser stærk tilslutning til dødsstraf på specielle områder.

Samtidig med at jeg læste Hoods bog, læste jeg tilfældigvis et par avisartikler vedrørende dødsstraf. I Berlingske Tidende var der den 29. december 1989 en kronik »Til forsvar for dødsstraf« af chefredaktøren for det russiske tidsskrift »Menneske og Loven«. Vladimir Sirenko fortæller her, hvorledes man i USSR arbejder på en revision af straffelovgivningen, der indebærer en indskrænket brug af dødsstraf. Men netop samtidig er der sket en overordentlig voldsom stigning af grove forbrydelser, herunder voldsforbrydelser. Det nævnes, at antallet af overlagte mord i første halvdel af 1989 steg med mere end ¼ sammenlignet med året før. Sirenko citerer en række læserbreve med reaktion overfor tanken om en liberalisering af straffene. Han fremhæver betydningen af, at et spørgsmål som dette underkastes bred offentlig debat. Det er trods alt Sirenkos forudsigelse, at processen ender med en humanisering af strafudmålingen og en reduktion af antallet af paragraffer som hjemler dødsstraf. Men altså ingen afskaffelse.

I Politiken havde den rumænskfødte forfatterinde Herta Müller et indlæg den 31. december 1989. Herta Müller er rumæner tilhørende det tyske mindretal, men nu bosat i Vesttyskland. Hun beskriver, hvorledes hun er imod dødsstraf. Men samtidig fortæller hun om den angst, rumænere har følt overfor Ciuceanu og hans sikkerhedsstyrke. Overfor truslen om at sikkerhedstropperne skulle befri Ciuceanu og hans kone, finder hun det berettiget, at de blev dødsdømt og eksekveret.

Hun beskriver også, hvorledes frygten vil leve i befolkningen, så længe sikkerhedstropperne sidder i landets fængsler. Forestillingen om den næste masacre vil hænge som et spøgelse over det udstrakte land, skriver hun, og hun fortsætter: »Hvem kan hævde, at denne forestilling, ef-

ter alt det, der er sket, ikke er berettiget? Hvem kan bebrejde folket denne angst? Det kan den, der er for menneskerettigheder, ikke tillade sig.»

Nu drejer det sig jo imidlertid ikke om at bebrejde folk, at de er bange, men om at de giver efter for denne frygt og griber til dødsstraf. Netop i en sådan opgørelsens time er risikoen for helt uforholdsmæssige reaktioner til stede. En fuldbyrdet dødsstraf kan ikke gøres om. Selv om man senere, som vi jo har set mange eksempler på, skulle finde grundlag for at rehabilitere den dømte, hjælper det jo ikke meget.

Hans Henrik Brydensholt

Øster Landsret, København

S. M. Kassin & L. S. Wrightsman. *The American Jury on Trial: Psychological Perspectives*. Hemisphere Publ. Corp., New York, London 1988. 232 s. £25.00 (ill.)/12.00 (paper).

Jurysystemet, själva fundamentet i det amerikanska rättsväsendet, har under de senaste 20 åren hotats av inskränkningar. 1970 bröt Högsta Domstolen en flerhundraårig tradition när man godtog en fällande brottmålsdom, till vilken en jury bestående av endast 6 jurymän (mot traditionellt 12) kommit. Och två år senare fatställdes ett annat fällande juryutslag, som fattats med en majoritet på 9 av 12 jurymän (vilket traditionellt skulle ha inneburit en »hung jury« och ny rättegång).

Eftersom varje år över 3 miljoner amerikaner kallas att tjänstgöra som jurymedlem (att avgöra över 300.000 ärenden, såväl brottmål som tvistemål) har det givetvis också varit en statsfinansiell strävan att begränsa användning av jury. Högsta Domstolen har därvid biträtt en sådan strävan genom att slå fast att vissa civilmål kan anses vara av för komplicerad natur för att avgöras av lekmän. Annars är det en konstitutionell rätt för varje svarande eller tilltalad att på begäran få sin sak avgjord av jury. Och juryn avgör då inte endast till vilken parts förmån avgörande ska ske utan också exempelvis storleken av ett skadestånd eller om dödsstraff ska utdömas. Dessutom kan juryn gå utanför lagen om man anser den vara inadekvat i det enskilda fallet (nullifikationsrätt).

Självfallet ger ett så stort utrymme för lekmän upphov till en återkommande kritik mot systemet, inte minst när ett uppmärksammat mål får ett juryutslag som går emot en opinion eller intressegrupp. När en jury i Texas (1985) dömer Texaco att betala 10 miljarder dollar i skadestånd till ett mindre lokalt oljebolag eller när en helvit jury (1980) frikänner fem Ku Klux Klan-medlemmar, som skjutit ihjäl fem deltagare i en anti-rasistisk demonstration (och sårat ytterligare sju) i Greensboro, North Carolina, hörs givetvis starka röster som ifrågasätter den amerikanska juryns enväldighet. Kritikerna menar att juryn är en kostsam anakronism med en inbyggd mekanism för felslut, att juridiken är för svår för jurymän i civilmål och att de i brottmål låter sig styras av känslor och fördomar.

Men försvararna är i majoritet: Juryn representerar det allmänna rättsmedvetandet och en förutsättningslös utgångspunkt – det finns inget som kan ersätta det sunda förnuftet när det gäller att värdera de båda sidorna i en konflikt.

Till försvararna hör psykologiprofessorerna Kassin och Wrightsman, som ur ett psykosociologiskt perspektiv granskat juryns fördelar och nackdelar. Kritikernas påstående att juryn saknar erforderlig kompetens avfärdar författarna med att det ankommer på parterna och inte minst på rättens ordförande att göra rättsfrågan så enkel att även en juridiskt oskolas person

kan avgöra den. Kassin och Wrightsman menar vidare att folk i allmänhet har en god förmåga att övervinna sina fördomar när de deltar i en jury. Ålder, kön, klasstillhörighet etc. slår inte igenom annat än när saken står och väger. Däremot har politiska och moraliska värderingar en betydande inverkan om målet i fråga – som exempel vid våldtäkt eller utdömande av dödsstraff – har just sådana dimensioner.

Vad man kan göra för att minska de personliga värderingarnas influens är framför allt ett effektivare urval av jurymän. Uppfattningen att varje mål har sin »idealjury« för vardera parten har det senaste decenniet skapat en veritabel industri, där parterna hämtar hjälp från konsulter i psykologi, sociologi etc för att bäst kunna utnyttja sin rätt att diskvalificera »partiska« jurymedlemmer. Kassin och Wrightsman understryker samtidigt att det »vetenskapliga« juryvalet inte kan drivas hur långt som helst, eftersom det trots allt är bevisens styrka som avgör utgången och då det inte med säkerhet går att förutsäga hur en viss person kommer att fungera i en jury. När 12 för varandra tidigare okända personer ska träffa ett enhälligt beslut träder en speciell dynamik i funktion – just genom enighetskravet (som uppnås i ca. 95% av fallen), framtvingas en allsidig belysning av bevisfrågorna. Därför är det också helt förkastligt att börja rucka på detta krav (medan det däremot är mer tveksamt om 12 är det perfekta talet för en jury – mycket talar för att det aktiva deltagandet och därmed dynamiken är bättre i en något mindre grupp).

Juryns problem är i övrigt inte specifika – den står inför samma svårighet som varje domare: Att värdera bevisning och relatera den till ett beviskrav.

Försök att i efterhand kvantifiera beviskravet i brottmål – att göra det under överläggningen är inte tillåtet (!) i amerikansk rätt – har visserligen visat att juryn upprätthåller ett lägre krav än juristdomare (ca. 80% jämfört med ca. 90%). Men utöver detta – och att det också visat sig att jurymän är mer benägna än domare att godta invändningar om nödvärn – finns det föga som gör de förra mindre lämpade än de senare att värdera bevisning. Med detta konstaterande går Kassin och Wrightsman i sin redogörelse igenom de vanligaste svårigheterna vid bevisvärdering, bl.a. oförmågan att skilja mellan en persons allmänna trovärdighet och hans tillförlitlighet som vittne, identifieringar som anses vara säkra, irrelevant (eller otillåten) bevisning som ändå blir beaktad etc. Att jurysystemet bör behållas och att det kan förbättras genom bättre hjälp från juristerna och mer hjälp från experter såsom vittnespsykologer, är författarnas slutsats. För en svensk läsare med Palme-målet i färskt minne fungerar boken dock sämre som en lovsång till lekmannainflytandet, snarare understryker dess slutsatser vad tingsrättsdomen mot Christer Pettersson visade: Att lekmannadomare tillämpar ett lägre beviskrav och/eller övervärderar identifikationsbevisning.

Christian Diesen
Stockholms Universitet

Leon Radzinowicz – Roger Hood: A History of English Criminal Law and Its Administration from 1750. Volume 5. The Emergence of Penal Policy. London. Stevens & Sons 1986. 1101 pp.
1. Fråga är om femte bandet i en serie som behandlar den engelska straffrättens historia. De fyra första banden har ensam skrivits av *Leon Radzinowicz* – känd professor och långvarig ledare för Kriminologiska institutet vid Cambridge universitet. De fyra första banden utkom mel-

lan åren 1948-1968. Medförfattare till det femte bandet är *Roger Hood*, professor vid Oxfords All Souls College.

Alla seriens band är monumentala i sin grundlighet och omfattning. Så innehåller t.ex. den nu aktuella boken en bibliografi på 258 sidor. Resultatet av denna grundlighet och noggrannhet blir att serien (minst) utgör en utomordentligt viktig sekundärkälla för den som är intresserad av ifrågavarande tidsepoks historia.

I det nu aktuella bandet riktas intresset mot en tidsperiod som inleds på 1830-talet och avslutas med första världskrigets utbrott. Författarna säger i förordet att under denna period föddes såväl kriminologin som kriminalpolitiken. Enligt dem har intresset för att utforska tidsperioden ökat av det faktum att det då rådde en växelverkan mellan England, kontinenten och USA. Författarna ser periodens historia som en berättelse om återkommande dilemman, av vilka flera fortfarande är aktuella.

2. Radzinowicz och Hood redogör inte för arbetets mål eller metodiska synvinkel. Historieforskaren *David Philips* har betecknat den i Radzinowicz tidigare arbeten omfattade metoden enligt följande: En modern kriminolog riktar sitt intresse mot frågan hur det moderna engelska systemet har utvecklats. För Radzinowicz har reformerna inneburit framsteg och han har inte uppmärksammat samhällets socialhistoria. Se Philips i antologin Stanley Cohen – Andrew Scull (eds), *Social Control and the State*, 1986 (1983), s. 51-52. (I denna bok presenteras den sk. revisionistiska historieskrivningen, som i många avseenden avviker från Radzinowicz uppfattning, som bygger på tron på fortsatt framåtskridande).

Det är mycket givande att jämföra Radzinowicz och Hoods arbete med den ungefär samtidigt utgivna monografin *Punishment and Welfare. A history of penal strategies*, 1985, skriven av *David Garland*, kriminolog vid Edinburghs universitet. I böckerna behandlas fenomen som till väsentliga delar härrör från samma tidsperiod, men både forskningsmetod och -uppgift skiljer böckerna åt.

Garland separerar tidsperioderna 1865-1895 och 1895-1914. Under den förstnämnda perioden formades det sena viktorska straffrättssystemet. Under den senare uppkom enligt Garland det moderna påföljdssystemet. (Han använder beträffande det moderna helst termen »penalty» istället för »penal system«). Garland anser sig i första hand använda en historisk metod och i arbetet dominerar förklaringen av hur det moderna påföljdssystemet uppkom.

I en artikel skriven tillsammans med *Peter Young* uppställer Garland som målsättning att man i forskningen av påföljdssystemet bör komma bort från penologin och i stället närma sig en analys av ifrågavarande sociala system: se deras inledning i antologin Garland – Young (eds), *The Power to Punish*, 1983, s. 1-36. Garland nöjer sig inte med att söka förklarande faktorer enbart från straffideologin. Däremot för Radzinowicz är det i första hand ideologiska förändringar som förklarar utvecklingen (se förutom serien om den engelska straffrättshistorian även monografin Radzinowicz, *Ideology and Crime*, 1966).

3. Radzinowicz och Hoods arbete består av nio delar. Den första delen behandlar sökandet av brottslighetens rötter och då närmast uppkomsten av den positiva skolan under 1880-talet samt skolans inflytande (som t.ex. lombrososkolans uppkomst och fall).

Englands brottslighet och dess utveckling tas upp i andra delen. Den registrerade brottsligheten minskade från 1860-talet till århundradets slut. Samtidigt som författarna inte tar klart ställning till orsakerna till denna gynnsamma utveckling anger de som en central förklaringsgrund förbättrandet av de sociala förhållandena samt det extensiva bruket av förvisning

(transportation) som påföljd (se s. 123). Kriminalpolitiskt fick utvecklingen den effekten att man vid brottspreventionen ville fästa huvudvikten vid olika kategorier av (återfalls)förbrytarna: »the young potential recidivist, the habitual offender, the confirmed vagrant, the chronic inebriate and the inadequate feeble-minded» (s. 129).

I bokens senare delar behandlas utförligt de kriminalpolitiska åtgärder som planerades och förverkligades med avseende på nämnda kategorier av brottslingar. Bl. a. utreds ibruktagandet av och internationella reaktioner på den obestämda påföljdsformen »preventive detention», som var avsedd för vaneförbrytare (se särskilt s. 277-278). Den nya påföljdsformen fick inget betydande fotfäste i praktiken. Radzinowicz och Hood konstaterar helt allmänt att engelsmännen var för bundna till den klassiska skolans rättvisetänkande och omfattade aldrig helhjärtat de positivistiska teorierna (s. 287).

Särskild uppmärksamhet förtjänar det 10 kapitlet rörande svagsinta (feeble-minded) förbrytare: »eugeniken trängde in i straffrätten». Idag när gentekniken möjliggör ingrepp i människans arvs massa är det viktigt att utgående från historiskt material inse vilka kränkningar av människovärdet och andra personliga rättigheter eugenikens åtgärder kan leda till. *Charles Gorings* år 1908 färdigställda undersökning *The English Convict* utgör diskussionens teoretiskt viktigaste bakgrund. (Se kap. 10 samt s. 20-33).

I verkets 12 kapitel behandlas de reformer som genomfördes beträffande unga vuxna förbrytare (young adults), dvs. förbrytare i ålder mellan 16-21 år. Det engelska Borstal-systemet, som då skapades, fick omfattande positiv internationell uppmärksamhet (se särskilt s. 395-397).

I bokens femte del granskas de specialfrågor som hör samman med politiska brottslingar. I den följande eller sjätte delen ges »penal servitude» benämnda straffart en omfattande behandling; både straffartens utveckling och dess karaktär som alternativ till förvisning tas upp. Jämförd med normalt fängelsestraff (imprisonment) fick den nya påföljdsformen rätt liten betydelse (se statistiska uppgifter s. 775-777). Fängelsestraffet utdömdes för högst två år och det verkställdes i lokala fängelser. Däremot måste påföljden »penal servitude» utdömas på minst fem år (minst sju år åt återfallsförbrytaren) och verkställigheten skedde i anstalter för straffångar (convict prisons).

Bokens sjunde del bär rubriken »Beyond Incarceration». Här behandlas eftervården och alternativen till fängelsestraff. Home Office konstaterade 1880 att målsättningen var att till domstolarnas förfogande utveckla ett så brett urval av straff som möjligt, varvid fallens olikhet kunde beaktas. De påföljdsoptioner som då framkom skulle komma att utgöra grund för det reformarbete som förverkligades följande århundrade (s. 618).

Ibruktagandet av »probation order»-påföljden 1907 väckte stor internationell uppmärksamhet. På den europeiska kontinenten genomfördes ett system för villkorlig dom, som enligt författarna mera liknar det engelska »recognizance» än »probation»-systemet. I boken förklaras den ringa framgången för »probation» med att den kontinentala kriminalpolitiken starkt stödde sig på vedergällningstanken (s. 643).

Verkets åttonde del behandlar diskussionen som fördes kring dödsstraffet och kroppsstraffen samt avståndet från dessa straffformer. Så erbjuder t.ex. filosofen *John Stuart Mills* motivering för dessa straffarter förvånande läsning (se s. 685-686 och 711).

Den avslutande nionde delen bär rubriken »Distributing Justice». Här ges tidiga strävanden efter att reglera straffmätningen en omfattande granskning. Dessa försök innehåller intressan-

ta anknytningspunkter till dagens internationella diskussion. Bl.a. ifrågasattes i ett uttalande från 1867 den lindriga straffnivån för brott mot person och då i jämförelse med att egendomsbrotten bestraffades absurt strängt (s. 742).

4. I författarnas epilog konstateras att den undersökta tidsperioden bevisar en rätt massiv rörelse bort från frihetsstraff och en växande misstro till asylumteorin. Detta bidrog enligt Radzinowicz och Hood till att skapa en optimistisk syn på utvecklingen av brottslighet och dess kontroll, en optimism som kännetecknade den kriminalpolitik som fördes mellan världskrigen (s. 778). – Det återstår att se om serien fortsätts med ett verk rörande tiden efter första världskriget (jfr den färska historien om britisk kriminologi ända till året 1987: Paul Rock (ed.), *British Journal of Criminology*, Vol. 28 No. 2 1988).

Raimo Lahti

Helsingfors universitet

Willem de Haan: The Politics of Redress. Crime punishment and penal abolition. Unwin Hyman. Worcester 1990.

Jag vet inte om det skall tolkas som ett utslag av dansk humor att redaktören för Ntfk sände recensionsexemplaret av denna bok till mig – eller är det frågan om ett diskret sätt att göra en seniorkriminolog uppmärksam på vad som nuförtiden är moderiktigt?

Hur som helst, att läsa igenom boken var inte bortkastad möda, inte heller särskilt frustrerande. Willem de Haan har tagit sin uppgift på allvar och försöker lägga fram en egen helhets-syn på basen av tidigare artiklar och en mängd litteratur, som fyller notapparat och litteraturförteckning. Författaren är abolitionist och vill ersätta det nuvarande kriminalpolitiska systemet med ett helt nytt system. »Redress»-begreppet, som förekommer i boks titeln och som alltså här avser något slags återställande eller åtgärdande av en problematisk situation, definieras först i bokens sista kapitel: Det gäller att avstå från sådana äldre definitioner, som ger ett problem etiketten sjukdom, brott etc., och i stället på basen av en grundlig analys av situationen hitta en för just detta problem lämplig lösning. Äldre kulturers erfarenheter av olika slags problemlösningar bör utnyttjas.

Men innan författaren presenterar dessa rekommendationer går han igenom de nuvarande kriminalpolitiska ideologierna. Till den kritiska kriminologins last lägger han att den enbart är intresserad av vissa brottstyper, speciellt ekonomisk brottslighet, i stället för att ställa frågan om straffande överhuvud är berättigat. Den nyklassiska kriminalpolitiken har, enligt författarens uppfattning, enbart sysslat med frågan om rättvis proportion mellan gärning och straff. Den liberala kriminalpolitiken har tvingats uttömma sina krafter i kampen mot den allt hårdare straffmentaliteten.

Författaren bygger av naturliga skäl sina bedömningar på förhållandena i sitt hemland, Holland. Han utgår sålunda axiomatiskt från att fängtalet växer och straffmentaliteten tilltar, som ett universellt fenomen. En nordisk läsare kan inte utan vidare skriva under dessa teser; åminstone i Finland går ju fängtalet stadigt nedåt, till stor del på grund av den liberala kriminalpolitiken. Och i Norden är det faktiskt inte särskilt vanligt att i tecknet av något slags söningsideologi se som straffets uttryckliga och enda uppgift att låta ett visst mått av lidande uppväga det onda som brottet inneburit. Måne vi inte i Norden fortfarande förväntar oss att straffsystemet skall vara ändamålsenligt?

Även i Norden finns förstås abolitionister, framförallt i Norge. Det är inte svårt att sympatisera med deras humana och idealistiska attityder. Men så snart man börjar fundera på hur det abolitionistiska problemlösandet skall gå till i andra fall än sådana okomplicerade brott mot individer som t.ex. stöld och misshandel, inställer sig svårigheterna. Åtminstone duger inte svaret att flertalet brott kan strykas ur strafflagen och ersättas av administrativa påföljder; vi vet redan vad ett sådant utbyte av enbart påföljdens namn kan innebära. Än mindre acceptabel är repliken »det där får väl juristerna reda ut på något sätt«!

I Finland har de abolitionistiska strömningarna i kriminalpolitiken närmast begränsat sig till de förhållandevis framgångsrika strävandena att introducera olika slag av förlikning – dock inte utan bittra interna dispyter om huruvida det alls skall anses acceptabelt att härvid verka inom ramen för det nuvarande systemet.

Lägger författaren fram konkreta förslag? Han avvisar resolut tanken på att finna användbara modeller i det förflutna. Den bland amerikanska abolitionister populära kubanska modellen står inte heller till förfogande – Kuba har redan för länge sen övergett den lösningen och infört ett sedvanligt domstolssystem. Såvitt jag vet har de s.k. kamratdomstolarna i de europeiska socialistiska länderna gått ett liknande öde till mötes.

Författarens egna visioner förblir sålunda försiktiga och vaga. Intrycket av att han vill se sig själv som företrädare för en moraliskt överlägsen ståndpunkt kvarstår dock.

Här har vi, som har klandrats för att vara »nyklassiker« (i Norden ett ofta slarvigt använt, oklart begrepp), gjort vårt bästa för att åstadkomma ett mer rationellt system, lindrigare straff, fler påföljder i frihet och allt tommare fängelser samt försökt förbättra offrets ställning. Är alla dessa bemödanden då fåfänga, eftersom vår grundläggande utgångspunkt en gång för alla varit oriktig? Kan vi då ens trösta oss med att vi, liksom abolitionisterna, haft som mål att minska lidandet i samhället?

Inkeri Anttila
Helsingfors

Wilhelm Gallas: Studien zum Unterlassungsdelikt. Decker & Müller. 95 sider.

Fremstillingen indeholder 2 af forfatterens tidligere ikke-offentliggjorte værker. Den første fremstilling, »Das Wesen des strafrechtlichen Unterlassens und seine Stellung im System der Verbrechenslehre«, omhandler de egentlige undladelsesdelikter, som består i undladelse af at opfylde en påbudsnorm. Strafbarheden forudsætter altid her selvstændig lovhjemmel, der tager sigte netop på undladelsen. Den anden fremstilling, »Die Garantenpflicht des Unterlassungstäters«, omhandler de uegentlige undladelsesdelikter. Det drejer sig om tilfælde, hvor loven beskriver strafbare positive handlinger, således overtrædelse af forbudsnormer, men hvor man ved fortolkning retligt sidestiller en undladelse med den i straffebestemmelsen beskrevne positive handling.

I den første fremstilling rejser forf. spørgsmålet om den strafbare undladelses væsen, og diskussionen fører her i retning af selve begrundelsen for den strafbare undladelse.

Forf. anfører således, at en undladelse kan begrundes såvel internt som eksternt.

Den interne begrundelse ligger i, at undladelsen er blevet realiseret ved selve den undladendes person. Til belysningen af dette anvender forf. andet end traditionel jura, idet han benytter

dele af den af Sigmund Freud udviklede lære om ubevidste fortrængninger og underbevidsthedens betydning. Genstanden for de fortrængte drifter er, anfører forf., indholdet af det konkrete handlingspåbud.

Efter en almen psykologisk inddragelse i tilfælde, hvor en adfærd kan karakteriseres som en undladelse i vid forstand, inddrages på ny den strafferetligt relevante undladelse, og herved er forf. nået til den externe begrundelse: Konstateringen af, at der foreligger en undladelse, er således resultatet af retsordenens sammenligning mellem den faktiske adfærd og en tænkt adfærd.

Spørgsmålet om, hvorvidt der foreligger en undladelse, skal ses fra retsordenens synspunkt. Kærnepunktet er, at den handling, som retsordenen forestiller sig og dermed forventer, er udeblevet. Den strafferetlige undladelse er således et tankebillede, og bedømmelsen vil derfor altid kun kunne resultere i en sandsynlighedsdom.

Forf. bibringer dernæst nogle betragtninger omkring undladelens sociale indhold. Forf. anfører bl.a., at undladelens sociale betydning, for hvis skyld det strafferetlige indgreb finder sted, ligger i udeblivelsen af handlinger, hvis foretagelse afhænger af det normale forløb i samfundslivet.

Disse betragtninger forekommer langt mere præcise som *begrundelse* for at strafsanktionere undladelser, idet tanken ledes hen på de i oplysningstiden udviklede straffeteorier om statens motiverede dannelse med deraf følgende ukrænkelige love og straffens sociale nyttehensyn.

Efter forf.'s færdiggørelse af fremstillingen »Die Garantenpflicht des Unterlassungstäters« er der i StGB § 13 indsat en bestemmelse, der regulerer de uegentlige undladelssedeligheder. Herved har den vesttyske lovgiver vedkendt sig problemet ved de uegentlige undladelssedeligheder, idet ligestillingen af passiv og aktiv gerningsmåde er bragt til udtryk i loven.

Bestemmelsen lyder således:

§ 13 Begehen durch Unterlassen. 1) Wer es unterlässt, einen Erfolg abzuwenden, der zum Tatbestand eines Strafgesetzes gehört, ist nach diesem Gesetz nur dann strafbar, wenn er rechtlich dafür einzustehen hat, dass der Erfolg nicht eintritt, und wenn das Unterlassen der Verwirklichung des gesetzlichen Tatbestandes durch ein Tun entspricht.

Som det vil fremgå, overlader straffebestemmelsen det til retsanvendelsen at afgøre, hvornår en undladelse ved fortolkning retligt kan sidestilles med en positiv handling. »Die Garantenpflicht des Unterlassungstäters« udgør derfor også i dag et væsentligt fortolkningsbidrag hertil.

Retspligten til at handle forudsætter, at gerningsmanden indestår som garant for afværgelsen af en følge, og forf. tager sit udgangspunkt i kontrakt som ansvarsgrundlag.

Personer kan her ved garantens overtagelse af en bestemt stilling udsætte sig selv for større farer, end de ellers ville have gjort i tiltro til garantens dygtighed. Som eksempel nævnes, at den, der som livredder overvåger kapsvømning, indtager en garantstilling til afværgelse af drukneulykker.

Ligeledes indtager den, der som erfaren alpinist leder en bjergekspedition, en garantstilling til afværgelse af legemsskade.

Handlepligten kan endvidere følge af lov. F.eks. har forældre ifølge BGB § 1626 en omsorgspligt over for deres børn, der går ud på at forhindre legemsskade og livsfare.

Forf. anfører dernæst, at handlepligten kan opstå som følge af forudgående farlig virksomhed. De farekilder, som garanten er ansvarlig for, har han pligt til at kontrollere og herved for-

hindre, at fremmede retsgoder lider skade. Dette gælder for ejeren eller besidderen af maskiner, elektriske installationer og farlige indretninger i øvrigt.

Det skal bemærkes, at retspligtteorien eller garantlæren ikke anerkendes i dansk strafferetlig teori. Læren forkastes som uholdbar ud fra den betragtning, at der ikke altid kan påvises specielle regler uden for straffebestemmelsen, der foreskriver en bestemt handlemåde. Når passiviteten straffes i visse tilfælde, er det ofte således, at den ønskelige aktivitet herved fastslås som en retligt sanktioneret pligt. Herved fører retspligtteorien til en cirkelslutning.

Med disse bemærkninger in mente kan hele bogen med udbytte læses af enhver, der interesserer sig for undladelsesdelikter – såvel de egentlige som de uegentlige.

Mette-Lise Houman

Handelshøjskolen i København

Maria Henriette Abel: Vergewaltigung. Stereotypen in den Rechtsprechung und empirische Befunde. Beltz Verlag. 1988.

I en knap 300 sider stor rapport foretager Maria Abel en indholdsanalyse af 31 offentliggjorte og 83 ikke-offentliggjorte voldtægtsdomme. Dommene er afsagt ved vesttyske domstole i perioden fra midten af 1970'erne til slutningen af 1980'erne.

Fremstillingen af de 114 domme, som udgør hovedparten af rapporten, er en deskriptiv gennemgang på grundlag af en model, forfatteren selv har skabt med det formål at undersøge følgende hypotese: De huller, der findes i lovgivningen vedrørende straf for voldtægt, udfyldes af domstolene med hverdagsteorier og værdiforestillinger om mænds og kvinders adfærd i bestemte situationer. Med hverdagsteorier mener Abel antagelser om virkeligheden, som ikke er empirisk efterprøvede. Værdiforestillingen supplerer hverdagsteorien med en stillingtagen til, om den antagede tilstand er god eller dårlig.

Hypotesen går videre ud på, at dommerne særligt knytter bestemte egenskaber til manden, nemlig aktivitet, aggressivitet og dominans, medens kvinden forventes at være passiv, tilpænsningsdygtig, ængstelig og følelsesladet. Når domstolene i sin lovanvendelse implicit bygger på disse antagelser indskrænkes kvindens handlemuligheder i hverdagen til fordel for mandens.

Præsentationen af hypotese og undersøgelsesmateriale, samt en fyldestgørende deskription optager bogens første 200 sider, hvilket forekommer læseren at være meget. Noget tyder på at denne del af arbejdet også har overvældet forfatteren for der er herefter kun kondition til ca. 70 siders vurdering af dommeradfærdens legitimitet og rimelighed samt til formulering af krav om ændringer.

Trods sit ringere omfang er det vurderende arbejde velunderbygget, interessant og ligeså systematisk og overskueligt som deskriptionen.

Analysearbejdet har ført frem til en bekræftelse af alle væsentlige elementer i hypotesen. Det er i sig selv interessant, at de spørgsmål og problematikker, dommerne rejser i præmisserne afspejler bestemte kønsrelaterede forventninger til såvel offers som gerningsmands adfærd. Det er endvidere interessant, at forskellige dommere bruger samme faktum som argument både for og imod et bestemt resultat. Vurdering af offerets/vidnets troværdighed, herunder om der foreligger falsk anmeldelse, har en plads i de fleste domme. F.eks. er den kendsgerning, at et offer bruger p-piller anvendt som argument *for* at der foreligger falsk anmeldelse og i ca. ligeså mange tilfælde er p-pillen brugt som argument *imod* at der foreligger falsk anmeldelse. Ligeledes er den kendsgerning, at offeret græder i retten brugt som argument for troværdighed og det

modsatte og det er anvendt som argument for troværdighed, at offeret har anmeldt voldtægten til politiet straks, ligesom det i andre tilfælde har været et argument, at der først er sket anmeldelse senere.

For gerningsmandens vedkommende findes der eksempler på at det er en formildende omstændighed, at der alene var tale om behov for tilfredsstillelse af et seksuelt behov. Men det er også brugt som argument for en mildere straf, at gerningsmanden nærede kærlige følelser overfor sit offer.

Abel understreger gang på gang, at der ikke er nogen indre sammenhæng i hvornår et faktum anvendes i præmisserne som argument for det ene eller det andet. Det ser ud til at være fuldstændig vilkårligt hvornår et faktum, som iøvrigt ikke ifølge lovgivningen er tillagt nogen retlig betydning, bliver udslagsgivende for om retten tror på et vidne. Denne vilkårlighed gælder ifølge forfatteren både i rettens stillingtagen til skyldsspørgsmålet og i strafudmålingen.

Efter at have afdækket hverdagsteorier og værdiforestillinger i lovanvendelsen stiller Abel det interessante spørgsmål: Svarer dommernes hverdagsteorier til virkeligheden? Hun har f.eks. konstateret, at dommerne generelt antager at voldtægtsforbrydelsen hænger sammen med et overfald, at gerningsmand og offer ikke kender hinanden på forhånd og at offeret bør gøre aktiv modstand under hele forbrydelsen. Disse antagelser sammenholdes med forskellige empiriske undersøgelser, som har vist, at i ca. en tredjedel af de voldtægtstilfælde, som er politiet bekendt, har der været tale om overfald, i et flertal af alle voldtægtstilfælde har der været en form for forudgående kommunikation imellem gerningsmand og offer samt at i et flertal af tilfældene har offrene oplevet at der forelå en umiddelbar livstrussel og på trods heraf har 50-80% af offrene ydet en aktiv modstand (forskellige undersøgelser har ført til forskellige resultater i dette spørgsmål). Forfatteren påpeger i øvrigt, at modstand er u hensigtsmæssigt, fordi det skærper den faresituation, der foreligger, og generelt ikke fører til at gerningsmanden opgiver voldtægten.

En dansk undersøgelse (Voldtægt – på vej mod en helhedsforståelse, Carstensen m.fl.) har vist, at knap 60% af lidt under 200 voldtægtssager, hvoraf nogle førte til frifindelse, havde overfalds karakter. Den danske undersøgelse har ikke målt antallet af tilfælde med fysisk modstand, men forklarer hvorfor fysisk modstand ikke altid er det, kvinder griber til i en presset, angstfyldt situation (se endvidere herom: Gitte Spies i Kvinnerettslige studier nr. 25). Af dansk litteratur kan endvidere henvises til: Henning Beier: Voldtægtsforbryderen-Voldtægtsforbrydelsen, hvor meget af det empiriske materiale, som Abel anvender, omtales.

Abel peger på forslag til ændringer af den eksisterende tilstand på forskellige områder: Offeret skal have partstatus, offeret skal have retsmidler imod hvad hun opfatter som forkert retlig vurdering af faktum, der skal være forbud mod omtale af offerets sædvanlige seksualadfærd, straffelovens voldtægtsparagraffer skal suppleres med en liste over hvilke forhold, der må have strafformildende virkning.

Det fremgår ikke af Abels bog om spørgsmålet om kriminalisering af uagtsom voldtægt har været overvejet som et muligt middel til at fremme et mere realistisk kønssyn i domstolene, ligesom der ikke er søgt efter forklaringer på hvorfor dommere vurderer, som de gør. Der foreligger således f.eks. ingen oplysninger om dommernes køn, deres sociale baggrund m.v. Et godt supplement til de oplysninger, bogen indeholder, havde det været, at også frifindende domme og deres præmisser indgik.

Janet Colaizzi: Homicidal insanity, 1800-1985. The University of Alabama Press, Alabama, 1989. 182 sider. 23.95 US\$. ISBN 0-8173-0404-5.

Bogen omhandler især den anglo-amerikanske retspsykiatri historie, men også franske og tyske psykiatere er nævnt. Forfatteren er historiker, og hendes centrale tese er at »from the beginning, psychiatrists have associated homicidal insanity with certain psychiatric phenomena«.

Med denne tese – og med bogens titel – mere end antydes, at der skulle findes en særlig form for sindssygdom, der kun eller især ytrer sig ved drabelig adfærd. Dette forekommer en nutidig dansk retspsykiater uheldig, og medhold får man i kapitel 3 i et citat fra 1858: »The existence of homicidal insanity ought never to be admitted without the proof of other symptoms of mental disease« (Bucknill og Tuke: *A Manual of Psychological Medicine*).

Psykiaterens opgave – at forsøge at adskille »mad« fra »bad« – har gennem årene givet anledning til megen debat, blandt andet i 1843, i sagen om drabet på en sekretær til den engelske premierminister. Gerningsmanden McNaughton var åbenlyst sindssyg, og det offentlige røre om sagen gav anledning til udformningen af de såkaldte McNaughton regler, hvorefter sindssygdom kun med visse specificerede tillægskriterier fritager for straf. De herved stadfæstede principper har op til vore dage haft stor vægt i anglo-amerikansk retsområde, så man kunne have ønsket at forfatteren havde refereret den afgørende sag og dens konsekvenser i stedet for blot at forudsætte den bekendt.

Forfatterens andet hovedemne er spørgsmålet om psykiaternes kompetance til at forudsige farlighed. I USA har siden 1960, anføres det, »farlighed« frem for behandlingsbehov været det fremherskende kriterium for tvangsindlæggelse af sindssyge. Tarasoff sagen endte i 1976 med at sagsøgerne fik medhold i deres påstand om at en psykiater burde have forhindret et drab ud fra sit professionelle kendskab til gerningsmanden. Hermed er der skabt præcedens for at det er psykiaternes juridiske ansvar at holde farlige sindssyge væk fra normale borgere, skriver Colaizzi. En samtidig udvikling i retning af at sikre patienter mod behandlings overgreb fra psykiatere har ikke gjort det lettere for fagets udøvere. Det er interessant i hvor høj grad de nævnte forhold er parallelle til den hjemlige situation, der er tilspidset med den nye Lov om frihedsbevarelse og anden tvang i psykiatrien.

Bogen igennem refereres nøgternt-køligt fra de mange, mange kilder, men savnet af et personligt engagement hos forfatteren giver indholdet et opremsende præg. Dertil behandles psykiatriske og medico-legale begreber så løst, at man får en mistanke om at forfatteren mangler de nødvendige forkundskaber for en seriøs fordybelse i det komplicerede stof.

Samlet opnås således kun et overfladisk bekendtskab med skiftende tiders retspsykiatriske fagområde, tankegang, teoridannelse og praksis.

Peter Gottlieb

Sct. Hans Hospital, Roskilde

Hans-Heinrich Jescheck: Lehrbuch des Strafrechts, Allgemeiner Teil. Duncker & Humblot, Berlin, 1988, 4. udgave. ISBN 3-428-06410-0, 48 + 931 sider.

Forfatteren er tidligere professor ved Freiburg Universitet og direktør for Max-Planck-Instituttet for udenlandsk og international strafferet, nu præsident for Association Internationale de Droit Pénal. Bogen er en gennearbejdet og betydeligt udvidet udgave i forhold til 3. udga-

ve fra 1977. Som allerede bogens store sidetal – heraf 100 sider litteraturliste og stikordsregister – antyder, er der tale om en særdeles grundig gennemgang af tysk strafferets almindelige del. Bogen giver dels en meget klar og forståelig fremstilling af forfatterens egne fortolkninger, herunder deres begrundelse, og en lige så klar fremstilling af de afvigende fortolkninger, der har været fremført. Umiddelbart kan omfanget for en skandinav virke noget afskrækkende. Det bør derfor fremhæves, at fremstillingen af mange centrale emner, f.eks. forsætsbegreberne og den faktiske vildfarelse s. 266-283, både er klar, præcis og rimeligt kortfattet. Hertil bidrager forfatterens udbredte anvendelse af småtryk, således at læseren ved at holde sig til teksten i almindelige typer forholdsvis hurtigt får et godt overblik over det beskrevne område. Et yderligere forhold, som er med til at gøre fremstillingen pædagogisk, – måske især for udlændinge – er den udbredte anvendelse af specielt markerede eksempler, som gør det let at checke, om man har forstået fremstillingen. Som man kunne forvente, er der i forhold til de tidligere udgaver, sket en yderligere udbygning af de mange afsnit om udenlandsk ret, hvor der i meget kort form – næsten stikordsagtigt – gives en oversigt over temaets løsning i en række europæiske landes retssystemer og enkelte andre. Nu er brasiliansk strafferet i idt omfang indarbejdet. Disse korte redegørelser er som hele bogens fremstilling suppleret med særdeles fyldige literaturreferencer.

Bogen har fået et omfangsrigt og præcist stikordsregister og vil være et særdeles velegnet hjælpemiddel for den, der søger orientering om et problems behandling i tysk strafferet. Netop p.g.a. forfatterens brede horisont vil læseren ud over god besked om retsstillingen få en meget inspirerende fremstilling.

Gorm Toftegaard Nielsen

Aarhus Universitet

»Treat me right«: Essays in Medical Law and Ethics of Ian Kennedy. Clarendon Press. Oxford 1988. ISBN 0-19-825559-4. 363 s.

Forfatteren er professor i »Lægeansvar og Etik« (min oversættelse) – et fag der (endnu) ikke er udskilt som særlig videnskabelig disciplin i Danmark. Bogen er en samlet udgivelse af (reviderede) artikler og foredrag i perioden 1973-1985 om emner så forskellige som fosterets retsstilling – transplantationer – etik og moral ved at sikre livet for vanskabte børn og uafvendeligt døende samt retsvirkninger af kønsskifte.

Fremstillingen er populærvidenskabelig i bedste forstand – overvejelserne hviler på retspraksis 1882-1987, den debat afgørelserne har rejst samt på en evt. lovgivning.

Det engelske retssystems grundlag er fortsat i vidt omfang Common Law, og man tyr kun til lovgivning som nødløsning. Derved opnås inden for det retsområde bogen beskriver en rolig udvikling, der står i modsætning til danske hovsalsøgninger, hvor politikerne inspireres af enkeltsager, læserbreve og Gallup-tal.

Bogen har absolut interesse for beslutningstagere og debattører, der søger nuancerede overvejelser i ly af juridisk skarpsindighed. Og så er den let læst og spændende som en roman.

Birgitte Vestberg

Statsadvokat for Fyn m.v.

Maureen E. Montgomery: »Gilded prostitution«. Status, money, and transatlantic marriages, 1870-1914. Routledge, London 1989.

Prostitutionens historia utforskas ur en mängd olika perspektiv; denna bok representerar ett av de mera särpräglade. Montgomery analyserar de äktenskap som kring sekelskiftet ingicks mellan brittiska adelsmän och rika, amerikanska kvinnor. England upplevde under åren 1870-1914 en direkt »boom« i dessa transatlantiska äktenskap, som av samtida skribenter kallades »förgylld prostitution«.

Beteckningen »förgylld prostitution« analyseras i boken: a) som ett uttryck för det Yankee-hat som kring sekelskiftet florerade i England; b) som ett förtvivlat försök hos en hotad brittisk aristokrati att försvara sig mot USA:s nouveaux riches; c) som ett uttryck för ett massivt patriarkaliskt samhällssystem. Förgylld prostitution eller inte – men vilkendera parten var egentligen prostituerad i dessa allianser, den rika arvtagerskan eller den fattige baronen, greven, hertigen? Samtiden tenderade snarast att betrakta amerikanskorna både som prostituerade och som prostitutionskunder – de sålde sig för en titel och de utnyttjade skrupellöst mindre bemedlade, men hederliga adelsmän, samtidigt som de demoraliserade och vulgariserade hela det brittiska samhället.

Margaretha Järvinen
København

Martin Rademacher: Die Strafbarkeit wegen Verunreinigung eines Gewässers (§ 324 StGB), 280 s. incl. litteraturfortegnelse, udgivet af Peter Lang, Frankfurt am Main, 1989. ISBN 3-631-41734-9.

Forfatteren behandler kravet i StGB § 324 om, at en vandforurening for at være strafbar skal være »unbefugt«. Det er forfatterens opfattelse, at der inden for området forurenende udledninger i henhold til virksomme, men ikke fuldt lovlige tilladelser, kan udskilles en del udledninger, der – hidtil upåagt – er strafbare. Desuden analyseres indgående, i hvilket omfang udstederen af sådanne tilladelser kan straffes for medvirken til udledningen og i hvilket omfang manglende indskriden fra kontrolmyndighederne vil kunne medføre tilsvarende ansvar. Selv i forhold til de sidste års opstramning i Danmark, er der her tale om et forsøg på en så væsentlig udvidelse af det strafbares område, at man som læser uvægerligt må spørge sig selv, om det er god jura ved fortolkning at udvide det strafbare område til et omfang, så straf bliver det universelle styringsmiddel også for selve forvaltningen. Måske er det bedre at strafbarheden begrænses til de grove tilfælde.

Gorm Toftegaard Nielsen
Aarhus Universitet

Sheila McLean and Noreen Burrows (eds): The Legal Relevance of Gender. Some Aspects of Sex-Based Discrimination. MacMillan, London 1988.

Bogen, der består af 13 essays, er baseret på det første kursus i »Sex Discrimination and the Law«, der blev holdt på Glasgow University, i 1985-86. Den er ajour til april 1986.

Næsten alle retsområder, f.eks. statsret, arveret, ejendomsret, arbejdsret og folkeret behandles. Inden for strafferet og kriminologi er der to artikler: Chris Docherty's »Female Offenders«, der gennemgår forskellige teorier om, hvorfor kvinder begår kriminalitet, og Sheila McLean's »Female Victims in the Criminal Law«, der primært handler om voldtægt.

Bogen er velskrevet og letlæst og giver et indblik i et bredt spektrum af diskriminationsproblemer i engelsk ret.

Ruth Nielsen

Handelshøjskolen i København

Kleinknecht/Meyer: Strafprozessordnung mit GVG und Nebengesetzen. Beck'sche Kurz-Kommentare. 39. Aufl. Verlag C. H. Bech München 1989. ISBN 3-406-33780-5. Iv + 2065 pp. Den komprimerede form giver rum til kolossalt mange domshenvisninger m.v. Anbefales varmt. Der er ikke væsentlige lovændringer siden 38. udgave. Et enkelt greb i overflødigheds-hornet: En dommer risikerer næsten aldrig inhabilitet p.g.a. medvirken til tidligere afgørelser (fængsling, sager imod medskyldige), men ikke sjældent ved at antyde forudindtaget under domsforhandlingen f.eks. ved en bemærkning som: »De er for retten typen på en vaneforbryder« eller ved at koncipere dommen under forsvarerens procedure!

Peter Garde

Retten i Hillerød

M. Anne Crowther & Brenda White: »On Sole and Conscience«. Aberdeen University Press, Aberdeen, 1988. ISBN 0-08-036407. 169 sider.

Bogen beskriver, som undertitlen også antyder udviklingen af retsmedicinen i Glasgow i perioden 1839-1988, altså 150 år. Alle retsmedicinske erklæringer til brug i kriminalsager skal i Scotland underskrives af retsmedicinere med den traditionelle ed »On Sole and Conscience«, deraf bogens titel.

Bogen beskriver overordentlig detaljeret udviklingen af retsmedicinen i Glasgow, som et af de første universiteter i Storbritannien, som fik selvstændig lærestol (regius professor) i retsmedicin. Scotland har i det hele taget været foregangsland, når det gjaldt retsmedicin som universitetsfag inden for den engelsksprogede verden, – og dette gælder stadig. Fra 1807 og indtil 1839 var Edinburgh Universitetet den eneste lægeskole i Storbritannien, som gav systematisk instruktion i retsmedicin.

Bogen beskriver minutøst »kongerækken« af retsmedicinske professorer i Glasgow fra den første i 1839 og indtil dato, i alt 8. De mindste detaljer – helt ned til obduktionsbordenes indretning, vandhanernes placering m.v. – gennemgås, ligesom de enkelte professorers mest kendte sager omtales i mindste detalje, lejlighedsvis med ordret gengivelse af de retsmedicinske udsagn.

Hovedvægten lægges ret naturligt på beskrivelse af Glaister-familiens indsats for disciplinen. Far og søn, John Glaister Sr. og Jr., beklædte lærestolen i retsmedicin ved Glasgow Universitetet fra 1898-1962, altså knapt halvdelen af den periode, der beskrives.

Bogens forfattere er »social historians«, og de har således ingen speciel retsmedicinsk erfaring. På baggrund heraf må man beundre deres evne ved gennemgangen af de forskellige sager til at fremdrage de mere centrale forhold, som har haft afgørende indflydelse på retssagernes udfald. Kildematerialet er overordentligt omfattende og for en stor dels vedkommende ikke tidligere publiceret, ligesom stikordsregistret er omfattende og sufficient.

Bogen viser udviklingen i skotsk retsmedicin fra en periode, hvor retsmedicinen var en slags medicinsk detektiv, der som enkeltperson foretog alle biologiske undersøgelser i kriminalsager uden videnskabelig baggrund og frem til retsmedicinens nuværende placering, hvor undersøgelsesmetoder hviler på videnskabeligt grundlag, ligesom retsmedicinske undersøgelser nu om dage er et teamwork med deltagelse af flere specialister.

Bogen er velskrevet, og man nikker genkendende til omtalen af de inden for retsmedicinen berømte kriminalsager. Bogen har næppe større almen interesse, men for retsmedicinere og personer, som interesserer sig for retsmedicinsk historie, indeholder bogen meget af interesse.

Jørn Simonsen

Retsmedicinsk Institut, København

Robert M. Schwartz: *Policing the Poor in Eighteenth-Century France*. The University of North Carolina Press. 321 s. US\$ 49.50. ISBN 0-8078-1735x.

Schwartz' bog om politiet og de fattige i 1700-tallets Frankrig bygger på arkivstudier. Et stort, originalt kildemateriale fra politi og fængselsvæsen i distriktet Caen i Normandiet er gennemgået og efterfølgende underkastet en statistisk bearbejdning.

Denne viser, at der fra statsmagtens side i to perioder – fra 1724 til 1733 men navnlig fra 1768 og op til revolutionsåret 1789 – blev slået hårdt ned på de grupper af befolkningen, som demografiske faktorer tvang til tiggerstaven. Reglerne om tiggeri og lediggang skærpedes. Politiet, hvilket i første række vil sige det militært organiserede statspoliti *le maréchaussée*, blev gennemgribende reorganiseret og effektiviseret; og statsmagten indrettede særlige *dépôts de mendicité* dvs. tvangsarbejdsanstalter, der kunne modtage disse fattige.

Alexis de Tocqueville har om *l'Ancien Régime* sagt, at retten var streng, men håndhævelsen slap. Med sin undersøgelse sætter Robert M. Schwartz et tankevækkende spørgsmålstejn ved Tocquevilles karakteristik.

Henrik Stevnsborg

Københavns Universitet

Frank Lindblad: *Sexuella övergrepp mot barn*. Karakteristika och utredningsmetodik. Stockholm 1989. ISBN 91-7900-840-2.

Bogen er led i samarbejdsprojekt mellem Stockholms Socialförvaltning og Barn- og ungdomspsykiatriske kliniken ved St. Görans sjukhus. Den omfatter to af flere børnepsykiatriske spørgsmål i forbindelse med seksuelle overgreb, nemlig overgrebenes forudsætninger og karakter samt somatisk og psykiatrisk udredningsmetodik. Undersøgelsens population er tilfælde af mistanke om overgreb på børn i alderen 1-17 år i en 2½ års periode. Tilfældene førte alle

til politianmeldelse. Det interessanteste ved bogen er dens beskrivelse af, hvordan en hermeneutisk tilgang til sagerne gør det muligt at forstå baggrunden for, hvordan mistankerne er opstået.

Beth Grothe Nielsen

Århus

NY LITTERATUR

- Thomas Anderberg: *Suicide. Definitions, Causes, and Values*. Lund University Press 1989. ISBN 91-7966-092-4. iii + 318 s.
- Majgull Axelsson: *Rossario är död*. Dokumentärroman. Tidens förlag Kristianstad 1989. ISBN 91-550-3446-2. 376 s. (Om barneprostitution og sexturisme på Philippinerne).
- Christopher Bagley & Kathleen King: *Child Sexual Abuse. The Search for Healing*. Tavistock/Routledge London 1990. ISBN 0-415-00606-6. ix + 276 s. £10.99.
- Leif Blomberg et al.: *Computerpirater*. Hacking, datasikkerhed, virus. Datatid Kbh. 1989. ISBN 87-89233-02-6. 163 s.
- Raymond Boudon & Francois Bourricaud: *A Critical Dictionary of Sociology. Selected & translated by Peter Hamilton*. Routledge London 1989. ISBN 0-415-01745-9. xiii + 438 s. £40.00.
- Kåre Bødal & Inger Marie Fridhov: *Straff som fortjent?* 440 narkoselgere dømt etter § 162 til mer enn 3 års fengsel i perioden 1980-1988. Delrapport I. Justisdepartementet Oslo 1989. 48 s.
- Changing Victim Policy: *The United Nations Victim Declaration and Recent Developments in Europe*. Report on the Meeting of an ad hoc Expert Group meeting. Helsinki 1989. ISBN 951-47-2940-4. 218 s.
- Robert Chesshyre: *The Force. Inside the Police*. Sidgwick & Jackson London 1989. ISBN 0-283-99872-5. xii + 227 s.
- K. D. Ewing: *The Right to Strike in Britain*. Kluwer 1989 Deventer. ISBN 90-6544-411-4. Dfl. 49.
- Hedda Giersten: *EGNE og andres standarder*. Utlendingers møte med politi og rettsvesen – erfaringer og forståelsesmåter. Institutt for kriminologi og strafferett Oslo 1990. 173 s. ISBN 82-7100-075-6. 70 n.kr.
- H. N. Giri: *Consumers, Crimes and the Law*. Ashish Publishing House, New Delhi, 1987. ISBN 81-7024-079-4. xxiv + 349 s.
- Turid Heiberg et al.: *Makt og langkølle*. Søkelys på politiet. Tiden Norsk Forlag Oslo 1989. ISBN 82-10-03256-9. 218 s.
- Lotte Jacobsen: *Dansk Juridisk Bibliografi 1988-89*. Det kongelige Bibliotek Kbh. 1989. ISBN 87-7023-626-7. 222 s.
- Marianne Uldall Jepsen: *Kokain – en bog for nøglepersoner*. Alkohol- og narkotikarådet Kbh. 1989. ISBN 87-88285-61-8. 64 s.
- Birgit Johansen: *Incest*. En beretning om seksuelt misbrug af børn. Ekstra Bladets Forlag Kbh. 1989. ISBN 87-7731-04-1. 144 s. 149 d.kr.
- Annette Kuhn: *Cinema, Censorship and Sexuality, 1909-1925*. Routledge London 1989. ISBN 0-415-04303-4 (pbk). xv + 160 s.
- Frank Lindblad: *Sexuella övergrepp mot barn*. Karakteristika och utredningsmetodik. Hudinge Sjukhus Stockholm 1989. 43 s.
- Per Lindqvist: *Violence against a person. The role of mental disorder and abuse*. A study of homicides and an analysis of criminality in a cohort of patients with schizophrenia. Umeå University 1989. 176 s.
- Linda Mahood: *The Magdalenes*. Prostitution in the Nineteenth Century. Routledge London 1990. ISBN 0-0415-00166-8. x + 205 s.

- Rutzel Silvestre J. Martha: The Jurisdiction to Tax in International Law. Theory and Practice of Legislative Fiscal Jurisdiction.* Kluwer Deventer 1989. ISBN 90-6544-416-5. xxxii + 202 s. Fl. 164.
- Johanna Maula et al. (ed.): Alcohol in developing countries. Proceedings from a meeting.* NAD-publikation 18, Helsinki 1990. ISBN 951-47-3113-1. 245 s.
- Frank McLynn: Crime and Punishment in Eighteenth-century England.* Routledge London 1989. ISBN 0-415-01014-4. xviii + 392 s. £25.00.
- Narkotika: Forhindrer forbud forbrug?* Konferencerapport. Alkohol- og Narkotikarådet Kbh. 1989. ISBN 87-88285-59-6. 79 s.
- Claes Nilas: Grundbog i strafferet.* Danmarks Forvaltningshøjskoles forlag 1989. ISBN 87-7392-083-5. 172 s.
- Ole Vedel Rasmussen: Medical aspects of torture.* Torture types and their relation to symptoms and lesions in 200 victims, followed by a description of the medical profession in relation to torture. Lægeforeningens forlag Kbh. 1990. 88 s. Disp.
- Rudolf Schlaug: Psykiatri. Lag och samhälle.* Askelin & Hägglund Stockholm 1989. ISBN 91-7684-171-5. 184 s.
- N. Craig Smith: Morality and the Market.* Consumer Pressure for Corporate Accountability. Routledge London 1990. ISBN 0-415-00437-3. x + 351 s.
- Hans-Dieter Schwind, Gernot Steinhilper & Alexander Böhm: 10 Jahre Strafvollzugsgesetz. Resozialisierung als alleiniges Vollzugsziel.* Kriminalistik Verlag Heidelberg 1988. ISBN 3-7832-0488-7. 151 s. 62.00 DM.
- C. T. Sistare: Responsibility and criminal liability.* Kluwer Academic Publishers Dordrecht 1989. ISBN 0-7923-0396-2. 186 s. Fl. 130.00.
- Standard minimum rules for the implementation of non-custodial sanctions and measures involving restriction of liberty.* International Penal and Penitentiary Foundation, Kluwer Deventer 1989. ISBN 90-6544-417-3. 83 s. Fl. 56.
- Harald Stanghelle & Egil Ulateig (red.): Forsvareren Alf Nordhus 70 år.* Universitetsforlaget Oslo 1989. ISBN 82-00-02854-2. 257 s.
- Hannu Takala & Henrik Tham (eds.): Crime and Control in Scandinavia during the Second World War.* Scandinavian Studies in Criminology, Vol. 10. Norwegian University Press Oslo 1989. ISBN 82-00-02646-9. 160 s.
- Espen Thorud: Norsk innvandringspolitikk 1860-1960.* Stensilskrift nr. 48, Institutt for retts-sosiologi Oslo 1989. ISBN 82-90783-019. 146 s.
- Preben Wilhelm: Nævningesager 1973-88.* Virkningen af lovindgrebene i 1981 og 1984 på anvendelsesområdet for nævningebehandling. Kriminalistisk Institut stencilserie nr. 55/1990. 53 s.
- Paul Wilkinson & A. M. Stewart (ed.): Contemporary Research on Terrorism.* Aberdeen University Press 1989. (Først udgivet 1987). ISBN 0-08-035068-2/036600-7 (flexi). xx + 634 s.
- Terry Williams: The Cocaine Kids.* The inside story of a teenage drug ring. Addison-Wesley Publishing Co. Reading, Mass. 1989. ISBN 0-201-09360-X. xv + 140 s.
- Anne Worrall: Offending Women.* Female Lawbreakers and the Criminal Justice System. Routledge London 1990. ISBN 0-415-03724-7/03725-5 (pbk.). ix + 189 s. £9.99.
- Hans-Gunnar Axberger: Brottsprovokation.* Juristförlaget Stockholm 1989. ISBN 91-7598-075-4. 73 s.
- Brian Barry: Theories of Justice.* A Treatise on Social Justice, Volume I, Harvester-Wheat-sheaf London 1989. ISBN 0-7450-0641-8. xv + 428 s. \$54.00.
- Ed Beyeler, Wallace Stegner & Susan Lamb: Alcatraz. The Rock.* Northland Press Flagstaff Arizona 1988. ISBN 0-87358-455-4 (hardcover)/-456-2 (softcover). x + 118 s. (Fotografier samt et essay).
- Roger Bowles & Philip Jones: Professional Liability: an Economic Analysis.* Aberdeen University Press 1989. ISBN 0-08-037962-1. xi + 78 s.
- Warren Colman: On Call.* The Work of a Telephone Helpline for Child Abusers. Aberdeen University Press 1989. ISBN 0-08-037958-3. vii + 82 s.